

ALAPVETŐ JOGOK BIZTOSA
AZ ENSZ NEMZETI EMBERI JOGI INTÉZMÉNYE

NAIH nyilvántartási szám: 40689

Az alapvető jogok biztosának

JELENTÉSE

az AJB-1199/2013. számú ügyben

(Kapcsolódó ügyek: AJB-1197/2013; AJB-1198/2013.; AJB-1200/2013.;
AJB-1201/2013; AJB-1202/2013)

Előadó: dr. Csikós Tímea
dr. Dóczé Nikolett
dr. Magicz András
dr. Seres Péter
dr. Szajbély Katalin
dr. Vass Veronika

2013.

TARTALOMJEGYZÉK

1. Az eljárás megindítása és célja	4
2. A vizsgálat módszere	6
3. Érintett alapvető jogok és elvek	6
4. Alkalmazott jogszabályok	6
5. A vizsgálat alapvetései	7
5.1. A hatáskör tekintetében	7
5.2. Az alkotmányos alapjogok és alapelvek tekintetében	8
6. Megállapítások	9
6.1. Az oktatás és nevelés kiemelt szerepe, lehetőségei a toleráns társadalom megteremtésében	9
6.1.1. A szeparáció és a szegregáció negatív hatásai a társadalom egészére	11
6.1.2. A toleranciára nevelés lehetőségei és jelenleg rendelkezésre álló megoldásai Magyarországon	13
6.1.2.1. Az állami szerepvállalás	13
6.1.2.2. A pedagógusképző intézmények gyakorlata	20
6.1.2.3. Alternatív megoldások	24
6.1.3. Összegzésként az oktatás és nevelés szerepéről	31
6.2. Igazságszolgáltatás és toleráns társadalom	31
6.2.1. A jogászképzés és a képzett jogászok szerepe az előítéletek csökkentésében	31
6.2.2. Érzékenyítés az igazságszolgáltatásban	41
6.2.2.1. Országos Rendőr-főkapitányság	41
6.2.2.2. Legfőbb Ügyészség	45
6.2.2.3. Magyar Ügyvédi Kamara	47
6.2.2.4. Országos Bírósági Hivatal (OBH)	48
6.2.2.5. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (BvOP)	49
6.2.3. Egy civil szervezet érzékenyítő tevékenysége az igazságszolgáltatásban	52
6.2.4. Az igazságszolgáltatás szerepe a toleráns társadalom kialakításában – összegzés	58
6.3. A média szerepe a társadalmi tolerancia kialakításában	60
6.3.1. Médiaszabályozás a gyűlöletkeltés ellen, a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság tevékenysége	61
6.3.2. Tolerancia-erősítés a közszolgálati médiában, a Médiaszolgáltatás-Támogató és Vagyonkezelő Alap	63
6.3.3. Az önszabályozó testületek, szakmai szervezetek tevékenysége	67
6.3.4. Sérülékeny csoportok két kereskedelmi médium gyakorlatában	70
6.3.5. Sérülékeny csoportok, etikai normák a médiaoktatásban	73
6.3.6. Jó gyakorlatok	75
6.3.7. Sérülékeny csoportok megjelenése a médiában	76
6.3.8. A média szerepe – összegzés	78
6.4. Európai uniós pályázatok, civil, egyházi és nemzetiségi programok	79

6.4.1. Európai szintű programok, uniós támogatások -----	79
6.4.2. Az egyházak szerepe az előítéletek csökkentésében -----	84
6.4.3. Nemzetiségi önkormányzatok, a nemzetiségeket érintő szemléletformáló programok -----	91
6.4.4. Civil szervezetek jó gyakorlatai -----	98
7. Összegzés -----	102
8. Intézkedéseim -----	107

**Az alapvető jogok biztosának
Jelentése
az AJB-1199/2013. számú ügyben**

(Kapcsolódó ügyek: AJB-1197/2013; AJB-1198/2013.; AJB-1200/2013.; AJB-1201/2013; AJB-1202/2013)

Előadó: dr. Csikós Tímea
dr. Dóczé Nikolett
dr. Magicz András
dr. Seres Péter
dr. Szajbély Katalin
dr. Vass Veronika

1. Az eljárás megindítása és célja

Az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény (továbbiakban: Ajbt.) 1.§ (1) bekezdés c) és d) pontja értelmében tevékenységem során – különösen hivatalból indított eljárások lefolytatásával – megkülönböztetett figyelmet fordítok a leginkább veszélyeztetett társadalmi csoportok, valamint a nemzetiségek jogainak a védelmére.

A gyűlöletbeszéd, az előítéletek által motivált szóbeli és tetteges cselekmények jellemzően a társadalom legkiszolgáltatottabb csoportjait érintik és veszélyeztetik, mindazonáltal e jelenségeknek össztársadalmi szinten is számos káros hatásuk van.

A korábbi kisebbségi ombudsmanok rendre szembesültek a gyűlöletbeszéd problémakörével, és több javaslatot is megfogalmaztak ezzel összefüggésben a jogi szabályozás hatékonyságának növelésére¹ mindazonáltal, az elmúlt években több olyan konkrét ügy is felmerült az ombudsmani gyakorlatban, amelyek a gyűlöletbeszéd elleni büntetőjogi fellépés elégtelenségét, a jogszabályok gyakorlati működésképtelenségét demonstrálták.

2012-ben „*A válság vesztesei – a paragrafusok fogságában*” projekt keretében a „Bűnös szegénység – bűnös másság” témakörében külön is foglalkoztam a válság dezintegratív, előítéletességet és szélsőséges megnyilvánulásokat erősítő hatásaival. Ennek keretében egy műhelybeszélgetésen követtük nyomon az új Büntető Törvénykönyv megalkotása során e problémakörrel összefüggő vitás kérdéseket, valamint a témával kapcsolatos szociológiai-szociálpszichológiai kutatások eredményeit.²

2013-ban szükségesnek látszott, hogy egy új megközelítésmóddal ismét foglalkozzam e témakörrel, így „*Kommunikációval az egyenlő méltóságért – Befogadó beszéd kontra*

¹ Kaltenbach Jenő 2001-ben a Btk. módosítására tett javaslattal kívánta növelni a gyűlöletbeszéd elleni védelem szintjét, ld. bővebben: A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának beszámolója a 2001-es évről. <http://www.kisebbségiombudsman.hu/hir-353-nemzeti-es-etnikai-kisebbségi-jogok.html>

Kállai Ernő 2008-ban az egyenlő bánásmódról szóló törvény módosítására tett javaslatot a gyűlöletbeszéd elleni védelem hatékonyságának növelése érdekében, ld. bővebben: A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának beszámolója a 2008-as évről.

http://3ddigitalispublikacio.hu/media/ombudsman/2008/beszamolo_2008.pdf

²http://www.ajbh.hu/documents/10180/124834/valsag_vesztesei_2013.pdf/11a8619c-6093-47c7-89fd-90a9db7e34b9?version=1.1

gyűlöletbeszéd” címmel projektet indítottam, amelynek keretében – az Ajbt. 18.§ (4) bekezdése alapján – hivatalból több tematikus vizsgálatot folytattam le. E vizsgálatok közös kiindulópontja volt, hogy a tiltó állami jogszabályok hatékony érvényesítésére csak valóban befogadó, érzékeny társadalmi környezet mellett van valós lehetőség. Tényleges attitűdváltás szükséges a jogszabályok kötelezettjei és a jogalkalmazók körében is annak érdekében, hogy hatékonyan gátat lehessen vetni az előítéletes, gyűlöletkeltő megnyilvánulásoknak. Az attitűdváltás eszközei a nevelés, az oktatás, a képzések és továbbképzések minden szinten és a formában, kisgyermekkortól egészen a jogalkalmazók (rendőrök, bírák, ügyészek) képzéséig.

A vizsgálatok célja tehát az volt, hogy feltérképezzék: a nevelő-oktató programok különféle szintjein mennyiben kapnak teret a toleranciát, az integratív társadalom kialakítását elősegítő tartalmak. E körben főként azt vizsgáltam, hogy az arra kötelezett hatóságok és állami szervek miként látják el megelőző feladatukat, és miként segítik a civil szféra ez irányú tevékenységét. Fel kívántam továbbá térképezni az európai partnerségekben és a civil, esetlegesen nemzetközi együttműködésben rejlő lehetőségeket, valamint a tág értelemben vett civil társadalom (civil szervezetek, nemzetiségi önkormányzatok) megelőző-integratív tevékenységét. Kiemelt szerephez jutott e témakörben a média is.

Az egyházak hitéleti tevékenységének vizsgálatára az állami szerveknek, így az alapvető jogok biztosának sincs lehetősége. Fontosnak tartottam azonban, hogy hatásköröm keretei között maradvra jelentésemben ismertessem az oktatási és karitatív tevékenységük miatt leginkább érintett egyházak – mint a társadalmi gondolkodás, szemléletformálás kulcsfontosságú szereplőinek – önkéntes közreműködését a toleráns beszéd, az előítélet-mentes gondolkodásmód kialakításában.

A megkeresett szervektől – egyéniesített formában, feladatellátásukat figyelembe véve – arról kértem tájékoztatást, hogy milyen intézkedéseket tesznek a sérülékeny, illetve különösen védendő csoportokkal (e körben különösen a fogyatékossgal élő emberekkel, a romákkal vagy egyéb nemzetiséghez tartozókkal, a hajléktalanokkal, a szexuális kisebbségekkel és a vallási csoportokhoz tartozókkal) szembeni előítéletek csökkentése érdekében.

Az egyes vizsgálatok eredményeit – tekintettel a szoros tárgyi összefüggésre – e közös jelentésben mutatom be. Jelentésem célja kevésbé volt az, hogy az egyes területeken tapasztalható visszasságokat feltárjam, mint inkább az, hogy a kérdéskörrel egy átfogó képet adva – az Ajbt. 2.§ (1) bekezdésében foglalt feladatkörömmel összhangban – széles körű elemzést készítsék a toleráns, az egyenlő emberi méltóság elvén nyugvó társadalom kialakítását elősegítő állami, és az azt kiegészítő, tág értelemben vett civil szerepvállalásról. Jelentésem tehát elsősorban a vizsgált kérdéskörre való figyelemfelhívást célozza.

A vizsgálatok közös célja volt továbbá feltérképezni azokat a jó gyakorlatokat, civil kezdeményezéseket, amelyek jellemzően alulról építkezve, a szemléletformálás felől közelítve törekszenek az előítéletes megnyilvánulások elleni fellépésre.

A projekt illeszkedik azon intézkedések körébe, amelyeket a jobboldali extrémizmussal és a gyűlölet-bűncselekményekkel foglalkozó – a norvég külügyminisztérium által 2013 májusában Oslóban szervezett – konferencia záródokumentuma az államok figyelmébe ajánlott. Eszerint az államoknak és más fontos társadalmi szereplőknek pozitív és megelőző intézkedéseket kell elfogadniuk a társadalmi tudatosság és tolerancia erősítése érdekében.³

³ Conference report - Conference on Right-wing Extremism and Hate Crime in Europe. May 14-15. 2013. (kézirat)

2. A vizsgálat módszere

Az egyes vizsgálatok fókuszában azok a területek álltak, amelyek megítélésem szerint kulcsfontosságúak a toleráns beszédmód, a nyitott, előítélet-mentes attitűdök kialakításában.

Ezek:

- a köznevelés-közoktatás rendszere, az óvodától a pedagógusképzésig;
- a média és az ahhoz kapcsolódó hatósági tevékenység és önszabályozás, a médiaszakemberek oktatása;
- a gyűlöletkeltés elleni jogszabályokat alkalmazó, *tág értelemben vett igazságszolgáltatás szereplői*;
- mindazon aktorok tevékenysége, akik valamilyen módon – *önkéntes vállalásuk folytán* – kiegészítik, segítik vagy részben átvállalják a fenti szektorok feladatait (nemzetiségi önkormányzatok, az Európai Unió és nemzetközi programok és támogatások, egyházak és civil szervezetek szerepvállalása, „jó gyakorlatai”);
- a *Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia* („Romastratégia”) milyen elemeket tartalmaz a társadalmi többség előítéleteinek csökkentése érdekében.

A vizsgálatok keretében mintegy száz állami és nem állami szervezet, intézményt kerestem meg írásban. Az Ajb. 26. § (1) bekezdése értelmében az alapvető jogok biztosa vizsgálatának lefolytatása érdekében az e törvény szerint hatóságnak nem minősülő szervezet vagy személy, valamint a vizsgálattal nem érintett hatóság közreműködésre köteles. Az Ajb. 26. § (2) bekezdés szerint az alapvető jogok biztosa az általa vizsgált ügyben a közreműködésre köteles szervezettől vagy személytől, illetve a szervezet munkatársától írásbeli magyarázatot, nyilatkozatot, felvilágosítást vagy véleményt kérhet. E felhatalmazás alapján kértem írásbeli tájékoztatást a civil szervezetektől, illetve a vizsgálat során a lelkiismereti- és vallásszabadság tiszteletben tartásával, az egyházi autonómia teljes körű tiszteletével megkeresett egyházaknak a projekt témájához kapcsolódó tevékenységéről.

Munkatársaim részt vettek számos, a témához kapcsolódó szakmai rendezvényen, konferencián is. A projekt keretében továbbá az Alapvető Jogok Biztosának Hivatalában 2013. április 29-én műhelybeszélgetést rendeztünk „Jó gyakorlatokkal a toleranciáért” címmel, amelynek tapasztalatait szintén felhasználtam e jelentés elkészítése során.

3. Érintett alapvető jogok és elvek

- az emberi méltósághoz való jog [Alaptörvény II. cikk „Az emberi méltóság sérthetetlen.”];
- a hátrányos megkülönböztetés tilalma [Alaptörvény XV. cikk (2) bekezdés: „Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja.”]

4. Alkalmazott jogszabályok

- A sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló 2010. évi CIV. törvény (Smtv.)

- A médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvényben (Mttv.)
- Az Európai Unióról szóló Szerződés 6. cikk (1)-(2) bekezdései
- Az Európai Unió Alapjogi Chartája – 1. cikk, 3. cikk (1) bekezdés, 4. cikk, 6-7. cikk, 10-11. cikk, 20-23. cikkek és 26. cikk
- A büntető törvénykönyvről szóló 1978. IV. törvény (2012. évi C. törvény (Btk.))
- Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény (Ebktv.);
- A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény;
- A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény
- A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény (Köznevelési tv.)
- Óvodai nevelés országos alapprogramjáról szóló 137/1996. (VIII. 31.) Korm. rendelet (régii Alapprogram)
- Óvodai nevelés országos alapprogramjáról szóló 363/2012. (XII. 17.) Korm. rendelet (új Alapprogram)
- A nevelési-oktatási intézmények működéséről és a köznevelési intézmények névhasználatáról 20/2012. (VIII. 31.) EMMI rendelet
- A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet: Nemzeti alaptanterv (Nat.)
- A felsőfokú tanulmányok folytatásának, az érettségi, illetve a szakmaszerzéshez nyújtanak komplex támogatást a kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről, valamint egyes oktatási jogszabályok módosításáról szóló 17/2004. (V. 20.) OM rendelet
- A Kollégiumi nevelés országos alapprogramjának kiadásáról szóló 46/2001. (XII. 22.) OM rendelet
- A multikulturális környezetben végrehajtott rendőri intézkedésekről szóló 27/2011. (XII. 30.) ORFK utasítás
- A Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervhez kapcsolódó, a 2008-2009. évekre szóló kormányzati intézkedési tervről szóló 1105/2007. (XII. 27.) Korm. határozat

5. A vizsgálat alapvetései

5. 1. A hatáskör tekintetében

A feladat- és hatáskörömet, valamint ennek ellátásához szükséges vizsgálati jogosultságaimat az Ajbt. határozza meg. Az Ajbt. 18. § (4) bekezdés szerint az alapvető jogok biztosa a hatóságok tevékenysége során felmerült, az alapvető jogokkal kapcsolatos visszasság megszüntetése érdekében hivatalból eljárást folytathat. A hivatalból indított eljárás természetes személyek pontosan meg nem határozható, nagyobb csoportját érintő visszasság kivizsgálására vagy egy alapvető jog érvényesülésének átfogó vizsgálatára irányulhat.

Az Ajbt. 1.§ (1) bekezdés c) és d) pontja értelmében az alapvető jogok biztosa tevékenysége során – különösen hivatalból indított eljárások lefolytatásával – megkülönböztetett figyelmet fordít a leginkább veszélyeztetett társadalmi csoportok és a nemzetiségek jogainak a védelmére.

Az Ajbt. 18.§ (1) bekezdése értelmében hatóságnak minősül egyebek mellett a közigazgatási szerv, kötelező tagság alapján működő köztisztviselő, a rendvédelmi szerv, a közigazgatási jogkörben eljáró egyéb szerv e jogkörében, a nemzetiségi önkormányzat.

A 18.§ (2) bekezdése értelmében közszolgáltatást végző szerv – függetlenül attól, hogy milyen szervezeti formában működik – az állami vagy önkormányzati feladatot ellátó, illetve e feladat ellátásában közreműködő szerv, a közüzemi szolgáltató, az egyetemes szolgáltató, az állami vagy európai uniós támogatás nyújtásában vagy közvetítésében közreműködő szervezet, a jogszabályban közszolgáltatásként megjelölt tevékenységet végző szervezet, valamint a jogszabályban előírt, kötelezően igénybeveendő szolgáltatást nyújtó szervezet.

5. 2. Az alkotmányos alapjogok és alapelvek tekintetében

Az alapvető jogok biztosa egy adott társadalmi probléma mögött álló összefüggésrendszer feltárása során *autonóm, objektív módon*, kizárólag *alapjogi érvek* felsorakoztatásával és összevetésével tesz eleget az Alaptörvényben kapott mandátumának.

Az Alaptörvény vonatkozó rendelkezéseinek szövege nagyrészt megegyezik az Alkotmányban foglaltakkal, legalábbis az alkotmányos követelmények és alapjogok tekintetében nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely ellentétes volna a korábbi Alkotmány szövegével. Az Alkotmánybíróság a 22/2012. (V. 11.) AB határozatában arra mutatott rá, hogy „*az előző Alkotmány és az Alaptörvény egyes rendelkezései tartalmi egyezősége esetén éppen nem a korábbi alkotmánybírósági döntésben megjelenő jogelvek átvételét, hanem azok figyelmen kívül hagyását kell indokolni*”. Ezzel összhangban elvi megállapításaim megfogalmazása, az egyes alapjogok, alkotmányos elvek értelmezése során – ellenkező tartalmú alkotmánybírósági döntés megszületéséig – irányadónak tekintem az Alkotmánybíróság által mind az Alaptörvény hatályba lépését megelőzően, mind pedig az azt követően meghozott határozataiban, azok indokolásában kifejtett megállapításokat, következtetéseket.

Az Alaptörvény II. cikke arról rendelkezik, hogy az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz. A méltósághoz való jog egyik funkciója az egyenlőség biztosítása. „Az emberi méltóságban mindenki osztozik, aki ember, függetlenül attól, hogy mennyit valósított meg az emberi lehetőségből és miért annyit.”⁴

Az egyenlő méltóság alapjoga indokolja és tölti meg tartalommal az Alaptörvény XV. cikk (2) bekezdésében foglalt *megkülönböztetés-mentes bánásmódhoz való jogot*, amelynek értelmében Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja. Az Alkotmánybíróság ma is helytálló megállapítása értelmében „A megkülönböztetés tilalma arra vonatkozik, hogy a jognak mindenkit egyenlőként (egyenlő méltóságú személyként) kell kezelnie, azaz az emberi méltóság alapjogán nem eshet csorba[...]”⁵ Nem minden különbségtétel tilos tehát, hanem csupán az emberi méltósághoz való jogot sértő megkülönböztetések⁶.

Az alkotmánybírósági gyakorlat alapján állami szemszögből létezik az alapjogoknak *egy objektív intézményvédelmi oldala*.⁷ Az Alkotmánybíróság a 12/2004. (IV. 7.) AB határozatában

⁴ 23/1990. (X.31.) AB határozat Sólyom László párhuzamos indokolása

⁵ 9/1990. (IV.25.) AB határozat

⁶ 61/1992. (XI.20.) AB határozat

⁷ Lásd először: 64/1991. (XII. 17.) AB határozat

korábbi döntéseire hivatkozva hangsúlyozta: „Az állam kötelessége az alapvető jogok „tisztelőben tartására és védelmére” a szubjektív alapjogokkal kapcsolatban nem merül ki abban, hogy tartózkodnia kell megsértésüktől, hanem magában foglalja azt is, hogy gondoskodnia kell az érvényesülésükhöz szükséges feltételekről. Ennek érdekében a jogalkotó köteles olyan szabályozást alkotni, amely a lehető legnagyobb mértékben biztosítja az alapjogok érvényesülését.”

Amint arra az Alkotmánybíróság már a 48/1998. (XI. 23.) AB határozatában is rámutatott: „Az Alkotmány egyes esetekben nevesíti az intézményvédelmi kötelességeket, másutt nem, előfordul az is, hogy éppen az alanyi jogi oldal marad háttérben; a megfogalmazás és a hangsúlybeli különbségek nem változtatnak azon, hogy az alapjogok egyaránt tartalmazzák a szubjektív jogokat és az objektív, ennél szélesebb állami kötelességeket is”.

Az állam és annak szervei alapjogvédelmi kötelezettségük keretében kötelesek annak elősegítésére, hogy általános jelleggel biztosítsák az egyenlő méltóság elvének érvényesülését azon csoportok és tagjaik vonatkozásában is, akik a társadalomban széles körben jellemző előítéletek okán hajlamosak arra, hogy sztereotip gondolkodásminták és előítélet-motivált cselekmények áldozataivá váljanak, ezáltal akadályoztatva vannak abban, hogy életüket egyenlő méltóságú személyként teljesítsék ki.

6. Megállapítások

6. 1. Az oktatás és nevelés kiemelt szerepe, lehetőségei a toleráns társadalom megteremtésében

A vizsgálatunk fentiekben bemutatott kiindulópontja tehát az volt, hogy bár a hazai és nemzetközi jogszabályok tiltják a gyűlöletbeszédet, a gyűlöletkeltést, a jogi tilalom önmagában nem elegendő az e cselekmények elleni hatékony fellépéshez, ahhoz tényleges társadalmi attitűdváltásra van szükség. A nevelés, az oktatás, a kommunikáció viszont hatékony ellenszerei lehetnek a gyakran tájékozatlanságból, előítéletekből adódó gyűlöletbeszédnek.

A nemzetközi dokumentumokban is kiemelt szerepet kap az oktatás és nevelés. Kiemelt szerepére utal a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló ENSZ Egyezmény 7. cikke, amelynek értelmében a „részes államok vállalják, hogy haladéktalanul hatékony intézkedéseket tesznek, különösen az oktatás, nevelés, kultúra és tájékoztatás területén, abból a célból, hogy a faji megkülönböztetésre vezető előítéleteket leküzdjék és a nemzetek és a faji vagy etnikai csoportok közötti megértést, türelmességet és barátságot előmozdítsák [...]”.

Az emberi jogi nevelés, oktatás fontossága más szervezetek, így az UNESCO, az Európa Tanács és az EBESZ dokumentumaiban is megjelenik, valamint az OBH-2096/2008. számú jelentésében is részletesen foglalkoztam a témával 2008-2009-ben. E jelentésében megállapítottam: „[...] kétségtelen, hogy a Nemzeti Alaptanterv jogi keretet biztosít arra nézve, hogy a kerettantervekben és a helyi tantervekben megjelenhessen az alapjogokat, emberi jogokat, gyermeki jogokat tisztelőben tartó, szociális és állampolgári kompetenciák fejlesztése.

Mindazonáltal az ilyen irányú ismeretek átadásának, a kompetenciák fejlesztésének fakultatív jellege nem segíti elő azoknak ténylegesen, a gyakorlatban is megjelenő, valódi megvalósulását. Az Európai Unió és nemzetközi tendenciák is azt mutatják, hogy a jogtudatosítást az államok intézményes keretek közé igyekeznek integrálni (akár civil szervezetek bevonásával), hiszen a köznevelési intézmények azok, amelyeken keresztül a leginkább biztosított a gyermekek, tanulók információkkal való ellátása, képzésük, személyiségük fejlesztése.”

Az emberi jogi nevelés szerepe kettős: a gyermekkori, iskolai nevelés a diszkriminatív attitűdök kialakulása ellen veheti fel a harcot. A pedagógusok megfelelő ismeretekkel való ellátása pedig – még ha mélyen berögződött attitűdjeik gyökeres megváltoztatása nem minden esetben is lehetséges – elősegítheti jogkövető magatartásukat azáltal, hogy segít felismerni a diszkriminatív elemeket saját magatartásukban és viszonyulásukban, és egyben hitelesebbé teszi az emberi jogi nevelésben vállalt szerepüket.

Az oktatásnak tehát jelentős hatása van a gyermekek szocializációjára, kérdéses azonban, hogy a jelenlegi magyar oktatási rendszer mennyiben alkalmas a toleranciára nevelésre. E kérdéskör kapcsán – tekintettel a téma interdiszciplináris jellegére – szükségesnek látszik egy rövid kitérőt tenni a szociálpszichológia területére.

Radó Péter oktatáskutató a projekt keretében rendezett „Jó gyakorlatokkal a toleranciáért” elnevezésű ombudsmani műhelybeszélgetésen kifejtette, hogy a toleráns attitűdök kialakulásához nem pusztán lexikális emberi jogi ismeretek átadására van szükség, hanem ahhoz további három tényező megvalósulása szükséges: konfliktustűrő képességre, a jogegyenlőség elfogadására és az erőszak elutasítására.⁸

Radó hangsúlyozta, hogy a konfliktustűrő képesség nehezen alakul ki abban az esetben, ha az osztálytermekből száműzzük a konfliktusokat. Márpedig a hagyományos pedagógiai gyakorlat unilaterális – kizárólag a pedagógusok és gyerekek között zajló – kommunikációs mintája kizárja a konfliktusokat. Amit ma jó pedagógiai gyakorlatnak tekintünk, az a „multilaterális”, mely teret enged a tanulók közötti osztályteremben zajló kommunikációnak is. Ez a pedagógiai gyakorlat megváltoztatja a pedagógus szerepét, aki a gyerekek között zajló diskurzus facilitátorává válik, amivel egyben példát is mutat a konfliktusok kezelésére. Ez a gyakorlat azonban a magyar köznevelésben (közoktatásban) sajnos nem tekinthető általánosnak.

A jogegyenlőség elfogadtatása sem működik, ha az uralkodó pedagógiai gyakorlat az alávetettség folyamatos szimbolikus megerősítésén alapszik. Végül, bár a pedagógusok által alkalmazott fizikai erőszakot alapvetően tiltja a jogrendszer, de verbális erőszak továbbra is előfordulhat, ami kizárja a toleráns viszonyulás interiorizálódását.

A fentebb kifejtettek alapján látható, hogy a valóban hatékony toleranciára nevelés megvalósításához általános módszertani szemléletváltásra is szükség van. Mindamellet annak is erős szocializációs hatása van, ahogyan maguk az intézmények működnek. Az iskolák kommunikációs kultúrája, a pedagógusok, a nem pedagógiai alkalmazottak, az alkalmazottak és a tanulók közötti kommunikáció minősége, az intézmény által felkínált tevékenységek és részvétel gazdagsága, valamint minősége is ugyanolyan fontos, mint, ami az osztályteremben történik. (E körben még annak is közvetett nevelő hatása van, hogy milyenek egy iskolában a fizikai feltételek. Radó példájával élve: egy rámpa vagy egy alacsonyan elhelyezett fogas azt az üzenetet közvetíti minden nem tolószékes gyermeknek, hogy minden egyes gyermek fontos. Ez legalább annyira fontos, mint a fizikai akadálymentesítés.)

Mindezekon túl van egy olyan jellegzetessége a magyar oktatási rendszernek, amely a toleranciára nevelés szempontjából az oktatáskutatók véleménye szerint végzetes hatású: ez a szegregáció. Az a tény, hogy az osztályban vagy az iskolában nincsenek roma vagy fogyatékkal élő gyerekek, noha más osztályokban vagy az iskola körül vannak, egy olyan szimbolikus falat emel, amit nem lehet „jó gyakorlatokkal” áttörni. Egy szegregáló rendszerben toleranciára nevelni pedig Radó álláspontja szerint eleve kudarcra ítélt vállalkozás.

⁸ Radó Péter: Jó és rossz gyakorlatokról: a toleranciára nevelés – <http://oktpolcafe.hu/jo-es-rossz-gyakorlatokrol-a-toleranciarra-neveles-2022/> (Utolsó letöltés: 2013. június 4.)

6. 1. 1. A szeparáció és a szegregáció negatív hatásai a társadalom egészére

A fentebb kifejtettek alapján egyértelmű, hogy a Magyarországon megfigyelhető „homogén” oktatási intézményekre, illetve osztályokra való törekvés, valamint a növekvő szegregáció problémája⁹ elválaszthatatlan a toleránsabb, gyűlöletbeszédet nem tűrő társadalom, s a gondolkodó, konfliktusokat kezelni képes állampolgárok képzésétől, ezért szükséges röviden kitékinteni e problémára.

A korábbi PISA (Programme for International Student Assessment) felmérések és hazai kutatások¹⁰ a társadalmi hátrányok és kompetencia hiányok iskolai jelentős újratemelődéséről tanúskodnak Magyarországon. A magyar iskolák jelentős részében jellemző pedagógiai gyakorlat már az első években családi háttérükhöz „rendezi hozzá” a gyermekek tanulási eredményeit, tehát növeli a tanulási eredményeken alapuló egyenlőtlenségeket. Hagyományos eszközökkel jól tanítható gyermekekkel a magyar iskolák többsége rendkívül magas tanulási eredményeket produkál, az ezekkel a módszerekkel nehezen tanítható gyermekeket azonban kudarcra ítéli. Ezek a teljesítménykülönbségek igen korán kialakulnak és meghatározzák az egyes gyermekek tanulási pályáját, későbbi korrekciójuk pedig nem történik meg. A magyar köznevelésben (közoktatásban) erős szeparációs nyomás uralkodik, ami hatást gyakorol az egyes tanulókkal kapcsolatos döntésekre – például sajátos nevelési igény megállapítása, magántanulóvá nyilvánítás –, az intézményi oktatásszervezési döntésekre – például tagozatok szervezése már az első osztályban, képességcsoportok –, és a beiskolázási politikákra egyaránt. A köznevelés szelektivitásának pedig súlyos következményei vannak. Az intézményesült szelekció homogén összetételű iskolákat hoz létre. Ez a típusú szeparáció nem csak megbélyegzi a hátrányos helyzetű, fogyatékkal élő vagy más kirekesztett csoportba tartozó gyermekeket, de a többségi társadalomhoz tartozó, az oktatási rendszerbe jól beilleszkedő tanulóktól is elveszi annak az esélyét, hogy lebontsák a „szimbolikus falakat” és toleráns felnőttekké váljanak.

A szegregáció még az imént részletezett szeparációnál is súlyosabb következményekkel jár: növeli az egész társadalom megosztottságát. Az oktatási szegregáció nem a szülők akaratán alapuló, pedagógiai programok által nem alátámasztott etnikai alapú elkülönítés, s mint ilyen, a szelekció egy intézményesült – hazánkban leginkább – a roma tanulók emberi jogait csorbító változata. A hatályos jog válasza erre a helyzetre egyértelmű. Az elkülönítés jogellenes. A társadalmi helyzet szerint biztosított, eltérő színvonalú nevelés-oktatás szintén jogellenes.¹¹

⁹ E témakörrel mind az alapvető jogok biztosa, mind a korábbi kisebbségi ombudsmanok számos alkalommal foglalkoztak, például a következő ügyekben: NEK-356/2011.; NEK-425/2011.; NEK-476/2011.; NEK-1022/2010.; AJB-1956/2012; NEK-5572/2007.; NEK-1541/2008.; NEK-1542/2008.; NEK-1543/2008.; NEK-1544/2008.; NEK-1545/2008.; NEK-1552/2008.; NEK-1553/2008.

¹⁰ Messages from PISA 2000 –

www.oecd.org/education/school/programmeforinternationalstudentassessmentpisa/34107978.pdf (Utolsó letöltés időpontja: 2013. 06.13.); OECD (2010b): PISA 2009 Results, Vol. II.: Overcoming social background. Equity in learning opportunities and outcomes. www.oecd.org/pisa/pisaproducts/48852584.pdf (Utolsó letöltés: 2013. 06.13.)

Róbert Péter: Iskolai teljesítmény és társadalmi háttér nemzetközi összehasonlításban. In: Társadalmi riport 2004, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, 193–205. A foglalkoztathatóságot, a méltányosságot és az alkalmazkodóképességet szolgáló oktatás, Fehér könyv az oktatásról (2013) – http://www.hazaeshaladas.hu/ftp/20130512_oktatas_feher_konyv_final_v4.pdf (Utolsó letöltés: 2013. június 4.); Tóth István György: A társadalmi kohézió elemei: bizalom, normakövetés, igazságosság és felelősségérzet – lennének... http://www.tarsadalomkutatás.hu/kkk.php?TPUBL-A-921/publikaciok/tpubl_a_921.pdf (Utolsó letöltés: 2013. június 4.); "A középosztály félelme" áll a romaellenesség háttérében. 2010. november 05., péntek, Szerző: MTI

¹¹ Ebktv. 10.§ (2) bekezdés

A szegregáció mindamelllett a roma tanulókkal szembeni diszkrimináció csak egyik, látható és intézményesült formája. A kutatások szerint a diszkriminációnak számos kevésbé nyilvánvaló formája is működik, mint például a kettős mérce alkalmazása, amely roma tanulókkal szembeni csökkentett, előítéleteken alapuló elvárásokban nyilvánul meg. A pedagógusok e csökkentett, illetve előítéleteken alapuló elvárásait a szakirodalom „Pygmalion hatásnak” nevezi, mert azok önbeteljesítő jóslatként működve jelentősen rontják a roma tanulók tanulási teljesítményét. Amikor ez az etnikai értelemben „semleges” szeparációs nyomás a roma tanulókkal szembeni sztereotip várakozásokkal és előítéletekkel, valamint a társadalmi környezet vélt vagy valóságos előítéletes viselkedésével találkozik, megtörténik a roma tanulók intézményes elkülönítése.

Sokszorosán bizonyított, és az ombudsmani hivatalban a korábbi években folyó vizsgálatok által is alátámasztott tény, hogy a magyar iskolarendszerben a gyerekek iskolai előmenetelét nem a képességek és az ambíciók, hanem a szülők társadalmi státusza határozza meg elsősorban. A hátrányos helyzetű tanulók iskolai integrációja szinte lehetetlen olyan társadalmi környezetben, amelyik a szegény és/vagy cigány tanulóban a magasabb társadalmi státusszal rendelkező családok gyermekei fejlődésének akadályát látja.¹²

Tapasztalataim szerint, amit kutatások is igazolnak, azon iskoláknak különösen nehéz eleget tenni a minden köznevelési intézménytől elvárt színvonalú, minőségű nevelési-oktatási feladat-ellátásnak, amelyekben sok hátrányos, illetve halmozottan hátrányos helyzetű gyermek tanul. A magasabb társadalmi státuszú szülők ilyen körülmények között ugyanakkor gyermekeik jövőjét, karrieresélyeit féltik. Ha ehhez hozzátesszük, hogy az iskolaválasztás szabadsága olyan erős nyomásgyakorló erő, amely nemcsak a fennmaradásért küzdő, hanem – a normatíva-érdekeltség miatt, különböző mértékben ugyan, de – minden intézményt érint, máris kirajzolható az iskolák és a fenntartó kétféle válasza a dilemmára. Vagy elkülönítik a hátrányos helyzetű gyermekeket, hogy így biztosítsák a többiek jobb, hatékonyabb – pontosabban annak vélt! – előrehaladását, amivel elkerülhetetlenül együtt jár e gyermekek hozott hátrányainak növekedése is, vagy vállalják a jóval több munkát, s a modern pedagógia eszközeivel mindenkit integrált körülmények között fejlesztenek.¹³

Az állam szerveinek ezért különösen fontos kötelessége lenne hivatalból fellépni, s hatékony intézkedéseket tenni azon gyermekek, tanulók jogainak és jogos érdekeinek a védelme érdekében, akik alacsony társadalmi státuszú családjai a nekik okozott hátrányt fel sem ismerik, így panasszal sem élnek, sőt, olykor a rendszerszintű hátrányt is előnynek tekintik.

Amint azt egy korábbi jelentésben már megállapítottam, a fentiek indokolttá tették volna azt, hogy a Köznevelési tv. az esélyegyenlőségi szempontokat mindenképpen a preambulumban és az alapelvei között is hangsúlyozza. Ezzel szemben a Köznevelési tv. – az esélyegyenlőség fogalmához hasonlóan – kihagyja a gyermek mindenekfelett álló érdekének az alapelvek közötti rögzítését is, miközben e fogalom a hazánk által aláírt nemzetközi egyezményekben is szerepel, a már nem hatályos közoktatási törvényben definiálva is volt, továbbá a jogalkalmazás során nélkülözhetetlen jelentéssel bír. A köznevelési intézmények – főszabályként – állami irányítás és fenntartás alá kerültek, mellyel kapcsolatban a racionalizálásnak integrációs szempontokat is érvényesítenie kellene, tekintettel arra, hogy a köznevelési rendszerben a tanulók halmozottan

¹² Putnoki kisebbségi ombudsmani jelentés: NEK-5572/2007.; NEK-1541/2008.; NEK-1542/2008.; NEK-1543/2008.; NEK-1544/2008.; NEK-1545/2008.; NEK-1552/2008.; NEK-1553/2008. számú ügyek

¹³ Jászapáti ombudsmani jelentés: NEK-1022/2010., AJB-1956/2012. számú ügyek

hátrányos helyzete, illetve cigány származása alapján szegregált intézmények, osztályok nagy számban működnek.¹⁴

Összességében, fennállhat a veszélye annak, hogy az erősödő szeparáció és szegregáció miatt a magyar köznevelési rendszer megosztottá válik, amelynek az előítéletek elleni küzdelemre, a toleranciára nevelésre, valamint minden, diszkrimináció és gyűlöletkeltés elleni kezdeményezés sikerére nézve is súlyos következményei lehetnek.

6. 1. 2. A toleranciára nevelés lehetőségei és jelenleg rendelkezésre álló megoldásai Magyarországon

A megelőzés, a toleranciára nevelés lehetőségei és gyakorlata feltérképezésének az érdekében a vizsgálat során megkerestem az Emberi Erőforrások Minisztériumát, minden magyarországi tanítóképző, pedagógus, illetőleg óvodapedagógus képzéseket tartó egyetemet illetve főiskolát, valamint az ország főbb alternatív oktatási intézményeit és a pedagógusok számára e tárgykörben elérhető alternatív továbbképzéseket nyújtó intézeteket.

6. 1. 2. 1. Az állami szerepvállalás

Az óvodai nevelés irányelvei

Az ombudsmani megkeresés fókuszában az állt, hogy az óvodai nevelés és az iskolai oktatás irányelveiben, valamint a nemzeti kerettanterv tematikájában hogyan és milyen mértékben jelenik meg – például mely tantárgy keretein belül – a társadalmilag kiszolgáltatott, illetve kirekesztett csoportokról szóló tényszerű ismeretek átadása, valamint a tolerancia, a társadalmi felelősségvállalás kérdése.

A minisztérium válaszában kifejtette, hogy az Óvodai nevelés országos alapprogramja és a Nemzeti alaptanterv több ponton és több nevelési-oktatási területre kiterjedően, a kiemelt nevelési célok között foglalkozik a hátrányos helyzetű csoportokkal és a toleranciával.

A minisztérium szerint az óvodai nevelésben mindenekelőtt abból az alapvetésből szükséges kiindulni, amelyet a jelenleg hatályos Alapprogram¹⁵, valamint a 2013. szeptember 1-jétől hatályba lépő és az óvodai pedagógiai programok módosításával alkalmazandó Alapprogram¹⁶ is elvárásaként fogalmaz meg a végrehajtásban: az óvodai nevelés a gyermeki személyiség teljes kibontakozásának elősegítésére irányulva, az emberi jogok és a gyermeket megillető jogok tiszteletben tartásával valósulhat meg a gyakorlatban oly módon, hogy minden gyermek egyenlő eséllyel részesülhessen színvonalas óvodai nevelésben. Ennek az óvodai nevelésre való jogosultság tekintetében a legszélesebb körben akkor lehet megfelelni, ha a hozzáférés azonos elven biztosított az óvodás korú és az óvodai nevelésre jogosult gyermekek számára. Ezt a szándékot célozza meg Köznevelési tv. 8. § (2) bekezdése azzal a rendelkezéssel, amellyel az óvodai nevelésben való részvétel kötelezettségét 2014. szeptember 1-jétől kiterjeszti a gyermek három éves korától.

A további szakmai, minőségi és jogi garanciákat a minisztérium szerint szintén az óvodai nevelés országos alapprogramja teremti meg, amelynek kerettartalma fenntartótól függetlenül irányadó az óvodai nevelést meghatározó óvodai pedagógiai programok kidolgozásában, tartalmi

¹⁴ AJB-1929/2012. számú ügy (előzmény ügy: NEK-1185/2011)

¹⁵ Óvodai nevelés országos alapprogramjáról szóló 137/1996. (VIII. 31.) Korm. rendelet

¹⁶ Óvodai nevelés országos alapprogramjáról szóló 363/2012. (XII. 17.) Korm. rendelet

elemeinek gyakorlati megvalósulásában. Fontos szabály, hogy a pedagógiai programot nyilvánossá kell tenni.¹⁷ Továbbá mind a hatályban lévő Alapprogram, mind a hatályba lépő Alapprogram rögzíti, hogy a pedagógiai programokban figyelemmel kell lenni a nemzetiségi óvodai nevelés irányelvére, továbbá a sajátos nevelési igényű gyermekek óvodai nevelésének irányelvére. Ezzel igyekszik megalapozni azt a szemléletet, amellyel a különbözőségek elfogadására irányulva tartja távol a kirekesztést. Mindezzel összhangban az Alapprogram hangsúlyozza, hogy a nemzetiséghez tartozók óvodai nevelésében biztosítani kell az önazonosság megőrzését, ápolását, erősítését, nyelvi nevelését és a multikulturális nevelésen alapuló integráció lehetőségét, továbbá a hazájukat elhagyni kényszerülő (migráns) családok gyermekeinek óvodai nevelésében mindezek mellett a társadalmi integrálás érvényesítését. Az óvodapedagógus a nevelőmunkája során figyelembe kell, hogy vegye a családok sajátosságait, szokásait és ehhez kell, hogy igazítsa a segítségnyújtás megoldásait.

A hatályba lépő Alapprogramban új elemként jelenik meg az erkölcsi nevelés keretszabálya, amely a gyermek szociális érzékenységének, kortársaival és a felnőttekkel, környezetével való kapcsolatainak, önkifejezésének fejlődésére gyakorol hatást. A szocializáció szempontjából meghatározó a közös élményeken alapuló tevékenységek gyakorlása, a gyermek erkölcsi tulajdonságainak – mint például az együttérzés, a segítőkészség, az önzetlenség, a figyelmesség – és akaratának – ezen belül önállóságának, önfegyelmének, kitartásának, értékítéletének, feladattudatának, szabálytudatának –, szokás- és normarendszerének megalapozása. Ezt az előírást erősíti a gyermeket megillető különleges védelem követelménye, az óvoda óvó-védő, szociális, nevelő és személyiségfejlesztő funkciója, a gyermeki személyiség elfogadását, tiszteletben tartását, megbecsülését érvényesítendő attitűd elvárása és nem utolsósorban a gyermek egyéni képességeihez igazodó emberi értékek közvetítésének súlya.

A fentiek teljesülésében, a gyermekek attitűdjének formálásában elsődleges szerepet tölt be a pedagógus személyisége. Ennek garanciális, megkövetelhető alapjait is rögzíti az Alapprogram, mégpedig azzal, hogy kimondja a gyermeki magatartás alakulása szempontjából az óvodapedagógus, az óvoda valamennyi alkalmazottjának kommunikációja, bánásmódja és viselkedése modell értékű szerepet kell, hogy betöltsön.

Az iskolai oktatás irányelvei, az Erkölcstan tantárgy

A minisztérium a köznevelés tekintetében kifejtette, hogy mind a Nemzeti alaptantervben (Nat.), mind a kerettantervekben kiemelt helye és szerepe van a toleranciára, esélyegyenlőségre történő nevelésnek. Valamennyi említett területet érinti a központi dokumentumok cél- és feladatrendszer, illetve az egyes műveltségi területek – kiemelten az Ember és társadalom –, valamint a konkrét tantárgyak – kiemelten a történelem, az állampolgári, társadalmi- és gazdasági ismeretek, s az erkölcstan – is.

A társadalmi felelősségvállalás témakörén belül az új Nat.-ban az 5-8. évfolyamon megjelenik „*a magyarországi nemzetiségek és kisebbségek kultúrája, a roma/cigány népesség helyzetének változásai*”, illetve a 9-12. évfolyamon „*a roma/cigány társadalom története, helyzete és integrációjának folyamata*” tartalom. Továbbá az 5-8. évfolyamon a „*Hon és népismeret*” tananyag keretében szerepel „*a hazánkban élő nemzetiségek kultúrája és hagyományai (pl.: a roma/cigány népismeret elemei)*” tartalom.

¹⁷ A nevelési-oktatási intézmények működéséről és a köznevelési intézmények névhasználatáról 20/2012. (VIII. 31.) EMMI rendelet 82. §

A Nat. megvalósításához kapcsolódó új Kerettantervben a felső tagozat 5-8. évfolyama számára a „*Hon és népismeret*” tanóra keretében jelenik meg a „*hazánkban élő nemzetiségek és etnikai kisebbségek*”, ezen belül a „*roma kisebbség*” témakör, valamint a 11-12. évfolyam számára a „Társadalmi, állampolgári és gazdasági ismeretek” tantárgy keretében a „*Roma kisebbség Magyarországon*”, illetve a „*társadalmi mobilitás problémái; a cigány (roma) társadalom története, helyzete és integrációjának folyamata*” kapcsolódási pontok. A Kerettantervben szereplő roma ismeretek oktatásához kapcsolódó tankönyv-fejlesztések a minisztérium tájékoztatása szerint jelenleg folyamatban vannak.

Az erkölcsstan elnevezésű új tantárgy kerettantervében szintén kapott a toleranciára és előítélet-mentes gondolkodásmódra nevelés. Az erkölcsstant, mint az állami általános iskolákban kötelező tanórát a nemzeti Köznevelési tv. 35. § (1) bekezdése vezeti be. Ugyanez a bekezdés teszi lehetővé az erkölcsstan helyett egyházi jogi személy által szervezett hit- és erkölcsstan választását.

A Nemzeti alaptanterv¹⁸ a nevelési célok között deklarálja az erkölcsi nevelést. A cél kifejtése során így fogalmaz: „*Az iskolai közösség élete, tanárainak példamutatása támogatja a tanulók életében olyan nélkülözhetetlen készségek megalapozását és fejlesztését, mint a kötelességtudat, a munka megbecsülése, a mértéktartás, az együttérzés, a segítőkészség, a tisztelet és a tisztesség, a korrupció elleni fellépés, a türelem, a megértés, az elfogadás.*”

A tolerancia, mint erkölcsi norma tehát már a teljes nevelési-oktatási folyamatban érvényesítendő nevelési célok szintjén jelenik meg. Az általános iskola 1-8. évfolyamán az erkölcsstan tantárgy oktatása kötelező tanórai keretben történik.

Az erkölcsstan tantárgy tananyagához továbbá 1-4. osztályban a magyar nyelv és irodalom, az ember és társadalom, az életvitel és gyakorlat, valamint a művészetek tantárgyak azon fejlesztési követelményei és közműveltségi tartalmai az irányadók, amelyek az életkori sajátosságoknak megfelelő beszélgetési témákat, magatartásmintákat, életvezetési szokásokat közvetítenek. Az 5-8. évfolyamon az erkölcsstan tantárgyra az Ember és társadalom műveltségterület erkölcsstan, etika közműveltségi tartalmai érvényesek.

Az alapvető jogok biztosának arra a kérdésére, hogy a minisztérium hogyan tudja biztosítani a köznevelés területén azon tanulók toleranciára és előítélet-mentes gondolkodásmódra nevelését, akik az erkölcsstan helyett a hit- és erkölcsstan oktatást választják, a minisztérium kifejtette, hogy az erkölcsstan tantárgy fő küldetésének megvalósítása nem egyedül az erkölcsstan tantárgyon múlik. Az erkölcsstan helyett választható, egyházi jogi személy által szervezett hit- és erkölcsstan oktatás tartalmának meghatározása az egyházi jogi személy feladata. A választási lehetőség éppen azért áll fenn, hogy az egyes erkölcsi kérdéseket a vallásos meggyőződésnek megfelelően vizsgálhassák, ismerhessék meg a tanulók. Ezért – tiszteletben tartva a vallási-világnézeti meggyőződést – az egyházi jogi személy által szervezett hit- és erkölcsstanoktatás tartalmát az állam nem szabályozza, abba semmilyen módon, még tanácsadás vagy kérés formájában sem avatkozik bele.

A köznevelésért felelős államtitkár szerint a vallási, világnézeti elkötelezettség határozott erkölcsi, etikai állásfoglalást feltételez, amelynek elfogadása az elkötelezettségből eredően kizárólagos. Az államtitkár álláspontja szerint nem várható el tehát egy világnézeti alapú, és tartalmában az egyházakra bízott oktatástól, hogy annak tartalmát az adott egyház bármely rajta kívül álló entitás kérésére megváltoztassa.

¹⁸ A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet (Nat.) 1.1.1. pontja

Állami szerepvállalás a pedagógusképzésben

A vizsgálat során felmerült, hogy miként jelennek meg az egyenlő bánásmódra és a kirekesztett csoportokra vonatkozó ismeretek, valamint a velük kapcsolatos érzékenyítés a pedagógusképzésben és a minisztérium – a törvényhozás előkészítése során valamint saját hatáskörében, rendeleti szinten – milyen lépéseket tesz az óvodapedagógus, a pedagógus, a tanító, továbbá a tanári képzésben a tolerancia és az előítélet-mentes gondolkodás jegyében.

Amint arra a jelentésben már hivatkoztam, korábbi vizsgálatom felhívtam arra a figyelmet: a pedagógusoknak, illetve a nevelési és oktatási intézményeknek fontos szerepe van a gyermekek jogtudatosságának megteremtésében, fejlesztésében.¹⁹

A jelen vizsgálat keretében kifejtett minisztériumi álláspont szerint a pedagógusképzésben a nevelés mindig is kiemelkedő szerepet töltött be, ezzel kapcsolatban megjelentek olyan elvek, tevékenységek is, mint a differenciálás, a fejlesztés, az egyéni bánásmód. A pedagógus továbbképzések is foglalkoznak e témakörökkel. A minisztériumi válasz arra azonban nem tért ki, hogy pontosan miként szerepel a pedagógusképzésben, illetve továbbképzésben az emberi jogokról, a sérülékeny csoportokról szóló ismeretátadás.

A tájékoztatás szerint a tanító- és óvodapedagógus képzésben, a tanár- és gyógypedagógus képzésben a szaktárgy oktatására való minőségi felkészítés mellett, célrendszerében mindig is kiemelt szerepet kapott a nevelői tevékenységre, az intézmény pedagógiai feladataira való felkészítés.

A tanító és óvodapedagógus képzésben a fejlesztés, a módszertani képzés, a pedagógiai és pszichológiai képzés szerves része alapképzésben és továbbképzésben is a sajátos pedagógiai, pszichológiai ismereteket igénylő csoportok nevelési feladataira való felkészítés. Elvárt a pedagógustól a differenciálás módszereinek, eszközrendszerének ismerete és alkalmazása. A képzésben ez a neveléstudományi ismeretek elméleti és gyakorlati részét képezi. A tanárképzés osztatlan képzéssé alakítása során cél volt a szakterület, a szaktudomány magas szintű megismerése, amelynek meghatározó része a Nat.-on alapuló szakterületi tudás, továbbá a Nat.-on alapuló szakterületi tudás átadásához szükséges, ahhoz szervesen kapcsolódó pedagógiai-pszichológiai ismeretek készségek, képességek, attitűd.

A felsőoktatási intézmények tanári szakma professzionalizálásra törekvése mellett az oktatáspolitikai, a tanári munkában, a tanári képesítés fontosságát képviselte. Ennek megfelelően jelentek meg a tanári szakok képzési és kimeneti követelményei. A tanár felkészítés része a tanárképzésben megszerezhető tanári tudás, készség, képesség kialakítása, amely a tanuló személyiségének fejlesztése, az egyéni bánásmód érvényesítése a tanulói csoportok, közösségek alakulásának segítése, fejlesztése, a tanulás támogatása, szervezése és irányítása, a pedagógiai folyamatok és a tanulók értékelése, a kommunikáció, a szakmai együttműködés és a pályaidentitás, valamint az autonómia és a felelősségvállalás területén fogalmazódnak meg a képzési és kimeneti követelményekben.

A pedagógusok továbbképzését, valamint az együttnevelést, befogadó oktatási rendszer kialakítását az Európai Unió biztosította forrásból támogatja az állam.

A leglényegesebb négy pályázati program a pedagógusok továbbképzésében az "Intézményi érzékenyítő, felkészítő tréningek megtartása (pl. hátrányos helyzetű és sajátos nevelési igényű tanulók integrált oktatása, új tanulásszervezési, oktatásszervezési eljárások bevezetésének gyakorlata, értékelési kultúra átalakítása", valamint „a sajátos nevelési igény diagnosztikája, a különleges gondozást igénylő gyermekeket fejlesztők képzése", a

¹⁹ OBH-2096/2008.

„Kompetenciaalapú oktatás, egyenlő hozzáférés-innovatív intézményekben” és a „Sajátos nevelési igényű tanulók integrációja”.

Pályázatok és programok a tolerancia és előítélet-mentesség fejlesztése érdekében a köznevelés és a felsőoktatás területén

Végül fontos kérdés volt az is, hogy a minisztérium keretein belül szerveznek-e egyéb olyan pályázatot, programot, egyéb projektet, amely a köznevelés vagy a felsőoktatás területén a tolerancia és előítélet-mentesség fejlesztésével, a társadalmi felelősségvállalás kérdésével foglalkozik.

A minisztérium válaszlevele alapján számos európai uniós pályázat, program köthető a témához. A nagyszámú TÁMOP-program mellett vannak ún. IPR-programok,²⁰ és elérhető az Arany János Program, a Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Programjai, az Útravaló ösztöndíj Programok, a Nemzeti Tehetség Program, és a 2013 szeptemberében induló Köznevelési Hídprogramok.

A TÁMOP 4.1.1/C pályázati konstrukció egyik célja a felsőoktatási intézményekbe felvételt nyert halmozottan hátrányos helyzetű és hátrányos helyzetű, valamint fogyatékossgal élő hallgatók, illetve egyéb, speciális hallgatói csoportok beilleszkedésének elősegítése, felsőoktatási tanulmányaik elvégzésének támogatása az egyéni szükségletekre alapozott mentor-, koordinátori és tanácsadói, valamint tréning-szolgáltatások fejlesztése révén.

2012. július 12-én került meghirdetésre TÁMOP-3.3.9.A-12/1-2 jelű, „*A halmozottan hátrányos helyzetű tanulók iskolai lemorzsolódását csökkentő intézkedések támogatása – Tanoda típusú programok támogatása*” című pályázat. A pályázat célja a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű, köztük a roma gyermekek felzárkózási esélyeinek növelése, az oktatási esélykülönbségek és az iskolai lemorzsolódás csökkentése.

A civil, valamint egyházi fenntartásban működő Tanoda programokat kiegészítve továbbtanulási utakat megerősítő pályázat került kiírásra szakiskolák, szakközépiskolák, valamint gimnáziumok részére. A TÁMOP-3.3.10.A és B-12 - Továbbtanulást erősítő kezdeményezések támogatása nevű konstrukció hozzájárul a középiskolai lemorzsolódás csökkentéséhez, a hátrányos helyzetű középiskolai tanulók középfokú végzettségének megszerzéséhez, ezáltal elősegíti a hátrányos helyzetű, köztük roma tanulók felsőoktatási képzésbe való bejutását.

Szintén a társadalmi felelősségvállalást helyezi előtérbe a TÁMOP 3.3.15. „*A hátrányos helyzetű gyermekek önkéntes részvételének ösztönzése a komplex iskolai testmozgásprogramok szervezésében*” nevű konstrukció.

A fent bemutatott programok mellett a TÁMOP 4.1.1.D-12 „*Roma szakkollégiumi programok támogatása*” című pályázati kiírás keretében megvalósuló programok is foglalkoznak a társadalmi felelősségvállalás kérdésével.

²⁰Az Integrációs Pedagógiai Rendszer (IPR) olyan, támogatást biztosító program, amelynek köszönhetően a hátrányos helyzetű gyermekek befogadóbb iskolai környezethez és az iskolai sikerességükhöz szükséges fejlesztésekhez juthatnak, és a fejlesztő pedagógusok is anyagi elismerésben részesülnek. Az IPR kitüntetett helyzetben van az Emberi Erőforrások Minisztériuma Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárságának programjai között, amely a hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű generációk nevelése és oktatása személyi és intézményi körülményeinek javulásához járul hozzá. A 2011/2012. tanévben közel 75.000 tanuló, valamint 21.000 óvodás gyermek vett részt a nevelési, oktatási integrációs programban, továbbá a tanévben 15.000 – halmozottan hátrányos helyzetű gyermekkel foglalkozó – pedagógus kaphatott pénzbeli juttatást. Forrás: <http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/tarsadalmi-felzarkozasert-felelos-allamtitkarsag/hirek/az-integracios-pedagogiai-rendszert-tobb-mint-4-milliard-forinttal-tamogatja-a-kormany>

A hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű tanulók iskolai sikeressége, a szociális helyzetéből eredő hátrányainak ellensúlyozása érdekében működtetett óvodai fejlesztő programot, valamint képesség-kibontakoztató és integrációs felkészítést²¹ támogatnak hazai forrásból. A programban résztvevő pedagógusok illetménykiegészítésben részesülnek.

A középfokú oktatási intézményekbe történő „zökkenőmentes” bejutás, a sikeres továbbtanulás sok család számára nehezen biztosítható anyagi természetű kiadásokat követel meg. Ezt kívánják enyhíteni a célzott programok, például az Arany János programok,²² tanoda program és ösztöndíjprogramok, például az Útravaló Ösztöndíjprogram.²³ A programok kedvezményezettjei a legsérülékenyebb társadalmi csoportokhoz tartozó gyermekek, tanulók,²⁴ akik számára a programok komplex megközelítésű, pedagógiai és szociális, kulturális jellegű támogatást nyújtanak.

A Kormány az egyes társadalmi felzárkózást célzó rövid távú intézkedésekről szóló határozatával²⁵ összhangban, továbbá a Kormány és az Országos Roma Önkormányzat által 2011. május 20-án kötött Keret-megállapodásban előírányzott számszerű célok elérése érdekében az Útravaló – MACIKA Ösztöndíjprogramban mérhetővé kellett tenni, hogy azok milyen arányban érik el a hátrányos helyzetű roma fiatalokat. Az Útravaló – MACIKA ösztöndíjprogram valamennyi esélyegyenlőségi alprogramjában²⁶ 2011 ősztől a támogatottak legalább 50%-áig roma származású tanulót kellett bevonni.²⁷

A Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Tehetség gondozó Programja, a Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Kollégiumi Programja, a Halmozottan Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Kollégiumi- Szakiskolai Programja keretében a 2011/2012. tanévben több mint 4000 hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű, rászoruló tanuló vett részt.²⁸

Az új köznevelési rendszer indulásával 2013 szeptemberétől megvalósuló Híd-program²⁹ keretében felzárkóztató évfolyam szervezhető az általános iskolai végzettség megszerzése, a középfokú továbbtanulás, valamint a szakiskolai tanulmányok sikerének előmozdítása, a félbe maradt iskolai tanulmányok folytatása céljából.

A „második esély” programok: Híd program és az uniós támogatással megvalósuló konstrukciók megvalósításának célja, hogy a középfokú végzettséggel nem rendelkező, az iskolarendszertől lemorzsolódott, részben nem tanköteles korú fiatalokat segítsék a középfokú végzettség megszerzésében, illetve a tanulói kudarcok csökkentését vállalják új, egyéni igényekre reagáló, tanulást támogató módszerek bevezetésével.

²¹ Integrációs Pedagógiai Rendszer

²² Évente több mint 4.000 tanuló

²³ Évente átlagosan 20.000 tanuló

²⁴ Hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetű – köztük roma –, gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló, menekült gyermekek

²⁵ Az egyes társadalmi felzárkózást célzó rövid távú intézkedésekről szóló 1136/2011. (V. 2.) számú Korm. határozat

²⁶ Út a középiskolába, Út az érettségihez, Út a szakmához

²⁷ A 2011/2012. tanévben az Ösztöndíjprogramba újonnan belépő tanulók közel 60%-a, összesen 6 851 fő roma származású volt.

²⁸ A programok a felsőfokú tanulmányok folytatásának, az érettségi, illetve a szakmaszerzéshez nyújtanak komplex támogatást a kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről, valamint egyes oktatási jogszabályok módosításáról szóló 17/2004. (V. 20.) OM rendeletben, illetve a Kollégiumi nevelés országos alprogramjának kiadásáról szóló 46/2001. (XII. 22.) OM rendeletben meghatározott feltételek szerint. 2012 szeptemberében jelentek meg a 2013/2014. tanév tanulói pályázati felhívásai.

²⁹ A 2011. évi CXC. törvény 14. §-a alapján

A Nemzeti Tehetség Program a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű tanulók tehetségsegítő programokban való részvételi arányának javítását szolgáló intézkedéseket is tartalmaz.

„Az alternatív vitarendezés, az érdekalapú tárgyalás és a resztoratív technikák bevezetése a szakképző intézmények működési és nevelési gyakorlatába” az Oktatásügyi Közvetítő Szolgálat programja volt. A program lényege, hogy a bekapcsolódó intézmények pedagógusai megismerték és elsajátították a konfliktuskezelési technikák olyan szintjét, hogy képesek legyenek azokat napi munkájuk során a konfliktusos helyzetekben alkalmazni, ezt az ismeretet tovább is adni.

A minisztérium válasza kapcsán megjegyezte továbbá, hogy az uniós és hazai támogatással megvalósuló fejlesztések³⁰ esetén a köznevelés fejlesztési pályázat benyújtásakor mellékelni kellett a települési és intézményi esélyegyenlőségi tervet. A terv helyzetelemzésen alapul, melynek során meg kell vizsgálni, hogy érvényesül-e a településen a szegregációmentesség, és a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók oktatási és társadalmi integrációjának támogatása. A feltárt ellátásbeli hiányosságokra, illetve a szegregáció bármilyen formájának jelenlétére az önkormányzatnak reagálnia kellett intézkedési tervében. E kérdéskör szintén közvetve kapcsolódik az oktatási rendszer toleranciára nevelő jellegéhez.

Következtetések

Bár a minisztériumi válasz alapján pozitív törekvések is láthatók a tolerancia és előítéletmentesség fejlesztéssel kapcsolatban az óvodai nevelésben, a köznevelésben és a pedagógusképzésekben, azonban a 2013-ban hatályba lépő Alapprogram, Nemzeti alaptanterv és egyéb irányelvek, jogszabály-módosítások, valamint pályázatok hatékonysága, illetve eredményei a gyakorlatban természetesen még nem mérhetők vagy ítéelhetők meg, így ezek megvalósulásáról csak a következő években lehet érdemben állást foglalni.

A minisztériumi tájékoztatásban szereplő pályázatok, programok elsősorban esélyegyenlőségi fókuszúak; nem az érzékenyítést, a toleráns társadalom kialakítását szolgálják, hanem a hátrányos helyzetű és roma gyermekek esélyeinek növelését. Ez természetesen kiemelten fontos cél, azonban csak közvetve, a tágabb összefüggések szintjén kapcsolódik a

³⁰ TÁMOP-3.2.1. A-II/1: Közoktatási intézmények szerepbővítése, újszerű intézményi együttműködések kialakítása (tanulást segítő támogató formák bevezetése) konstrukció

TÁMOP-3.2.1. A-II/2: A közoktatási intézmények támogatása új tanulási formák adaptálására, informális, non formális tanulási lehetőségek kialakítására, új típusú intézményi együttműködések támogatása.

TÁMOP- 3.3.8. B-12: „Közoktatási intézmények esélyegyenlőségi alapú fejlesztéseinek támogatása a hátrányos helyzetű kistérségekben” című konstrukció

TÁMOP 3.3.9. A halmozottan hátrányos helyzetű tanulók iskolai lemorzsolódását csökkentő intézkedések támogatása

TÁMOP-3.3.9. A-12/1,2: A halmozottan hátrányos helyzetű tanulók iskolai lemorzsolódását csökkentő intézkedések támogatása, Tanoda típusú programok támogatása

TÁMOP-3.3.9. B-12/1: A halmozottan hátrányos helyzetű tanulók iskolai lemorzsolódását csökkentő intézkedések támogatása – Második esély típusú programok támogatása

TÁMOP-3.3.9. C-12: A halmozottan hátrányos helyzetű tanulók iskolai lemorzsolódását csökkentő intézkedések támogatása – Tanoda típusú programok támogatása a hátrányos helyzetű kistérségekben

TÁMOP-3.3.9. D-12: A halmozottan hátrányos helyzetű tanulók iskolai lemorzsolódását csökkentő intézkedések támogatása – Második esély típusú programok támogatása hátrányos helyzetű térségekben

TÁMOP-3.3.10; TÁMOP 3.3.10/A; TÁMOP 3.3.10/B: Továbbtanulást erősítő kezdeményezések támogatása a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben

TÁMOP 3.3.1: kiemelt program keretében történt meg az ún. életpálya-felmérés

TÁMOP 4.1.1.D-12: Roma szakkollégiumi programok támogatása.

toleranciára neveléshez, és nem helyettesítheti az előítéletek csökkentésére irányuló programokat, pályázatokat.

A fentieken túl az eddigi tapasztalatok alapján,³¹ amíg az oktatáspolitikai pedagógiai világgépet, a pedagógusok pedagógiai eszköztárát nem újítja meg Magyarországon, addig a folyamatszabályozás eszközei csak csekély hatást gyakorolnak a tanulás céljaira és tartalmára. Jelenleg azonban ilyen mértékű és jellegű koncepcióváltás nem figyelhető meg az oktatás területén. Eközben a toleráns attitűdök kialakulásához nyilvánvalóan konfliktustűrő, a jogegyenlőséget elfogadó és az erőszakot egyértelműen elutasító, gondolkodó, asszertív fiatalokat kellene „kinevelnie” a magyar köznevelésnek, amelyhez természetesen toleráns, előítélet-mentes, megfelelő módszertani ismeretekkel rendelkező pedagógusokra, valamint nyitott, megfelelő szemléletű és integráló oktatási intézményekre lenne szükség.

A kirajzolódó állami koncepciót tekintve aggályos továbbá, hogy bár – legalább koncepcionális szinten – megjelenik a roma kultúra és integráció kérdésköre, a többi kirekesztett társadalmi csoporttal kapcsolatban azonban az előítélet-mentesség fejlesztése nem figyelhető meg, például a szexuális kisebbségek, a hajléktalanok vagy a fogyatékossgal élő személyek egyáltalán nem vagy alig – még a megismertetés szintjén sem – jelennek meg az irányelvekben, tantervekben, illetve programokban.

A jelentés zárasakor vált ismertté, hogy 2013 szeptemberétől az első osztályos gyermekek szüleinek 52 százaléka választotta az egyház által szervezett hit- és erkölcsstan oktatást, míg 48 százalékuk az erkölcsstant.³² Az erkölcsstan helyett választható –az egyházi jogi személy által szervezett – hit- és erkölcsstanoktatás tartalmát az adott egyházi jogi személy határozhatja meg. A kormányzati szándék – a részemre megküldött válasz szerint – hogy a hit-és erkölcsstan a tanulók életében olyan nélkülözhetetlen készségek megalapozását és fejlesztését segítse majd elő, mint az együttérzés, a türelem, a megértés és az elfogadás.

A családoknak joguk van gyermekeiket saját vallási meggyőződésük szerint nevelni, és a különböző szintű oktatási és nevelési intézményeket ennek alapján megválasztani. Az egyházak a hitoktatást saját hitelveik alapján végzik. Az egyházi jogi személy által ennek alapján szervezett hitoktatás tartalmát az állam – a vallásszabadságot tiszteletben tartva – nem szabályozhatja, abba semmilyen módon, még tanácsadás vagy kérés formájában sem avatkozhat bele.

Az emberi jogi dokumentumok egyértelműen síkra szállnak a lelkiismereti meggyőződés szabadsága mellett, valamint az ennek alapján történő megkülönböztetés ellen. Mindezeket szem előtt tartva garanciák szükségesek arra nézve, hogy az állam – a lelkiismereti szabadság tiszteletben tartásával – az emberi jogokra épülő különböző álláspontokat megfelelő formában a köznevelés rendszerében valamennyi diákkal megismertesse.

6. 1. 2. 2. A pedagógusképző intézmények gyakorlata

Amint arra már utaltam, a vizsgálat fontos szempontja volt annak elemzése, hogy miként jelennek meg az egyenlő bánásmódra és a kirekesztett csoportokra vonatkozó ismeretek, valamint a velük kapcsolatos érzékenyítés a pedagógusképzés gyakorlatában. Ezért valamennyi (összesen: 25), jelenleg Magyarországon óvodapedagógus, pedagógus illetve tanítóképzést tartó egyetemet és főiskolát megkerestem a vizsgálat során. A megkeresett felsőoktatási intézmények közül 14-en válaszoltak a vizsgálat befejezéséig.

³¹ Im: Fehér könyv az oktatásról (2013); Radó Péter: Jó és rossz gyakorlatokról: a toleranciára nevelés

³² http://eduline.hu/kozoktatasi/2013/5/31/Tobb_elsos_diak_tanul_majd_hittant_mint_erk_XNG1ZD
időpontja: 2013. 05.31.)

(Letöltés

A megkeresett intézmények a következők voltak:

1. Apor Vilmos Katolikus Főiskola (tanító, óvodapedagógus)
2. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar (pedagógia)
3. Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar (óvodapedagógus)
4. Debreceni Református Hittudományi Egyetem (tanító)
5. Eötvös József Főiskola Neveléstudományi Kar (tanító, óvodapedagógus)
6. Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar (pedagógia)
7. Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kar (tanító, óvodapedagógus)
8. Eszterházy Károly Főiskola Tanárképzési és Tudástechnológiai Kar (pedagógia)
9. Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai Kar (tanító, óvodapedagógus)
10. Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar (tanító, óvodapedagógus)
11. Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kar (tanító, óvodapedagógus)
12. Kodolányi János Főiskola (pedagógia)
13. Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar (pedagógia)
14. Miskolci Egyetem Comenius Főiskolai Kar (tanító, óvodapedagógus)
15. Nyíregyházi Főiskola Pedagógusképző Kar (pedagógia, tanító)
16. Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar (tanító)
17. Nyugat-magyarországi Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar (óvodapedagógus)
18. Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar (pedagógia)
19. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Kar (tanító, óvodapedagógus)
20. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (pedagógia)
21. Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar (tanító, óvodapedagógus)
22. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (pedagógia)
23. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar (tanító, óvodapedagógus)
24. Szent István Egyetem Alkalmazott Bölcsészeti Kar (tanító, óvodapedagógus)
25. Wesley János Lelkészképző Főiskola (pedagógia, drámapedagógia)

A megkeresések fókuszában az állt, hogy az intézmények képzéseinek a tematikájában hogyan és milyen mértékben jelenik meg a társadalmilag kiszolgáltatott, illetve kirekesztett csoportokról szóló tényyszerű ismeretek átadása, valamint a tolerancia, a társadalmi felelősségvállalás kérdése, és a képzési tervekben a fentiekben túl szerepelnek-e esélyegyenlőségi, kisebbségi jogi és egyenlő bánásmódra vonatkozó ismeretek. Amennyiben igen, ezek a kötelező képzés részeként vannak jelen vagy önként választható órák, esetleg egyéb fakultatív, a tanszék által szervezett programok keretében jelennek-e meg a tanrendben. Az intézmény keretein belül szerveznek-e továbbá egyéb olyan programot, projektet, amely a tolerancia és előítélet-mentesség fejlesztésével, a társadalmi felelősségvállalás kérdésével foglalkozik.

Amint az állami szerepvállalással kapcsolatban már látható volt, a minisztériumi álláspont szerint a pedagógusképzésben a nevelés mindig is kiemelkedő szerepet töltött be, e tekintetben megjelentek olyan elvek, tevékenységek is, mint a differenciálás, a fejlesztés, az egyéni bánásmód.

E jelentés keretei közé nem illeszthető be az egyes felsőoktatási intézmények tanrendjének, illetve képzési terveinek részletes bemutatása, az egyetemek és főiskolák válaszlevelei alapján azonban megállapítható, hogy többségében az intézmények alapvető céljai között szerepel a kiszolgáltatott, diszkriminált társadalmi csoportok iránti toleranciára nevelés. A hátrányos helyzet kezelésére, a kisebbségi léthelyzetből fakadó esélyegyenlőtlenségek megismerésére felkészítő, érzékenyítő elemek jellemzően minden pedagógiai és

társadalomtudományi képzési programban megtalálhatók, a kötelező és a választható kurzusok keretei között is.

Felsőoktatási jó gyakorlatok

Számos pozitív példa található a felsőoktatási intézmények gyakorlatában.³³ A teljesség igénye nélkül az alábbiakban néhány jó gyakorlat kerül bemutatásra.

Több felsőoktatási intézményben figyelmet fordítanak arra, hogy segítsék a kirekesztett társadalmi csoportba tartozó jelentkezőket, hallgatókat. Az *Eötvös József Főiskola Neveléstudományi Karán* súlyosan hallássérült, roma származású, epilepsziás, mozgáskorlátozott és enyhén autista hallgató is folytathat tanulmányokat, amelyben fontos szerepe van a főiskola tájékoztatása szerint a csoporttársak elfogadó és támogató hozzáállásának. A *Szent István Egyetem Alkalmazott Bölcsészeti és Pedagógiai Karán* tanul az egyetlen siket óvodapedagógus hallgató, aki az első diplomás siket óvodapedagógus lesz hazánkban az idei évben tett sikeres záróvizsga után.

A *Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán* a hallgatók kötelező és önkéntes terepmunkát is végeznek, amelynek keretei között közvetlen tapasztalatokkal, élményekkel gazdagodhatnak, például a pécsi György-telepen és egyéb roma közösségekben, emellett a fogyatékossgal élő személyek élők, szenvedélybetegek vagy hajléktalanok körében, valamint számos hallgatójuk a Baranya Megyei Önkéntes Centrum regisztrált önkéntes munkatársa.

A *Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kara* az angliai Manchester Metropolitan University és a németországi Universitat Lüneburg intézményeivel dolgozott ki közösen tananyagokat a tanárok attitűdjének megváltoztatása, a nyitottabb emberi kapcsolatok érdekében: Különbözőség és Multikulturális nevelés, valamint Gyermekek, fiatalok, társadalmi kirekesztés és bennfoglalás címén két modulban foglalkoztak a hátrányos helyzetű csoportokkal.

A *Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Intézetéhez* kötődik az ún. Motiváció Hallgatói Mentorprogram, amely pedagógusjelölteknek és egyéb, segítő hivatásra készülő fiataloknak kínál lehetőséget hátrányos helyzetű és roma tanulók támogatására. A kezdeményezés legfőbb célja a szegregált közösségekből új iskolába kerülő diákok tanulmányi felzárkóztatásának és az új közösségekbe való beilleszkedésének segítése, de tapasztalatszerzést és gyakorlati szakmai fejlődést biztosít a pedagógusjelöltek számára is, amely hosszú távon fejtheti ki kedvező hatását.

A *Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Karán* a hallgatói szemléletformáláson túl a 2010-ben indított az ún. Képesség-és tehetségfejlesztő tutor programban a hallgatók a Gyakorló iskola halmozottan hátrányos helyzetű tanulóit fejlesztik kis csoportokban, önkéntes munkában, melyre külön kurzussal készíti fel őket a felsőoktatási intézmény, amely szintén lehetőséget biztosít a fogyatékkal élők integrációjának elősegítése céljából az Értelmi-fogyatékosok Napközi Otthonában segítő munkára az önkéntesen jelentkezőknek.

A *Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karán* a kötelező képzés részeként és fakultatív formában is a drámapedagógia módszereivel fejlesztik a hallgatók toleranciáját. Az intézmény keretein belül továbbá félévente van ún. projekt-tréning hét, ahol kiscsoportos formában, a toleráns viselkedést fejlesztő, befogadó-centrikus kommunikációs gyakorlatokkal dolgoznak fel egy-egy témát.

³³ A fogyatékossgal élő hallgatók helyzetével, esélyegyenlőségének előmozdításával két ombudsmani jelentés is foglalkozott az elmúlt években. Ld.: OBH 5312/2006. valamint AJB-2990/2012. ügyszámú jelentések.

A *Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Karának Szociális Képzési és Neveléstudományi Tanszéke* hét olyan tankönyvet készített és adott ki nyomtatott, valamint online változatban, amelyek kifejezetten foglalkoznak az esélyegyenlőség kérdésével, továbbá minden félévben tanszéki szervezésben kerül megrendezésre az ún. Mester és tanítványa Tanár-Diák Konferencia, amelynek egyik fő témaköre az előítélet-mentesség és a társadalmi felelősségvállalás.

A *Debreceni Református Hittudományi Egyetem Wáli István Református Cigány Szakkollégiuma* a cigány keresztény értelmiségi tehetséggondozással és képzéssel egy hosszú távú integrációs szemléletet szándékozik képviselni. A szakkollégium alapvető célkitűzése, hogy hozzájáruljon a közéleti feladatvállalás iránt elkötelezett, aktív társadalmi párbeszédet folytató cigány értelmiség formálódásához, akik a szakmai kiválóságot ötvözik a társadalmi és szociális kérdések iránti érzékenységgel. Az egyetem Hallgatói Önkormányzata az előítéletesség fejlesztése érdekében rendszeresen szervez látogatásokat a hallgatóknak a Debreceni Zsidó Hitközség Pásti utcai zsinagógájába és jó kapcsolatot ápol Debrecen Város Főrabbiájával.

A *Debreceni Református Hittudományi Egyetem és a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kara* is szervez látogatásokat büntetés-végrehajtási, valamint javító-nevelő intézményekbe. Utóbbi hallgatói legutóbb Aszódon tanulmányozták a bűnelkövető fiatalok ún. reszocializációs programját.

Az *Eötvös Lóránd Tudományegyetem ELTE Pedagógia és Pszichológia Kara* a társadalmi egyenlőtlenségek megszüntetése és az esélyegyenlőség elősegítése céljából létrejött Anthropolis Antropológiai Közhasznú Egyesülettel együttműködve, a kar könyvtárában hozta létre az ún. Globális Nevelés Tudásközpontot, ahol a tanároknak és a hallgatóknak tartanak tematikus workshopokat, tesznek ingyenesen elérhetővé a témával foglalkozó anyagokat.

Az *Eötvös Lóránd Tudományegyetem (ELTE) Tanító-és Óvóképző karán* a csecsemő-és kisgyermeknevelő szak és az óvodapedagógus szak a Társadalmi Felzárkóztatásért Felelős Államtitkársággal lépett kapcsolatba annak érdekében, hogy a képzésben az esélyegyenlőséget szolgáló korai fejlesztés erőteljesen megjelenjen, a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ romaügyért felelős munkatársa pedig a karon tanítóknak tervez programot.

A *Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Karán* létrehozták az ún. SAS – Sajátos Szükségletű Hallgatókat Segítő – Csoportot, amely az oktatók és hallgatók attitűdjének befogadóbbá alakítását, valamint az intézményen belüli téma-specifikus kommunikáció erősítését tűzte ki célként. Ennek keretében rendszeresen szerveznek érzékenyítő programokat és képzéseket, az egyéni felzárkóztatás érdekében pedig mentorcsapatot hoztak létre.

Következtetések

Az esélykülönbségek kiegyenlítésére, a jogegyenlőség érvényesítésére törekszenek tehát a pedagógusképző egyetemek és főiskolák, az eredményekkel azonban – látva a hazai jelenségeket – a kapott válaszok alapján jellemzően nem elégedettek.

A felsőoktatási intézmények kiemelték, hogy az integratív és inkluzív nevelés, a hátrányos megkülönböztetést elszenvedő csoportok iránti megértő, segítő attitűd kialakítása nem lehet kizárólag egy-egy projekt időtartamára szervezhető, speciális kurzusok feladata, hanem minden pedagógusképzés alapfeladatának része kell(ene), hogy legyen.³⁴

A felsőoktatás jelenlegi rendszerében hiánypótlónak számítana egy olyan – akár választható szinten felvehető – tantárgyblokk, illetve speciális képzés, amely a demokratikus

³⁴ Eötvös Lóránd tudományegyetem Tanító és Óvóképző Kar válaszelevele alapján

állampolgári kompetenciák fejlesztésére irányul. Ezen belül célszerű lenne külön kurzus keretében foglalkozni a társadalmi csoportkonfliktusok természetével és azok kezelésének modern módszereivel, mint például a mediáció.³⁵

Tekintettel arra, hogy a magyar társadalom értékrendjét európai³⁶ és tágabb nemzetközi kontextusban³⁷ vizsgáló kutatások egyértelműen jelzik a kisebbségekkel szembeni intolerancia viszonylag magas szintjét, külön gondot kellene fordítani a különböző tréning jellegű képzési formák fejlesztésére és elterjesztésére. Egy ilyen, választható vagy kötelező tantárgyblokk minden hallgató, de különösen a demokratikus értékrend átadásában kulcsszerepet játszó tanárok képzésében előnyösen tudná befolyásolni az előítéletek csökkentését és a kirekesztett csoportokkal kapcsolatos társadalmi felelősségvállalás alakulását.

6.1.2.3. Alternatív megoldások

Az alternatív oktatási módszerek szemléletformáló szerepe³⁸

A fentiekből kitűnik, hogy a tolerancia indirekt módszerekkel is fejleszhető. A tolerancia, mint alapérték és ezáltal a mindennapokat meghatározó tényező az alternatív iskolákban azt jelenti, hogy a pedagógiai rendszer szerves része a másság elfogadása, a másság megjelenésének serkentése és a megjelent másság jutalmazása. Az egyének, mint autonóm lények vesznek részt a folyamatban, és lehetőségük, sőt kötelességük az eseményeket befolyásolni, feladatuk a színességük megmutatása és kibontakoztatása, valamint mások színességének tisztelete. Ezek az eszközök öntudatlanul itatják a gyerekekbe a másság természetességét és a másságra való igényt.

A vizsgálat során a következő alternatív oktatási intézményektől kértem tájékoztatást azzal összefüggésben, hogy az alternatív iskolák nevelési programjában, tantervében, illetve az intézmény keretein belül szervezett egyéb programokban hogyan és milyen mértékben jelenik meg az alább felsorolt társadalmilag kiszolgáltatott, illetve kirekesztett csoportokról szóló tényszerű ismeretek átadása, valamint a toleranciára és szolidaritásra nevelés, az érintettekkel való együttérzés, megértés, valamint a társadalmi felelősségvállalás.

1. Alternatív Közgazdasági Gimnázium
2. Arany János Általános Iskola (Freinet)
3. Független Pedagógiai Intézet
4. Magyarországi Montessori Egyesület
5. Carl Rogers Személyközpontú Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium, Szakközépiskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény
6. Waldorf Pedagógiai Intézet
7. Magyar Waldorf Szövetség

A megkeresett oktatási intézmények közül írásbeli választ csak egy intézménytől kaptunk, ugyanakkor – az alábbiak okán – fontosnak tartom, hogy a nyilvánosság számára elérhető

³⁵ Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar válaszelevele alapján

³⁶ Az Eurobarometer kutatásai

³⁷ A Word Value Survey kutatásai

³⁸ Czike Bernadett: Az IS hatalma a VAGY felett: a toleranciára nevelés lehetőségei az alternatív iskolákban; Országos Közoktatási Intézet; Új Pedagógiai Szemle; 1999 június

adatbázisok alapján röviden bemutassam néhány alternatív iskola pedagógiai koncepcióját. A pedagógiai intézetek válaszát pedig az alternatív továbbképzési fejezetben részletezem.

Amint az eddigiekből is látható, tekintélyelvű nevelés helyett támogató, segítő tanárszerepre van szükség. Vizsgálatok bizonyították, hogy a tekintélyelvű nevelés nagy valószínűséggel eredményez konformista, előítéletes felnőttet. Az alternatív iskolákban a tanár ritkán nyilatkoztat ki, kevés igazságot képvisel, csak a legfontosabbakat. A válaszok többségére a gyerekeknek saját tapasztalataikon keresztül kell rájönniük.

A szabályok nem önmagukért valók. Az alternatív iskolákban a szabályok létrejötte hosszú folyamat, interiorizálódás eredményeként jönnek létre, nem behódolással. A szabályelsajátítatásnak ez a módja egyrészt lehetővé teszi annak megélését, hogy a szabályok értünk vannak és nem fordítva, másrészt, hogy a szabályok változtathatók. A gyerekek iránti bizalom bennük is bizalmat szül. Az alternatív módszerekkel dolgozó oktatási intézményekben a gyerekek részt vehetnek saját életük alakításában, dönthetnek és választhatnak sok esetben, így átéljük, hogy fontosak, hogy felelősek azért, ami velük történik.

Az alternatív iskolai élet nem tér el gyökeresen a valódi élettől, az iskolai kapcsolatok személyesek maradnak, a tanulás az élet részeként jelenik meg. A tantárgyak integrált felépítése, az órák vezetése, felépítése, az azokon alkalmazott módszerek, mind a toleranciára nevelés elengedhetetlen eszközei. A szöveges, osztályozás nélküli értékelés üzenete: sokféle gyerek van, nem lehet őket osztályokba, osztályzatokba sorolni. A gyerekeknek fontosak egyéni képességeik, tulajdonságaik, és csak önmagukhoz mérten értékelhetők. Az integrált osztályok létrehozásának gyakorlata nagyon fontos a tolerancia szempontjából. A gyerekek kicsi koruktól megszokják, hogy különböző kinézetű, képességű és habitusú gyerekek, emberek vannak. Megfigyelik egymást a hétköznapiak során, nem lesz idegen számukra a másság. A megismerés, az együttélés mozgásszerű, autista vagy szellemi fogyatékos gyerekekkel megszünteti a későbbi idegenkedést, félelmet, esetleg szorongást, melyet mi felnőttek oly sokszor érzünk egy-egy speciális bánásmódot igénylő társunk láttán. A tanári minta az előbb felsorolt jellemzők miatt végig az elfogadást sugallja, a sokféleség figyelembevételével, sőt sokszor serkentése és jutalmazása fontos tapasztalat a gyerekek számára.

A fent felsorolt módszerek és eszközök tehát magukban hordozzák egy egészséges, önbizalommal rendelkező, kreatív felnőtt nevelésének lehetőségét, és mint ilyenek, feltétlenül alkalmasak a toleráns ember tulajdonságainak megalapozásához.

Főbb alternatívák Magyarországon

a) A Waldorf Pedagógia:

„Nem az a feladatunk, hogy a felnövekvő generációnak meggyőződéseket közvetítsünk. Hozzá kell segítenünk, hogy a saját ítélő erejét, a saját felfogóképességét használja. Tanuljon meg saját szemével nézni a világban.” (Rudolf Steiner)

A Waldorf-pedagógia fejlődéspedagógia, melyben döntően az életkori sajátosságok határozzák meg a tevékenységformákat, a módszert és a tananyagot. A Waldorf-iskola nem felekezeti, nincs helye benne hátrányos megkülönböztetéseknek vagy politikai tevékenységnek. A keresztény kultúra értékeit közvetíti, de felekezethez kötött vallási, világnézeti nevelés nem jelenik meg az iskolákban. A Waldorf-pedagógia tulajdonképpen a régi értékek újjáélesztése. A Waldorf iskolát a szív, a kéz és a fej iskolájának is nevezik, mivel a gyermekek testi, lelki és szellemi fejlődését harmonikus egységben kezeli. A nevelést művészetnek tekinti, a tanulási

folyamatot pedig a szabadság eszközének, amellyel elvezethetjük a gyermeket önmagához, hogy felnőttként képessé váljon saját útjának felismerésére és követésére.

A Waldorf-iskola hangsúlyt fektet arra, hogy az osztály különböző képességű tanulókból, csoportokból tevődjön össze és a különböző tanulási formák – közvetlen tapasztalat, szociális interakció, például beszélgetések, egymásra figyelés, csoportmunka és az önálló munka – összhangban legyenek.

b) A Freinet módszer:

„Minden pedagógia hamis, amely nem elsősorban arra a személyre támaszkodik, akit nevel, annak szükségleteire, legbensőbb énjére.” (Celestin Freinet)

Freinet pedagógiájának gyermekközpontúságát egy mondatban így lehetne összefoglalni: „szót adni a gyerekeknek”. A Freinet-irányzat célja a gyermek adottságainak, képességeinek és szükségleteinek szabad kibontakoztatása, természetesen az egyéni és életkori sajátosságok figyelembevételével.

Freinet nem annyira az elmélet, mint inkább a gyakorlat embere volt, ezért ránk maradt írásai a tudományos fejtegetések helyett a mindennapokban jól hasznosítható ötleteket, tanácsokat, problémafelvetéseket tartalmaznak a pedagógia gyakorlatával és alapelveivel kapcsolatban. Egy új, mindenki számára nyitott népiskola, a gyermekközpontú iskola megteremtése fűződik a nevéhez. Hogy az általa képviselt szellemiség szélesebb körben mégis inkább az óvodákban terjedt el, az annak tudható be, hogy az óvoda kötetlenebb szervezeti keretei közé, az óvodai nevelés szelleméhez, koncepciójához jól illeszkedik Freinet pedagógiája.

Freinet azt vallotta: a pedagógusnak az a feladata, hogy segítsen kifejlődni a gyermekben lévő csírákat, amelyekből saját fejlődése, önmegvalósítása táplálkozik. Ezek a csírák - korábban átélt élmények, érzelmek, elsajátított ismeretek formájában - mindenkiben ott vannak, és ha a gyermeket hagyják szabadon megnyilvánulni, gazdag, értékes és egyedi személyiséggé formálódik. A pedagógus részéről megnyilvánuló bizalom és elfogadás, az állandó bírálattól mentes légkör, és az okosan építő kritika segíti a fejlődést.

A szabad önkifejezés érzékennyé teszi a gyerekeket a többiek megbecsülésére, megértésére; a pedagógust pedig abban segíti, hogy tapasztalatot szerezzen az egyénekről és az egész csoportról, és erre a gazdag ismeretanyagra támaszkodva minden gyermeket személyre szabottan támogathasson, fejleszthessen.

c) A Montessori módszer:

„Minden gyermekben megvan a cselekvési vágy és a világ megismerésének igénye, csak annak kibontakoztatását kell elősegíteni.” (Maria Montessori)

A Montessori pedagógia célja nyugodt, békés légkörben, egymással toleráns, segítőkész, tevékeny gyermekek nevelése. A pedagógus magatartásával és az általa kialakított környezettel biztosítja az egészséges életvitelt, a gyerekek szocializációját, képességeik differenciált fejlesztését, érzelmi világuk gazdagítását, a szép iránti vonzalmuk erősítését.

A gyermekek a gyakorlatban sajátítják el az együttélés, az egészséges életmód, a környezet védelmének szabályait, a rend szeretetét. Fontos a gyermek függetlenségének biztosítása is, ami csak akkor lehetséges, ha megtanulja önmagát ellátni.

A másság elfogadására, a toleranciára való nevelés óvodás korban nagyon fontos feladat. A Montessori rendszer pedagógiai elveinek és eszközrendszerének köszönhetően különösen alkalmas gyengén fogyatékos, sérült gyermekek fejlesztésére, nevelésére. Mozgássérült,

hallássérült, gyengén látó, autista gyermekek – csoportonként korlátozott számban – integrálhatók, ezzel is elősegítve a többiekben az előítélet-mentesség megőrzését.

Ugyanígy a hátrányos helyzetű, kisebbségi vagy idegen anyanyelvű gyermekek is pozitív hatással lehetnek a csoport fejlődésére: segítségükkel az óvodások már egészen kis korban tapasztalhatják, hogy minden gyermek hordoz értékeket, mindenkitől lehet valamit tanulni, minden gyermekben van valami szeretni való.

d) A Rogers módszer:

„A feltétel nélküli elfogadás a legnagyobb élmény, amelyet egy ember átélni képes.”
(Carl Rogers)

Az 1990-es években számos alternatív iskola kezdte meg működését Magyarországon. Ezek egyike volt a Carl Rogers személyközpontú szemléletén alapuló iskolatípus, amely pedagógusok és szülők közös törekvéseinek eredményeképpen jött létre.

Olyan tanítók, tanárok, elméleti szakemberek fogtak akkor össze, akik mást és másképpen kívántak tanítani, mint amit a hagyományos iskola szűk és merev keretei, kapcsolatrendszere lehetővé tett. A cél: olyan fiatalokat nevelni, akik biztos alapkészségekre épített, megalapozott tudás birtokában, magas szintű szociális kompetenciával, másokkal együttműködve érvényesülnek az életben. Az ehhez vezető úton nagyon fontos a kommunikáció, a konfliktuskezelés és az egyéni motivációra épülő tanulás. Mindezeket már kisgyermekkorban megalapozza a Rogers-óvoda.

Az empátia a Rogers-intézményekben azt jelenti: elfogadják a gyereket olyannak, amilyen, mert ez az elfogadás segít változni, fejlődni és elérni a célokat. A pedagógusoknak Rogersnél más szerepe van, mint a hagyományos oktatási intézményekben – itt ez egy igazi „segítő kapcsolat”, amelyben a felnőtt nem autokrata módon, fölérendeltként viselkedik, hanem az életkorából, tapasztalatából adódóan segít a gyermeknek felismerni saját lehetőségeit, feltárni a benne élő belső igényeket, célokat, rátalálni a saját útjára. Nem preconcepciók alapján kialakított eszmény jegyében akarják tehát valakivé nevelni, hanem segítik azzá válni, akivé a gyerek maga válni szeretne. Mindig a gyerek érzéseiből, gondolataiból indulnak el a problémák megoldása során. A Carl Rogers Személyközpontú Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium, Szakközépiskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézményben például folyamatosan együtt élnek és tanulnak a többiekkel olyan gyerekek, akik valamilyen testi, szellemi vagy pszichés problémával küzdenek, továbbá a tantervük szerves része az ún. kultúrköri, egész éves tematika, amelyben magyar népszokásokkal, keresztény ünnepekkel, zsidó ünnepekkel és az ógörög kultúrkörrel egyaránt foglalkoznak. Az előző tanévben „Te sem vagy más, te is más vagy” témanapot szerveztek, ahol a művészetek segítségével foglalkoztak a mássággal. Az idei évben, a „Találkozások” című témanapon pedig a másság kezelésének lehetőségei, ezek érzelmi hatásai volt a foglalkozások témája. Mindezekből következően az együttérzés, megértés, társadalmi felelősségvállalás folyamatosan jelen van az iskolában mind gondolatilag, érzelmileg és tettekben is.

Alternatív pedagógus-továbbképzési lehetőségek példái

a) Waldorf Pedagógiai Intézet

1991-től 20 éven keresztül a solymári Waldorf Pedagógiai Intézet volt Közép-Kelet Európa egyetlen alternatív pedagógiai alapképzése, amely aktív részt vállalt a stabil

magyarországi Waldorf-iskolai mozgalom megteremtésében. A rendszerváltást követően egyre nagyobb számban létrejövő Waldorf-intézmények³⁹ tanárutánpótlásáért nagyrészt az intézet felelt. Az állami támogatás megszűnésével 2010-ben kénytelenek voltak felfüggeszteni a nappali rendszerű tanárképzés működését. A nappali képzés lezárását követően is igyekeztek azonban megőrizni az intézet szakmai szolgáltató jellegét.

A Waldorf Pedagógiai Intézet nagy óraszámú, akkreditált pedagógus továbbképzéseket működtet, melyeket a Waldorf-iskolák a törvényi szabályozásnak megfelelően Waldorf-pedagógus képesítésként fogadnak el. A fentieken túl 30 órás akkreditált továbbképzéseket is kidolgoztak, illetőleg működtetnek, amelyek célja, hogy bemutassák a Waldorf-pedagógia jó gyakorlatait, és ez által módszertani segítséget nyújtsanak a – közoktatásban – gyakorló pedagógusok számára.

Évek óta rendszeres szakmai munkakapcsolatban vannak továbbá több magyarországi tanítóképző főiskolával és egyetemmel, akikkel a Waldorf-pedagógusképzés állami elismertetésén dolgoznak. Az Óbudai Egyetemmel együttműködésben kidolgoztak és meghirdettek 2013 szeptemberétől két Waldorf-pedagógiai szakirányú továbbképzést.

Amint azt fentebb már bemutattam, a Waldorf-pedagógia módszereiből adódóan képességfejlesztő, integráló, gyakorlatorientált, gyermek-, illetve személyiségközpontú pedagógia. A művészeti és egyéb gyakorlati tevékenységek alkalmazása a pedagógiai munkában különösen alkalmassá teszi az eltérő szubkultúrákból érkező, a hátrányos helyzetű, illetve a sajátos nevelési igényű gyermekek fejlesztésére. Mindezeket felismerve indította útjára az Intézet 2010-ben a „Waldorf-pedagógia és a roma hátránykompenzáció Összekapcsolása” című projektet. Céljuk olyan pedagógus-továbbképzési formák kiépítése és működtetése volt, amelyek a tanári kompetenciák fejlesztésével és a roma gyerekek oktatását-nevelését segítő módszertani tanulmányokkal a gyakorló pedagógusok számára lehetőséget adnak a szakmai megújulásra. A 30 órás képzések különlegességét a művészetek és egyéb gyakorlati tevékenységek általi nevelés és önnevelés megismertetése és gyakorlása adja. A képzésen elsajátított ismeretek elmélyítését az iskolák szakmai munkáját segítő mentorok rendszeres iskolalátogatásai és szakmai tanácsai segítik. A program különlegessége, hogy a képzések tréning jellegűek. A program első két évében megvalósult képzéseket a Roma Education Fund és a European Council for Steiner Waldorf Education támogatta. A kísérleti programban jelenleg három iskola tanári kara vesz részt. Látna a program iránti érdeklődést tervezik annak folytatását és kiterjesztését.

A pedagógusképzéseken a Waldorf-pedagógia módszertanának bemutatása mellett antropológiai tanulmányokkal, a megismerésen alapuló Goethe-i természet-megfigyeléssel, a történelmi-, kultúr- és vallástörténeti szemlélet elmélyítésével, a szociális kompetenciát erősítő művészeti gyakorlatokkal és önneveléssel is foglalkoznak. A tanári hivatásra való felkészítésnek ezek a főbb elemei a társadalmi felelősségvállalás mellett a gyermekek individuális fejlődésének tiszteletben tartását is szolgálják, így támogatják az előítélet-mentes gondolkodásmód kialakítását is.

A képzések eredményeként bekövetkező tanári attitűdváltozás jótékony hatással van a tanár-diák és a tanár-szülő kapcsolatra, amely következtében nő az egymás iránti bizalom, így a gyermekek oktatása, nevelése is eredményesebbé válik. A roma-projekt legfontosabb tanulsága a résztvevő pedagógusok számára a gyermekközpontú pedagógiai szemlélet, az ebből fakadó módszertani megújulás és az a tanári szemléletváltozás, amely a gyermekek iránti valódi érdeklődést segíti elő.

³⁹ Például Angliában: www.ch.gov.uk/publications; Kanadában: www.safehealthyschools.org

b) Független Pedagógiai Intézet

A Független Pedagógiai Intézet szellemiségében és akkreditált képzéseiben nagy hangsúlyt fektet az előítélet-mentes gondolkodásmód elterjesztésére. 10 éve elkötelezetten dolgoznak azért, hogy minden társadalmilag kiszolgáltatott csoporthoz eljuthassanak képzéseik, illetve az ismeretek átadásán túl, nagy hangsúlyt fektetnek a tolerancia és a társadalmi felelősségvállalás kérdésére. Több ezer pedagógust képeztek már, s tapasztalataink alapján is óriási szükség van szemléletformálásra és attitűdváltásra.

Az Intézet által szervezett ún. tanulószervezés képzésekben, elsősorban a tanórai szervezési lehetőségeket mutatják meg a gyakorlatban, nagy hangsúlyt fektetve a kooperatív munkára, a közös felelősségvállalásra.⁴⁰ Az Integrációs Pedagógiai Rendszerben és multikulturális programokban, valamint a projektpedagógia a hátrányos helyzetű gyermekek integrált nevelésében elnevezésű programban az érzékenyítés van túlsúlyban. Tehát a gyakorlatok elsősorban az attitűd-, szemléletmód váltásra hívják fel a figyelmet. A pedagógusok mentálhigiénéjét támogató képzéseinken a stressz kezelés, konfliktuskezelés, asszertív kommunikáció, önismeret, önreflexió van a középpontban. Ezek a képzések a pedagógusok „lelki fejlesztése” mellett fontos módszertani lehetőségeket adnak a kollégák kezébe.

A Független Pedagógiai Intézet tájékoztatása szerint sajnos nem működnek együtt az Emberi Erőforrások Minisztériumával, így közvetlen egyeztetés sem folyik a képzésekről, tehát az Intézet által – az új követelményeknek megfelelően indított – az Erkölcstan-etika tanításának elmélete című képzésről sem. Akkreditált képzés azonban csak a minisztérium jóváhagyásával indítható, tehát a képzések célját, programját, tevékenységeit, eszközeit, módszereit az Akkreditációs Bizottság tagjai és az általuk választott szakértők ismerik.

Az Erkölcstan-etika tanításának elmélete című továbbképzés célja, hogy a résztvevők segítséget kapjanak az erkölcstan-etika tantárgy tanításához, ezen belül többek között megmutatni az erkölcstan-etika helyét és szerepét a Nemzeti köznevelésről szóló törvényen, a NAT-on és a kerettanterven belül, valamint bemutatni az erkölcstan-etika tanításában használható módszertani repertoárt, különösen a saját élményekre építő drámapedagógia és a problémamegoldó gondolkodást segítő módszerekre. A kurzus tehát nagy hangsúlyt helyez a módszertani eszközök bemutatására, megkülönbözteti a saját élményekre építő módszereket – például drámapedagógia és játék –, ahol a spontán problémamegoldást követi a fogalmi-elméleti reflexió, valamint a problémamegoldó gondolkodást segítő módszereket: mint a szövegértés, szövegértelmezés, kooperatív pár és csoportmunka, történet-, film- és esetelemzés, projektfeladatok, kérdező közösség, beszélgető kör, disputa. Mindkét módszertani megközelítés gyakorlataiban mindvégig cél a konkrét feladatokban felmerülő erkölcsi problémák fogalmi megragadása és rendszerezése: a feldolgozott témák zárásaként a megértés ellenőrzésének, rögzítésének és rendszerezésének eszközeként a hallgatók fogalomtárat és fogalomtérképet állítanak össze.

Végül az intézet vezetője kiemelte: pedagógus munkatársaival nagyon fontosnak tartják, hogy elinduljon a párbeszéd a pedagógusok és a szülők között. Tapasztalataik alapján nem történhet változás addig, amíg pedagógus és szülő mást és másként szeretne, miközben ugyanazon gyermeket nevelik. Az Intézetben olyan előadássorozatot indítottak, ahol ezek a témák folyamatosan megjelennek, ezek az Érzelmek Iskolája, a Szülők Iskolája és a Pedagógus Akadémia.

⁴⁰ Például Angliában: www.ch.gov.uk/publications; Kanadában: www.safehealthyschools.org

Következtetések

Az alternatív iskolák és módszerek olyan úde színtoltjai a magyar oktatásnak, amelyek példaértékűek lehetnek a toleranciára nevelésben, s kiemelt szerepük van a gondolkodásra és előítélet-mentes életre való oktatásban. Mind jogszabályi, mind anyagi szinten elengedhetetlen lenne a minél szélesebb körű – állami – támogatásuk is.

Az alternatív módszerek bemutatásának célja e jelentésben azonban nem az alternatív iskolákhoz való „kedvcsinálás” volt. A magyar köznevelés (közoktatás) tekintetében a szakértők szerint olyan széleskörű koncepcióváltás látszik szükségesnek, amelynek során a jelen alfejezetben bemutatott alternatív módszereket és technikákat beépítik az állami oktatásba. Ezáltal e módszerek mindenki – minden gyermek, szülő és pedagógus – számára elérhetővé válnak. Amint azt már többször hangsúlyoztam, Magyarországnak mindenekelőtt nyitott és integráló oktatási intézményekre van szüksége annak érdekében, hogy az oktatási rendszer hatékonyan szolgálhassa a társadalmi toleranciát.

A kapott válaszok alapján egyetértés mutatkozik abban, hogy valamennyi iskolai tantárgy tanításának célja kell, hogy legyen a tanulók személyiségének az adott tárgy tanítása úján történő formálása. Egyetlen tantárgy tanítása sem korlátozódhat valamely tudomány tantárggyá szervezett információanyagának feldolgozására, a tantárgy tanításának keretében lehetséges nevelés kérdéseivel is foglalkoznia kell. Tehát a tanítási órák az ismeretek átadásán, a készségek, képességek, kompetenciák kialakításán, fejlesztésén keresztül az egész személyiség fejlesztését kell, hogy szolgálják, természetesen az adott tantárgy lehetőségeinek figyelembevételével. A pedagógusnak a tananyag közvetítését az adott iskola nevelési céljaival összhangban, annak elérése érdekében, a tantárgy sajátos módszereit alkalmazva, más tantárgyakban folyó neveléssel összhangban kellene elvégeznie.

Nemzetközi példák mutatják, hogy bizonyos országokban az iskolák például zöld iskolákká⁴¹ és egészséges iskolákká⁴² vagy egészségtámogató iskolákká⁴³ válása, átfogó iskolai egészségprogramok⁴⁴ kidolgozása a cél, melyek szerves része a toleranciára nevelés, az iskolai agresszió minden formájában háttérbe szorítása.⁴⁵ Ezek az elnevezések egy sokoldalú megközelítésre utalnak, amely magában foglalja az egészségismeretek és készségek tanítását az osztályban, az egészséget lehetővé tevő szociális és fizikai környezet létrehozását, a kapcsolatok kialakítását a szülőkkel, a helyi képviselőkkel és a szélesebb közösséggel az optimális egészség és tanulás elősegítésére.

Kiemelendő továbbá bármely koncepció, stratégia vagy változás bevezetése esetén, hogy a folyamatos szakmai fejlődés és a továbbképzés kritikus pont a tanárok segítségével egy új tanterv megvalósításában vagy a stratégiák kivitelezésében, amelyek megkövetelik az új készségeket a tanításban és a hatékonyság mérésében.

A témában szervezett hatékony és megfelelő szakmai pedagógus-továbbképzések nélkülözhetetlenek a pedagógusok attitűd- és szemléletváltásában is. A pedagógus-továbbképzések magukban kell, hogy foglalják: a területekre vonatkozó tartalmi tudást, a témakörök tanítási készségeit, a területalapú pedagógiai készségeket és a hatékonyság, illetve

⁴¹ Ún. „green schools”

⁴² Ún. „healthy schools”

⁴³ Ún. „health promoting schools”

⁴⁴ Ún. „comprehensive school health”

⁴⁵ www.education.gov.uk: például Ensuring good behaviour in schools: A summary for head teachers, governing bodies, teachers, parents and pupils.

minőség mérését. Egyetlen képzés sem alkalmas arra, hogy azonnali változást elérjen, de egy lépést jelenthet a változtatás felé.

6. 1. 3. Összegzésként az oktatás és nevelés szerepéről

A fentiek alapján pozitív törekvések is láthatók a tolerancia és előítélet-mentesség fejlesztéssel kapcsolatban az óvodai nevelésben, a köznevelésben és a pedagógusképzésekben. A 2013-ban hatályba lépő Alapprogram, Nemzeti alaptanterv és egyéb irányelvek, jogszabály-módosítások, valamint pályázatok hatékonysága, illetve eredményei a gyakorlatban azonban még nem mérhetők vagy ítéltetők meg, így ezek megvalósulásának hatékonyságáról csak a következő években lehet érdemben állást foglalni.

Ezeken túl azonban nem figyelhető meg a pedagógiai világgépet, a pedagógiai eszköztárat megújító koncepcióváltás az oktatás területén, miközben egyre erősödő szegregációról és szeparációról beszélhetünk. A magyar köznevelésnek (közoktatásnak) pedig szakértők szerint olyan széleskörű koncepcióváltásra lenne szüksége, amelyben a toleranciára nevelést elősegítő alternatív módszereket és technikákat központilag beépítik az állami oktatásba, a rendszer szerves részévé teszik és azok ezáltal mindenki – minden gyermek, szülő és pedagógus – számára elérhetővé válnak.

A felsőoktatási intézmények kiemelték, hogy az integratív és inkluzív nevelés, a hátrányos megkülönböztetést elszenvedő csoportok iránti megértő, segítő attitűd kialakítása nem lehet kizárólag egy-egy projekt tartamára szervezhető, speciális kurzusok feladata, hanem minden pedagógusképzés alapfeladatának része kell(ene), hogy legyen. A felsőoktatás jelenlegi rendszerében hiánypótlónak számítana olyan – akár választható szinten felvehető – tantárgyblokk, illetve speciális képzés, amely a demokratikus állampolgári kompetenciák fejlesztésére irányul.

A témában szervezett hatékony és megfelelő szakmai továbbképzések is nélkülözhetetlenek a pedagógusok attitűd- és szemléletváltásában.

Összességében minden oktatáspolitikai kezdeményezésnek és az oktatás minden intézményének törekednie kellene az oktatási egyenlőtlenségek csökkentésére, valamint a méltányosság érvényesítésére.

6. 2. Igazságszolgáltatás és toleráns társadalom

6. 2. 1. A jogászképzés és a képzett jogászok szerepe az előítéletek csökkentésében

A „Kommunikációval az egyenlő méltóságért – Befogadó beszéd kontra gyűlöletbeszéd” című projekt egyik legfontosabb vizsgálati területe a jogászképzés, illetve a képzett jogászok hozzáállása a sérülékeny társadalmi csoportokhoz. Az alapjogok fogalmáról, jelentőségéről, vagy épp e jogok érvényesülését akadályozó visszasságokról leginkább a jogászok tevékenysége által kap információt a média, a társadalom. A jogászoknak, az őket foglalkoztató szervezeteknek, illetve a velük közvetlen kapcsolatban álló hatóságoknak, intézményeknek kiemelt szerepe van a toleráns beszéd és az előítélet-mentes gondolkodásmód kialakításában.

Fentiek miatt megkerestem nyolc hazai felsőoktatási intézmény jogi karát, a rendőrség, az ügyészség és a büntetés-végrehajtás legmagasabb szerveit, az ügyvédség és a bírói hivatali szervezet legfőbb tisztségviselőit, valamint az e területen különösen aktív Magyar Helsinki Bizottságot.

A megkeresett jogi karokat arra kértem, tájékoztassanak arról, hogy szerepel(nek)-e képzési tervükben kisebbségi jogi és egyenlő bánásmódra vonatkozó és esélyegyenlőségi – a jogszabályi szöveg konkrét tartalmán túlmutató – ismeretek, az egyes kirekesztett csoportokkal (romák, nemzetiségek, menekültek, fogyatékkal élők, hajléktalanok, szexuális kisebbségek, vallási csoportok stb.) kapcsolatos szociológiai ismeretanyag, illetve a kirekesztett csoportokkal és speciális problémáikkal kapcsolatos érzékenyítés. Amennyiben igen, ezek a tartalmak a kötelező képzés részeként vagy önként választható órák keretében jelennek-e meg a tanrendben. A dékánokat továbbá arról kérdeztem, hogy van-e tudomásuk olyan, az egyes tanszékek, vagy az intézmény diákjai vagy a hallgatói önkormányzata által kezdeményezett, szervezett programokról, amelyek az előítélet-mentes gondolkodásmód kialakítását segítik. A megkereséseimre hét jogi kar válaszolt, illetve fejtette ki – eltérő terjedelemben és részletességgel – álláspontját azzal összefüggésben.

Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

A Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán (a továbbiakban: DE ÁJK) folyó képzésekben, az alábbi kötelező és szabadon választható tárgyak keretében foglalkoznak kisebbségi jogi kérdésekkel, illetve az egyenlő bánásmódra vonatkozó és esélyegyenlőségi problémák tárgyalásával:

- Az egyes nagy jogterületek oktatása (pl. EU-jog, munka- és szociális jog, alkotmányjog, közigazgatási jog, eljárásjogok, büntető jog, jog) során a vonatkozó jogi szabályozás bemutatása során foglalkoznak az anti-diszkrimináció kérdésével, illetve a széles értelemben vett kisebbségi jogi kérdésekkel. Minden jogterület esetében a hatályos jogi szabályozás áttekintésére, dogmatikai nemzetközi elemzésére kerül sor.
- A „Jogbölcselet” című stúdium keretében, mint jogfilozófiai problémát mutatják be a leendő jogászoknak a hátrányos megkülönböztetés kérdését;
- A „Jogszociológia” című, szintén kötelező stúdium keretében részletesen bemutatásra kerül a „joghoz való hozzáférés” kérdése, amely első sorban mint a hátrányos helyzetű csoportok, illetve a hazai roma kisebbség problémájaként kerül tárgyalásra.
- Az „Összehasonlító jog” című fakultatív tárgy keretében is bemutatásra kerülnek az angolszász világ példáin keresztül a modern anti-diszkriminációs törekvések (pl. Brown ügy).;
- A „Bevezetés a kommunikációelméletbe” című kötelező tárgy keretében külön előadás foglalkozik a véleménynyilvánítás szabadságának egyes kérdéseivel, így a gyűlöletbeszéd hazai és külföldi (Amerikai Egyesült Államok, Emberi Jogok Európai Bírósága) megítélésével.
- A „Nemzetközi közjog” főtárgy keretében kerül bemutatásra a menekültek és kisebbségek nemzetközi jogi védelmének rendszere, ideértve a kisebbségi léthez kapcsolódó fogalmi kérdéseket, és a jogállásukhoz kapcsolódó aktuális problémákat (autonómia, önrendelkezési jog).
- „Az Emberi Jogok Európai Bírósága eljárása és gyakorlata” című fakultatív tárgy keretében a strasbourgi bíróság esetjogának elemzésére kerül sor. A tárgy keretében a véleménynyilvánítás szabadsága (ideértve a gyűlöletbeszéd kérdéseit is), illetve a hátrányos megkülönböztetés tilalma strasbourgi gyakorlatának vizsgálatára is sor kerül, interaktív módon, a hallgatók aktív bevonásával.

- Az „Etnoszociológia” című fakultatív tárgy kimondottan foglalkozik a romák, nemzetiségek, menekültek, vallási csoportok stb. kérdésével, mint társadalmi, szociológiai problémával.

Az említett kurzusokon túlmenően igyekeznek mindezen ismeretek gyakorlati alkalmazására is buzdítani a hallgatókat. Az elmúlt években rendszeresen részt vesznek hallgatóik emberi jogi jogesetmegoldó versenyeken, továbbá évfolyam- és szakdolgozatok írását is ösztönzik ebben a témakörben.

Említésre méltó továbbá, hogy a közelmúltban megalakult a karhoz kötődő Rétor Szakkollégium több összejövetelén meghívott előadók foglalkoztak egyes kisebbségek sajátos társadalmi-jogi helyzetével, problémáival. (Legutóbb éppen a Magyarországon élő menekültek helyzetéről, a velük kapcsolatos jogi problémákról tartott előadást egy külső szakértő.)

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

A Kar vezetése az alábbiakról tájékoztatott.

A karon a kisebbségi jogokkal kapcsolatos oktatást igyekeznek minél inkább hangsúlyozni. Kiemelkedőnek tartják az Országos Roma Önkormányzattal (ÖRO) ápolt jó viszonyukat, amelynek eredményeként a kisebbségi önkormányzati igazgatás jövőjét kutatva konferenciát szerveztek, ill. a kérdéssel kapcsolatban több kiadványt is megjelentettek.

Az esélyegyenlőségi ismeretek kötelező elemei a tantárgyaiknak, így különösen is a munka és szociális jog tárgyának.

Ugyanígy a szociológia, pszichológia, ill. filozófia tanulmányaik során a hallgatók folyamatosan találkoznak az emberi méltóság kérdésével, amely kérdés egyébként a keresztyén hagyományok lényegi eleme is. Ezáltal nem csak formálisan, hanem tartalmilag is nagy hangsúlyt helyez a kar a kirekesztett csoportok méltóságának megfogalmazására és megélésére.

Ezek az elemek tehát mind kötelező, mind opcionális formában megjelennek a tananyagban, ezen túl pedig a kar kutatásaiban és a civil kapcsolataiban is jelentős szerepet játszanak. Jelenleg is több hallgatójuk végzi a szakmai gyakorlatát az ORÖ-nél.

Miskolci Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar

A Miskolci Egyetem Állam-és Jogtudományi Karán (a továbbiakban: ME ÁJK) az alábbi tantárgyak keretében oktatott ismeretkörök biztosítják az egyenlő bánásmód, esélyegyenlőség, kisebbségi jogok, fogyatékkal élő személyek jogai hatékony érvényesítésének oktatását.

A kötelező képzés részeként *a munkaiügyi és társadalombiztosítási igazgatási alapszakon*, nappali és levelező tagozaton: 1. Szociológia, 2. A szociális jog kialakulása és alapjai, 3. Szociálpolitika és szociálpolitikai gyakorlat, 4. Általános és szakmai lélektan, 5. Szociális párbeszéd Magyarországon és az EU-ban, 6. Vitamegoldási eszközök és technikák, 7. Egyenlő bánásmód elvének követelményei, 8. Egyenlő bánásmód elvének követelményei gyakorlat

A kötelező képzés részeként *a jogász osztatlan képzésben*, nappali és levelező tagozaton: 1. Alternatív konfliktuskezelés, 2. Alternatív konfliktuskezelési gyakorlat, 3. Szociális jog, 4. Pszichológia

Jogász szakon *szabadon választható* tárgyként: 1. Konfliktuskezelés, erőszakos bűnözés, bűnmegelőzés, 2. A magyarországi cigányság jogi helyzete, 3. A cigányság társadalmi és jogi helyzete, 4. A kisebbségvédelem nemzetközi intézményei, 5. A határon túli nemzeti kisebbségek nemzetközi jogi védelme, 6. Nemzetközi jog és kisebbségvédelem

A projekt témakörét érintő tudományos kutatások, megvédett PhD értekezések is szép számmal vannak az ME ÁJK Deák Ferenc Állam és Jogtudományi Doktori Iskolában. A dékán tájékoztatásában a témában folytatott kutatási eredmények közül is többet felsorolt.

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar

A Kar dékánja az esélyegyenlőséget érintő (kisebbségi jogok, egyenlő bánásmód, kirekesztett csoportokkal kapcsolatos szociológiai ismeretek) képzési tervükkel, az ahhoz kötődő ismeretanyaggal kapcsolatosan az alábbiakról adott tájékoztatást.

A tantárgyakban megragadható tartalmakon túl az egyetem küldetésében az emberi jogok kultúrája iránti elkötelezettség meghatározó.

- Az „Alkotmányjog” kurzuson belül egy féléves kötelező tárgyként oktatják az alapjogokat, amelyben a fenti elemek is hangsúlyt kapnak.
- A „Nemzetközi jog” című kötelező tárgy fontos elemét képezi az emberi jogok nemzetközi jogi védelme és a kisebbségvédelem. A vonatkozó nemzetközi szabályok ismertetésén túl az Emberi Jogok Európai Bíróságának több roma ügye is szerepel az előadásokon. Hasonlóképpen több nyelvi kisebbségi ügy alapproblémája is tárgyalásra kerül, a strasbourgi joggyakorlatban.
- A Jogbölcseleti Tanszék „Társadalometika” című kötelező tárgya az ember egyenlő személyi méltóságára koncentrál, ami a társadalmi és a politikai berendezkedés legalapvetőbb elve.
- A Római Jogi Tanszék által oktatott „Értékrend és pluralizmus” c. tárgy ahhoz nyújt segítséget, hogy a jövő jogászai a világ kínálta sokféleségben képesek legyenek azon értékek megőrzésére, amelyek nélkül kiegyensúlyozott társadalmi élet nem képzelhető el.
- A Nemzetközi Jogi Tanszék szabadon választható kurzusként oktatja a „Nemzetközi jogi kisebbségvédelem” c. tárgyat. Itt részben a történeti, részben a szociológia háttér is megjelenik, úgy a nyelvi-nemzeti kisebbségek, mint a roma kisebbség tekintetében. E körben megjelenik a kérdéskör szociológiai háttére is, ami a diszkrimináció, illetve az iskolai szegregáció tekintetében segíti a strasbourgi ítéletek megértését.
- A Munkajogi Tanszék szabadon választható tárgyként „Antidiszkriminációs jogklinika” című tárgyat oktat, mely az egyetem és a Magyar Helsinki Bizottság együttműködésével valósul meg. A hallgatók interaktív órákon sajátítják el az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos jogi szabályozás alapjait. Ezt követően tárgyalásokat látogatnak és ügyvéd irányításával, háromfős csoportokban egy diszkriminációs ügyet tanulmányoznak és beadványt készítenek. Így az elméleti ismereteiket megtanulják hasznosítani a joggyakorlatban.
- Kapcsolódik továbbá a projekt témaköréhez a Közigazgatási Jogi Tanszék által „Alkotmányunk értékei” címmel meghirdetett szabadon választható tárgy. Az Alkotmánybíróság első döntéseinek egyikében szerepel az a megállapítás, hogy az Alkotmány akkor tudja betölteni a szerepét, ha értékrendje áthatja a társadalom egészét.
- A Karon belül 2004 óta működik Flachbarth Ernő Kisebbségi Jogi Kutatóműhely, amely kisebbségvédelmi kérdésekkel is foglalkozik.

Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

A dékán tájékoztatása szerint a kar képzési tervének (tantervének) több eleme is tartalmaz a kisebbségekkel, az egyenlő bánásmóddal (esélyegyenlőséggel) kapcsolatos ismereteket. A

jogászképzésben kötelező tárgyak közül többnek a tematikájában is megjelenik a tárgykör, illetve annak hazai, nemzetközi és európai jogi vonatkozásai. E tantárgyak tematikájában – a tételes jogi szabályozásból folyóan is – szerepelnek az esélyegyenlőséggel és a kisebbségekkel foglalkozó elemek.

A karon a (kötelezően, vagy szabadon) választható tárgyak körében a 2012/2013. tanév második felében összesen 10 olyan tantárgy azonosítható, amelynek tartalma részben vagy egészben a különböző (szempontú) kisebbségek, az egyenlő bánásmód (esélyegyenlőség). A tájékoztatás szerint egy tantárgy esetében a nyelvi kisebbségek helyzete képezi a tematika súlypontját.

Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának (a továbbiakban: SZTE ÁJTK) dékánja különösen részletes választ adott a megkeresésemre. A Karon kötelező és választható kurzusok egyaránt hallgathatóak a kisebbségi jogok, egyenlő bánásmód, esélyegyenlőség témákkal kapcsolatosan.

Az Alkotmányjogi Tanszék kínálatában:

- az alkotmányjog kurzuson belül külön előadás és szemináriumi téma az egyenlő bánásmód és a materiális egyenlőség fogalom, az alkotmányi és az egyenlő bánásmódról szóló törvény szabályainak részletes ismertetése, azzal kapcsolatos jogesetek bemutatása. Ennek keretében a kérdéskör társadalmi hátterét, az esélyegyenlőtlenségeket, valamint a megerősítő intézkedések alkotmányos alapjait is vizsgálják, megvitatják a diákokkal. Évfolyamdolgozat, OTDK dolgozat, szakdolgozat keretében készülnek munkák például a hajléktalanságról, a romák, a nők, a homoszexuálisok egyenlő bánásmódjának garanciáiról, a kellő társadalmi összefüggések bemutatásával.
- „A non-profit szervezetek joga” tárgy keretében a jogvédő szervezetekről is van előadás.
- „A Jogklinika I-II-III.” tárgyak keretében éppen a sérülékeny csoportokat képviselő civil szervezetekkel kötött a Kar a társadalmi felelősségvállalás jegyében, a joghallgatók szakmai gyakorlatának alternatív formájú biztosítására megállapodást. Siketek, vakok, mozgássérültek, védelemben részesített gyermekek, munkanélküliek, romák, betegek és segélyezettek kapnak ingyenes jogi tanácsot diszkriminációs, munkaügyi, társadalombiztosítási, családjogi, gyermekvédelemi, lakhatási és szociális ügyekben. Ez egy választható 3 három féléves tárgy, ahol tutor tanárok segítségével és felügyeletük mellett a speciális előképzést kapott diákok ingyenes jogi segítséget nyújtanak a rászorulóknak. A válasz értelmében *ez a legjobb érzékenyítő program is egyben*, mert közvetlenül találkozik a hallgató a célcsoportok képviselőivel. 2004 óta folyik ez a választható képzési forma a karon.
- „Az emberi jogok és idegenjog” (BA) tárgyat a nemzetközi kapcsolatok szakon úgy oktatják, hogy abban külön előadásban szerepel a faji diszkrimináció nemzetközi egyezményekben szereplő tilalma, valamint az egyenlő bánásmódra vonatkozó szabályozás, és néhány példa az Egyenlő Bánásmód Hatóság (EBH) gyakorlatából.
- A „Humanitárius jog a gyakorlatban” tárgy keretében, a nemzetközi kapcsolatok szakon (MA) a diszkrimináció tilalmára vonatkozó szabályokkal az előadáson kiemelten foglalkoznak, és számos jogesetet mutatnak be, amelyek nemzetközi fórumok elé kerültek háborús vagy emberiség elleni bűncselekményként az elmúlt évtizedekben.
- „Az emberi és állampolgári jogok” tárgyat politológus szakon (MA) úgy oktatják, hogy abban külön előadásban szerepel a faji diszkrimináció nemzetközi egyezményekben

szereplő tilalma, valamint az egyenlő bánásmódról szóló törvény és néhány példa az EBH gyakorlatából. Külön feladatot adnak egyes országjelentések áttekintésére (pl. CEDAW, CAT).

- A „Bevezetés az alkotmányjogba” kurzust a társadalombiztosítási és a munkaügyi szakon (BA) úgy oktatják, hogy előadáson önálló téma az egyenlő bánásmód és annak legfőbb hazai garanciái.

A fentiekben szereplő tárgyak – a „Jogklinika I-II-III.” kivételével – mind kötelezőek. A fakultatív tárgyak (pl. az ügyvédség szerepe az alapjogok védelmében, a menekültekről szóló fakultatív óra) keretében, mivel az korlátozott létszámú csoportban folyik, tere van a társadalmi háttér alaposabb bemutatásának az egyenlő bánásmód követelményeinek megértésénél.

A *Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszék* a jogász szakon a büntügyi tudományok oktatása körében az anyagi és eljárási büntetőjog mellett a büntetés-végrehajtási jogot, a kriminológiát (és a kriminalisztikát) is főkollégiumként tanítja. A tájékoztatás szerint az oktatás során törekednek a jogi elméleti tudásanyagon és a gyakorlati szempontú megközelítésen túlmenően a jogász hivatás gyakorlásához szükséges etikai és igazságossági szempontokat közvetíteni és a hallgatók előítélet-mentes értékszemléletét erősíteni (kialakítani).

- Az anyagi büntetőjog, elsősorban a különös rész oktatása során merülnek fel olyan bűncselekményi tényállások, amelyek kifejezetten a társadalmi, adott esetben gyűlöleten, előítéleten alapuló kirekesztés kriminalizálását szolgálják (pl. közösség tagja elleni erőszak – Btk. 174/B. §; közösség elleni izgatás – Btk. 269. §). E bűncselekmények oktatása során arra is hangsúlyt fektetnek, hogy bemutassák a joggyakorlat ellentmondásait. A tanszéki kollektíva által írt különös részi gyakorlókönyvben olyan irányított kérdéseket tartalmazó feladatsor van, amelynek a kifejezett célja, hogy rávezesse a hallgatót a közösség elleni izgatás bűncselekményének joggyakorlatban tapasztalható kiüresítésére és ennek dogmatikai hibáira, tarthatatlanságára. A negyed- és ötödéves, büntügyi szakmodulos joghallgatók kötelező kurzusai között szerepel az "Alkotmány és büntetőjog" című tantárgy, amelynek tematikájában hangsúlyosan is megjelennek a diszkrimináció tilalmának büntetőjogi vonatkozásai, valamint a gyűlölet-bűncselekmények alkotmánybírói gyakorlatának megismerése.
- A büntető eljárás oktatása során is hangsúlyt kap a törvény előtti egyenlőség követelményének oktatása.
- A büntetés-végrehajtási jog oktatásában is felmerülhetnek a vizsgálat témakörébe eső kérdések. Így az elítéltek vallásgyakorláshoz való jogának bemutatása is megjelenik a tananyagban a büntetés-végrehajtási intézeteken belüli vallási kisebbségek helyzetére is figyelemmel, illetve szó esik a fogvatartottak elhelyezésénél a különféle fogyatékkal élők speciális igényeiről. A börtön-egészségügyi tárgyú fakultációban továbbá részletes képet kapnak a hallgatók az ún. K körletekben elhelyezett HIV pozitív fogvatartottak helyzetéről. A Tanszék minden félévben lehetőséget nyújt a hallgatók számára büntetés-végrehajtási intézettelátogatáson való részvételre, e lehetőséggel a hallgatók élni is szoktak.
- A kriminológia oktatásban alapvető annak a tézisnek a hangsúlyozása, hogy a bűnözés általában sosem egyes – kirekesztett – társadalmi csoportokhoz kapcsolódik, hanem annak oksági hátterében sokkal összetettebb körülmények állnak.

Fentiek mellett a Munkaügyi és társadalombiztosítási igazgatási szak alap- és mesterszakán, nappali és levelező tagozaton társadalombiztosítási és munkaügyi kapcsolatok szakirányon is indít olyan kurzusokat, amelyek tárgyalják a kért témaköröket. Legtöbb esetben az egyenlő bánásmód, esélyegyenlőség kérdéskörének, illetve a hátrányos helyzetű

csoportokat érintő jogi szabályozások és ezek gyakorlati megvalósításának megismerése során találkoznak a hallgatók a vizsgált témakörökkel. A kurzusok mindegyike a kötelező képzés részeként jelenik meg a tanrendben, többségük előadás és gyakorlat keretében, tehát a tananyag rendszerint túlmutat a jogszabályok pusztá ismertetésénél. Az alábbi két kurzus foglalkozik szorosabban a témával: Esélyegyenlőség, diszkrimináció tilalmának jogi szabályozása, Egyenlő bánásmód gyakorlat.

Az SZTE ÁJTK politológia BA képzésén az alábbi kötelező kurzusok érintik a kisebbségi jogok, esélyegyenlőség, egyenlő bánásmód kérdését: Alkotmányjog I., Alkotmányjog II., Emberi és állampolgári jogok. Az SZTE ÁJTK politológia BA képzésén az alábbi választható kurzusok érintik a kisebbségi jogok, esélyegyenlőség, egyenlő bánásmód kérdését: Nemzet, faj, etnikum, kisebbség. Faji, kisebbségi törvénykezés Magyarországon, Magyarság a határon túl, Határ menti együttműködések Európában, Magyarság a határon túl a szocializmustól napjainkig.

Az SZTE ÁJTK *politikatudomány MA képzésén* (Államelméleti, regionális és határ tanulmányok) az alábbi kötelező kurzusok érintik a kisebbségi jogok, esélyegyenlőség, egyenlő bánásmód kérdését: Trianontól Párizsig, Az (etno)regionalizmus fejlődése, Kisebbségpolitika, Regionális autonómiák Közép-és Kelet-Európában, Konfliktusok a Triplex Confinium XX. századi politikatörténetében.

A *nemzetközi tanulmányok alapképzési (BA) szakon* a következő kötelezően elvégzendő, a képzési terv részét képező kurzusok találhatóak a témát érintően: Szociálpolitika, Nemzetközi migráció, Európai civil társadalmak, Állampolgári jog és idegenjog, Határ menti együttműködések Európában.

A *nemzetközi tanulmányok mesterképzési (MA) szakon* a következő kötelezően kurzusok találhatóak a témát érintően: Kisebbségvédelmi rendszerek. Az emberi jogok szerepe a nemzetközi kapcsolatokban, Diplomáciai védelem a nemzetközi kapcsolatokban, Humanitárius jog a nemzetközi kapcsolatokban.

A tárgyalt témához kapcsolódó fakultatív kurzusai még a Karnak pl. A zsidó jogrendszer alapjai c. és a Külföldiek a Magyar Köztársaságban fakultációk.

Az *oktatáson túlmutató tevékenységgel összefüggésben* a dékán az alábbiakról tájékoztatott:

- A betegjogi és ellátott-jogi és gyermekjogi szervezet (BEGYKA/EGYDK) 2013. március 28-án tartott a Jogklinikával közös megyei konferenciát az együttműködés érdekében. Számos ilyen rendezvényre került sor a megyében az elmúlt években, ahol kari oktatók adnak elő pl. a fogyatékkal élő hallgatók, romák beilleszkedéséről, továbbtanulásáról.
- Az SZTE ÁJTK Politológiai Tanszéke és a szegedi Politológus Hallgatók Egyesülete (SZTEP) 2007. november 30. és december 1. között részt vett a Kárpát-medencei Fialat Politológusok (FiPoli) „50 éves az Európai Unió” c. konferenciájának megszervezésében, amely a kar hallgatóinak és PhD hallgatóinak számára biztosított lehetőséget a témával kapcsolatos kutatási eredményeik ismertetésére, többek között a kisebbségi jogok és kisebbségvédelem témájában.
- Az SZTE ÁJTK Nemzetközi és Regionális Tanulmányok Intézete, mely a nemzetközi tanulmányok alap- és mesterképzési szakok gondozását végzi, a fentiek mellett számos rendezvényt szervez a téma kapcsán. A „Kulturális identitás: a vallás szerepe Európában” című konferenciát 2013. április 25-én rendezték.
- A Hallgatói Önkormányzat szakmai programcsomagjának keretében megrendezett, gyakorlati szakemberek által tartott előadásokon többször előkerült a diszkrimináció, az előítéletesség témaköre, amely fejlesztette a hallgatóság előítéletmentes gondolkodását.

Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

A Kar nemzetközi igazgatási alapszakon, európai és nemzetközi igazgatási mesterszakon, jogász osztatlan képzésben, valamint jogi asszisztens szakképzésben folytat oktatási tevékenységet, mind nappali, mind levelező tagozaton. A Kar mellett működik az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. A Kar által gondozott képzésekben a felvetett témák a következők szerint jelennek meg.

Jogász szakon:

- A Jogszociológia 1. előadás keretében (mind nappali tagozaton, mind levelezőn) a következő témák tárgyalásakor kerülnek feldolgozásra az egyenlő bánásmódra, illetve a társadalom egyes kirekesztett csoportjaira vonatkozó ismeretek: • A migráció szociológiája, • A kisebbségek szociológiája, • Esélyegyenlőség. Társadalmi nemek esélyegyenlősége, • Deviáns viselkedés szociológia megközelítése, • Totális intézmények szociálpszichológiája. Fogvatartottak kapcsolatos szociológiai kérdések, • A tantárgy tematikájában Alfréd. Schütz: Az idegen című írása kötelező tananyagként van megjelölve.
- A Jogszociológia 2 előadás keretében (mind nappali tagozaton, mind levelezőn) továbbá a következő témák érintik a kérdéses területet: • A jog semlegessége (Előítélet és diszkrimináció), • Jogi antropológia, • a tematikában külön is szerepel a „cigány per” elnevezésű kutatás, illetve a „romani kríz” kutatásra vonatkozó tanulmányok, • Igazságügyi statisztika tantárgy keretében tárgyalják a hallgatók a kisebbségi szociológiai kérdéseket is.

A doktori képzésben az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola a jogszabályi szövegeken túlmutató tartalmakat kínál. Így a szerbiai Vajdaság Autonóm Tartomány Kormányának egyik korábbi tagja „Nemzetiségi jogok és autonómiák” címen tart doktori kurzust. A területet PhD kutatási témák is érintik (így például jelenleg egy nappali tagozatos doktorandusz doktori kutatási témája „A szegregáció hatása a bűnözésre”). A Doktori Iskola támogatott továbbá az elmúlt években több, ezekhez a témákhoz kapcsolódó kutatási tevékenységet is.

A Kar által szervezett rendszeres nemzetközi programokon, így a Nyári Egyetemen, illetve a télen megrendezésre kerülő Winter Seminar-on is minden évben feldolgozott téma a nemzetiségek helyzete hazánkban, illetve Európa más államaiban. Ez megjelenik konkrét előadásokban, valamint a résztvevők számára tartott vitafórumokon is. A Kar egyes tanszékei, illetve a hallgatók által szervezett, az előítélet-mentes gondolkodásmód kialakításához kapcsolódó programokról az elmúlt években a Kar vezetésének nem volt tudomása.

Ismeretátadás és érzékenyítés a jogászképzésben – egy kutatás tapasztalatai

A fentiek alapján a jogi karok egyike szerint sincs különösebb hiátus a hallgatóknak az érzékeny társadalmi csoportokhoz való szakmai, emberi hozzáállásának javítása terén. Láthatóan azonban a legtöbb kar – a jogi oktatás profiljához illeszkedően – az érzékenyítés helyett a lexikális, jellemzően jogi ismeretek átadására helyezi a hangsúlyt e területen is.

Léteznek kifejezett *jó gyakorlatok*, például a jogklinikai képzés, a jogvédő szervezetekkel való közvetlen együttműködés, a gyakorlatban előforduló anomáliák, hibák felismerésére irányuló szakmai rávezetés.

Ugyanakkor az egyéb társadalmi hatások révén a jövő bírói, ügyészei, ügyvédei, köztisztviselői, hatósági tisztségviselői jogászai tanulmányaik folytatásának idején – legalábbis az

alábbiakban részletesen ismertetett kutatás szerint úgy tűnik – mégsem látják megfelelően a tárgyalt problémakör súlyát és nem törekednek eléggé az előítéletektől mentes, objektív szemlélet elsajátítására.

A témakörben végzett kutatásról a közelmúltban jelent meg egy kötet⁴⁶, amely számos elgondolkodtató megállapítást tartalmaz a leendő jogászok attitűdjével kapcsolatosan. A kutatást több jogi kar hallgatói körében végezték. A következőkben részletesen idézem az egyik szerző, Fleck Zoltán a kutatásról szóló egyik összefoglalóját, amely *Előítéletes gondolkodás a joghallgatók között*⁴⁷ címen jelent meg.

„A kutatás során abból indultunk ki, hogy a lenéző-megkülönböztető ítéletek és cselekvések (az előítélet és a diszkrimináció) egy zárt, átjárhatatlan rétegekből álló hierarchia létrehozására tett kísérletnek tekinthetők. Mivel a jog a közhatalom intézménye, és ezt az intézményt a jogászok működtetik, meghatározó jelentőségű, miként viszonyulnak ennek szerepéhez. Ezt a viszonyt neveztük *hivatali hatalomnak*. A társadalmi hierarchia konstruálásának másik fontos tényezője a *többségi hatalom*, amely informális módon igyekszik befolyásolni a közjavak elosztását. Mindezek azonban nem elegendők egy merev, átjárhatatlan társadalmi hierarchia létrehozáshoz és fenntartásához, ahhoz ugyanis szükség van a *szolidaritás* és a *magánszféra* hierarchikus kialakítására is.”

A szerző a hivatali hatalom jellemzőjeként tekinti azt is, hogy miként szelektálják a joghallgatók a különféle csoportokhoz tartozókat. „Kutatásunkba a kisebbségi csoportokat és a többséget egyaránt felvettük. Az utóbbiakat neveztük „többségi” magyaroknak, utalva arra, hogy a kisebbségek között nem is egy olyan csoport van, amelyik éppúgy magyarnak tekinti magát, mint a „többségiek”, és amelyeket nekünk is magyarnak kell tekintenünk. Ilyenek a nők, a romák, a homoszexuálisok, a zsidó vallásúak és a Krisna tudatú hívők. Ez egyúttal arra is utal, hogy feltételezésünk szerint a többség-kisebbség határvonalat nem egyetlen ismérv alapján jelölik ki azok, akiknek erre hatalmuk van egy társadalomban”.

A vizsgált csoportok szelektálásának elemzésekor a kutatás szerint a vallási, nemzetiségi, a nemi, szexuális orientáció szerinti két tényezőt érdemes kiemelni. Ez a két tényező az, hogy kit tekintenek a megkérdezettek veszélyes és kit védendő csoportnak. „Mindkettő szoros összefüggésben van a konfliktusok keletkezésével és kezelésével. A társadalmi szereplők feltételezett veszélyessége arra utal, honnan eredeztetik a joghallgatók a konfliktusokat. Azt kell mondanunk, hogy mindkét évfolyamban egyértelműen a romákat tartják a legveszélyesebbnek.” Az I. évesek 65,9 és a IV. évesek 63,8 százaléka tekinti őket veszélyesnek, vagyis az egyetem évei alatt ebben a tekintetben gyakorlatilag semmilyen változás nem következik be.

A kutatás kiterjedt annak vizsgálatára is, hogy a joghallgatók szerint melyik csoportot kell a jognak védenie. „Annak ellenére, hogy a romák társadalmi veszélyességéről alkotott felfogásuk nem változott, nagymértékben (13,7 százalékponttal) nőtt azok aránya, akik szerint a jognak védelmeznie kell a romákat. A másik póluson pedig csökkent azoké, akik a „többségi magyarok” és a nők védelmét preferálják. A joghallgatók gondolkodása és az egyetemi évek alatt történő változás maga is ellentmondásos, ami arra utal, hogy a hivatali hatalom több egymással rivalizáló kultúrája is jelen van a hallgatók és feltehetően a tanárok között a jogi egyetemeken.”

A kutatás felhívja a figyelmet arra, hogy a hivatali hatalom mellett a *többségi hatalom* is szelektálja és hierarchiába rendezi a társadalmat. A szerző meghatározása szerint a többségi

⁴⁶ Fleck Zoltán, Krémer Ferenc, Navratil Szonja, Uszkiewicz Erik: *Technika vagy érték a jogállam? A jogállami értékek átadása és az előítéletek csökkentése a jogászok és a rendőrtisztek képzésében* alcímű – kötet. 2012. Budapest, L'Harmattan Kiadó, sorozatszerkesztők: Majtényi Balázs, Pap András László

⁴⁷ http://galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=141447

hatalom informális jellegű, lényege, hogy a magát többségként definiáló csoport igyekszik meghatározni a közjavak társadalmi elosztását, vagyis hozzáférési jogokat ad és vesz el. A vizsgálat legérzékenyebb területe ebből a szempontból a foglalkoztatás volt. „A joghallgatók fejében, függetlenül attól, hogy első vagy negyedévesek, *hármás tagoltságú szegregált munkaerőpiac* képe él. Van egy preferált szegmens a „többségi magyaroknak” és a nőknek, hiszen őket egyértelműen felvonnák dolgozni. A második szegmensben található csoportok tagjai (homoszexuálisok, németek és a zsidó vallásúak) már korántsem lehetnek ennyire biztosak abban, hogy munkát kapnának a joghallgatóktól. A harmadik szegmensben lévők (szlovákok, Krisnások, kínaiak és cigányok) munkához jutási esélye pedig már egészen kicsire zsugorodott.” A szerző hozzáteszi még, hogy mindezt annak ismeretében válaszolták, hogy azonos feltételekkel rendelkező jelentkezők közül lehetett választani. „A megkülönböztetés tehát csakis a többség-kisebbség-dimenzió mentén történt, a csoportok nevein kívül más információ ugyanis nem állt a válaszadók rendelkezésére.”

A szerző rögzíti, hogy a szolidaritás olyan tényező, amely kompenzálhatja a társadalmi hierarchiát, de erősítheti is azt. (Ez utóbbi esetben még növeli is a diszkriminációt.) „Feltevésünk szerint – a közhiedelemmel ellentétben – a szolidaritás a hivatali és a többségi hatalom által kialakított hierarchiához illeszkedik, és alig-alig változtat annak negatív hatásain, inkább maga is hozzájárul ezekhez. Ennek következtében nem változtat szinte semmit a társadalmi kohézió szintjén. A szolidaritás minőségét és kompenzációs képességét leginkább azzal mérhetjük, hogy milyen mértékben kölcsönös. Kölcsönösnek tekinthetjük a szolidaritást akkor, ha támogatást ad a rászorulóknak, de szükség esetén éppúgy el is fogad segítséget a többiektől. A kölcsönös szolidaritás negatív pólusa az, ha valakinek nem adnak és nem is fogadnak el tőle segítséget.”

A kutatás alapján a válaszadók 22 százaléka adna, illetve fogadna el támogatást a romáktól, így az ún. szolidaritási lejtő legalján ők vannak. „Valójában a kölcsönös szolidaritás, vagyis az azonos társadalomba tartozás érzése csakis a „többségi magyarok”, a nők és a homoszexuálisok esetében egyértelmű. Itt ugyanis 76 és 69 százalék közé esik az adni és elfogadni hajlandók aránya, innen meredeken, mintegy 26 százalékponttal zuhan a kölcsönös szolidaritás szintje, majd enyhén lejtve a romákhoz érve ennek is a felére csökken.” A vizsgálat szerint, amíg szinte senki sem volt, aki az első csoportba tartozókat („többségi magyarok”, nők, homoszexuálisok és a német nemzetiségűek) teljes mértékben elutasította volna, a második csoportba tartozó zsidó vallásúakat, a szlovákokat, kínaiakat és a Krisna tudatú hívőket elutasítók átlaga öt százalék, a romákat elutasítóké viszont ennek a négyszerese volt. (!) Az ún. negatív kölcsönösség (nem ad és nem fogad el támogatást) tehát csak a romák esetében nő meg ugrásszerűen. „Ezek az adatok azt mutatják, hogy a szolidaritás minősége által reprezentált társadalmi kohézió a joghallgatók felfogásában erősen hierarchizált.”

A *magánszféra* nyitottságát vagy zártságát is fontosnak tekintette a kutatás. „Feltételezhetjük, hogy minél több és áthatolhatatlanabb gátat építenek ki az emberek a magánszférájuk köré annak érdekében, hogy megakadályozzák bizonyos sajátosságokkal rendelkezők belépését ebbe a körbe, annál merevebb lesz a társadalom. Ennek következtében pedig akár radikálisan is csökkenhet az alkalmazkodóképessége.”

A szerző rámutat, hogy a rokon kapcsolatok elfogadása az egyik legérzékenyebb mutatója a magánszférák zártságának. A válaszokból a kutatók a korábbiakhoz hasonló szerkezetű lejtőt kaptak, csak a kisebbségek sorrendje mutatott különbséget. „Feltűnő azonban, hogy amíg a homoszexuálisok mindegyik előző dimenzióban a preferált csoportok közé tartoztak, a magánszférájukat zárva tartják előttük a joghallgatók, és közvetlenül a lejtő alján található romák előtt helyezik el őket.

A befogadási készség a negyedévre valamennyi csoport vonatkozásában emelkedett, de valójában az történt, hogy a szerkezet változatlansága mellett az egész görbe megemelkedett. Egyetlen esetben volt képes az egyetemi oktatás változást előidézni ebben: a jogi védelem esetében a romák védelmének fontossága megelőzte a Krisna tudatú hívők, a szlovákok és a kínaiak jogi védelmének támogatását. Minden más esetben az előítéletek eloszlásának szerkezete változatlan maradt.”

Az összefoglaló azzal a megállapítással zárul, hogy a joghallgatók között nagyon alacsony a minden tekintetben befogadók aránya. „Az elsőéveseknél mindössze hét, a negyedéveseknél pedig közel tizennégy százalék. Az arány megduplázódása nem tűnik nagy eredménynek, ha figyelembe vesszük, hogy mindkét évfolyamban ennél magasabb a minden vonatkozásban kirekesztők aránya. Ráadásul ez az arány mindössze két százalékkal csökken a negyedik évre. A frissen diplomázó jogászok között tehát alig vannak olyanok, akik nem akarják valamilyen szempontból merev, hierarchikus struktúrákba kényszeríteni a társadalmat. Alig vannak tehát olyanok, akik elkötelezettek lennének a demokrácia legalapvetőbb értékei iránt.”

6. 2. 2. Érzékenyítés az igazságszolgáltatásban

Nyilvánvaló, hogy a jogi karokra – és az egyéb felsőoktatási intézményekbe – érkező hallgatók felsőfokú tanulmányaik megkezdésének pillanatáig már alapvető benyomásokkal, hatásokkal, véleményekkel rendelkeznek az érzékeny társadalmi csoportokkal kapcsolatban. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a későbbiekben ezek a hallgatókból lett szakemberek befolyásolják többé, vagy kevésbé az érzékeny csoportokat érintő eljárásokat, joghatást kiváltó döntéseket, illetve magát a jogalkotást.

Az alábbiakban ennek megfelelően a megkeresett hatóságok, az ügyvédi kar képviselői és a mindkét oldalon felvilágosító tevékenységet végző, segítséget nyújtó jogvédő szervezet válaszait ismertetem.

6. 2. 2. 1. Országos Rendőr-főkapitányság

A legfelsőbb rendőri szerv vezetőjét a következő kérdésekkel kerestem meg.

- 1.** A különböző szintű rendőri képzések, továbbképzések programjában, tantervében megjelenik-e valamilyen formában a társadalmilag kiszolgáltatott, illetve kirekesztett csoportok (romák, nemzetiségek, menekültek, fogyatékkal élők, hajléktalanok, szexuális kisebbségek, vallási csoportok stb.) kérdésköre, a speciális problémák gyakorlatban való kezelésére történő felkészítés? Ha igen, milyen formában?
- 2.** Van-e a rendőrségnek valamilyen szakmai programja arra, hogy az állományba roma származású munkavállalók is bekerülhessenek? Amennyiben nincs, szükség lenne-e ilyen tartalmú programra? Ha van, az hogyan működik?
- 3.** Jelenleg, illetve az elmúlt 5 évben az állomány kapott-e e témakörben érzékenyítő, konfliktuskezelő képzéseket, ha igen, milyeneket, milyen forrásból finanszírozták azokat? Felmérték-e azt, hogy e képzéseknek milyen hatása volt a résztvevőkre? A jövőben terveznek-e ilyen jellegű képzéseket?
- 4.** A határrendészeti feladatokat ellátó rendőrök esetében megvalósult-e olyan speciális továbbképzés, amely az interkulturális ismeretek bővítésével, illetve egyéb módszerekkel kívánta segíteni az e területen dolgozók munkáját?

5. Az őrzött szállásokon a rendőrség felügyelete mellett fegyveres biztonsági őrzést ellátó személyek részesülnek-e a fentiekhez hasonló érzékenyítő, interkulturális ismereteket átadó továbbképzésben?
6. Indult-e fegyelmi, vagy büntető eljárás az állomány tagjával szemben előítéletes beszédmóddal, magatartással kapcsolatos ok miatt? Ha igen, hány alkalommal (az elmúlt 5 évre kiterjedően), konkrétan milyen cselekmény miatt, az eljárás milyen módon fejeződött be?

Az országos rendőrfőkapitány az alábbiakról tájékoztatót.

1. Felkészítés a speciális helyzetek, problémák gyakorlatban való kezelésére

1.1. A kirekesztett, kiszolgáltatott csoportok kérdésköre és a speciális problémák gyakorlatban történő kezelésére irányuló felkészítés megjelenik mind a rendőri képzések, mind a továbbképzések tanrendjében, illetőleg a parancsnoki eligazítások során is.

A közép- és felsőfokú iskolarendszerű képzésben résztvevő állomány rendészeti szakmai felkészítésének része a tárgykörhöz kapcsolódó migrációs tárgyú jogszabályok oktatása.

A témakörhöz kapcsolható továbbá a rendészeti szakközépiskolai képzés „Társadalmi és kommunikációs ismeretek” tantárgya, amelynek keretén belül a tanulók az „Előítéletek, másság elfogadása” témakörben sajátítanak el ismereteket az áldozatvédelemmel kapcsolatban.

1.2. Éves továbbképzési program keretében az „ügyeletes tiszthelyettes” szaktanfolyamon és az „ügyeletes tiszt” tanfolyamon 8 órás képzést fordítanak az áldozatvédelemre. A felkészítés célja a rendészeti szervek ügyeletén szolgálatot teljesítő állomány kommunikációs- és konfliktus-megoldási készségének fejlesztése. A felkészítés tartalma a kooperatív kommunikációs stílus elsajátíttatása, a konfliktuskezelési készségek fejlesztése, az. asszertív konfliktus-megoldási mód megismertetése. Célja továbbá azon empátiás és kommunikációs készségek fejlesztése, amelyek a rendvédelmi tevékenység során az állampolgárokkal való kapcsolattartásban elengedhetetlenek.

1.3. A multikulturális környezetben végrehajtott rendőri intézkedésekről szóló 27/2011. (XII. 30.) ORFK utasítás megerősíti az állomány által elsajátított ismereteket, hiszen azokat átültetni igyekszik a mindennapi gyakorlatba. A rendőri állományt segíti a hivatkozott ORFK utasítás végrehajtásával összefüggésben az ORFK Rendészeti Főigazgatósága által kiadott módszertani útmutató is, amelyből oktatásban részesült a szolgálati ágak és szolgálatok teljes állománya.

2. Szakmai program a romák integrációja érdekében

2.1. A rendőrség évekkal ezelőtt megfogalmazott célja az előítélet- és konfliktusmentes viszony megteremtése a kisebbségekkel. Ezen cél megvalósításának egyik módjaként a személyi állományán belül ösztönzi a roma származásúak létszámának növelését.

Az utánpótlási bázis szélesítése érdekében létrejött a cigány származású fiatalok részére a rendőri pálya választásának ösztönzésére szolgáló támogatási rendszer. Ennek keretében az Országos Rendőr-főkapitányság 1996 óta – jelenleg a cigány származású fiatalok rendőrré válásának elősegítése érdekében a Rendőrség által biztosított támogatási rendszer létrehozásáról, valamint a rendőri szervek ezzel kapcsolatos feladatairól szóló 1/2010. (OT 1.) ORFK utasítás alapján – ösztöndíj-programot működtet, együttműködve az Országos Roma Önkormányzattal.

A támogatási rendszerben a megyei (fővárosi) rendőr-főkapitányságok a nappali tagozatos középiskolák 9-11. évfolyamán tanulók számára biztosítanak támogatást. A támogatás feltétele a minimum 3.00 tanulmányi átlageredmény, valamint meg kell felelni a rendőrré váláshoz szükséges egészségügyi, fizikális és életmódbeli követelményeknek is. A rendelkezésre álló

nyilvántartások szerint 2009 óta 131 fiatal részesült támogatásban. Jelenleg 47 középiskolás tanulót támogat a rendőrség.

A felsőoktatási intézmények nappali tagozatán jogi, igazgatási vagy gazdaságtudományi képzési területen tanulmányokat folytató fiatalok számára a rendőrség anyagi támogatást, valamint a diploma megszerzését követően a támogatott számára a lehetőségek függvényében közalkalmazotti, kormánytisztviselői beosztást biztosít. Az eltelt időszakban 4 fő részesült támogatásban, közülük 2 fő már a rendőrség állományában dolgozik, egy fő állományba vétele pedig folyamatban van.

2.2. Az Országos Rendőr-főkapitányság 2004 óta aktívan vesz részt a rendészetért felelős minisztérium által a roma fiatalok számára szervezett rendészeti pályára orientáló tábor programjainak lebonyolításában.

2.3. A 2008-2009. évben a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervhez kapcsolódó, a 2008-2009. évekre szóló kormányzati intézkedési tervről szóló 1105/2007. (XII. 27.) Korm. határozat II. 5 pontjához kapcsolódóan indult el a „Fegyveres Biztonsági Őrség Program” a Miskolci Rendészeti Szakközépiskolában, amely a terveknek megfelelően 100 fő fegyveres biztonsági őr kiképzését hajtotta végre. A program célcsoportja a hátrányos helyzetű településen élő munkanélküli, főként roma származású, munkavállalói réteg volt. A képzésben részesülők az OKJ szerinti fegyveres biztonsági őr szakképesítést szereztek.

3. Érzékenyítő, konfliktuskezelő képzések

A közrendvédelmi szolgálati ágban dolgozó tiszthelyettesi állomány tagjai a 2010. évben konfliktusmegelőző/konfliktuskezelő (intézkedés-lélektani) saját költségvetésből finanszírozott tréningen vettek részt az alapellátó pszichológusok vezetésével. A program során előtérbe kerültek a fejlesztendő kompetenciák, úgymint az empátia, mások megismerése, az önkontroll, a problémamegoldás, az asszertív kommunikáció és konfliktuskezelés.

A tréning eredményeivel kapcsolatosan nem áll rendelkezésre hatástanulmány, azonban a gyakorlati tapasztalatok alapján az ORFK határozott álláspontja az, hogy a rendőrség rendelkezésére álló humánerőforrás és anyagi eszközök által biztosított keretek között, vagy lehetőség szerint pályázati források felhasználásával további konfliktusmegelőző és konfliktuskezelő tréningek szervezése szükséges.

4. A határrendészeti feladatokat ellátó rendőrök speciális továbbképzése

4.1. Az utóbbi 5 évben évente megvalósult az ORFK, az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága Közép-európai Regionális Képviselője és a Magyar Helsinki Bizottság között fennálló, a menedékkérőknek Magyarország területéhez és a menekültügyi eljáráshoz való hozzáférést támogató kölcsönös együttműködés és koordináció módozatairól szóló Háromoldalú Megállapodás alapján, illetve civil szervezetek által az Európai Visszatérési Alap (a továbbiakban: EVA) vagy az Európai Menekültügyi Alap (a továbbiakban: EMA) támogatásával szervezett képzés, ami az állomány érzékenyítését, interkulturális ismereteinek bővítését célozta.

4.2. Az EVA 2010. évi forrásából finanszírozott „Visszatérés emberi jogi garanciákkal” című projekt keretében, a Rendőrség kezdeményezésére és közreműködésével elkészült a rendészeti oktatási segítő jegyzet, „Emberi jogi garanciák és a nemzetközi migráció” címmel. A projekt keretében két képzésen összesen 43 rendőr vett részt, és a kiadványt – nyomtatott és elektronikus formában – a tájékoztatás szerint eljuttatták valamennyi idegenrendészhez.

4.3. Az EVA 2011. évi allokációjából megvalósult, a „Potenciális hazatérőkkel foglalkozó szakemberek kompetenciafejlesztése” című projekt keretében megtörtént a Bács-

Kiskun Megyei Rendőr-főkapitányság Rendészeti Igazgatóság Határrendészeti Szolgálat Őrzött Szállás teljes állományának (174 fő) kiscsoportos, elméleti és gyakorlati tematikus képzése. Szintén az EVA 2011. évi allokációjának finanszírozásával a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Rendőr-főkapitányság Rendészeti Igazgatóság Határrendészeti Szolgálat Őrzött Szállás állománya (200 fő) is interkulturális és intézkedéstaktikai képzésben részesült.

4.4. Az EVA 2012. évi juttatásából, „Kompetenciafejlesztés őrzött szállásokon” címmel szintén sikeresen pályáztak. Ennek keretében az idei évben folytatódik a nyírbátori és a kiskunhalasi őrzött szállás állományának képzése, illetve mentorképzés keretében bekapcsolódik a másik három őrzött szállás is szolgálati csoportonként 1-1 fővel.

4.5. Az EMA támogatásával az Egyesült Nemzetek Szervezete Menekültügyi Főbiztosság Közép-európai Regionális Képviselőlete pályázatot nyújtott be a különleges bánásmódot igénylő menedékkérők helyzetének javítása céljából. A projekt keretében megvalósuló képzés a sérülékeny menedékkérőkkel való mindennapi feladatok során felmerülő elméleti és gyakorlati kérdések kezelésére irányul, melyen a Rendőrség érinteti állományából 10 fő részére biztosítanak részvételi lehetőséget.

5. Az őrzött szállások fegyveres biztonsági őröknek továbbképzése

Az őrzött szállásokon biztonsági fegyveres feladatokat ellátó személyek továbbképzése hasonlóan fontos, mint a hivatásos állomány ismereteinek bővítése. Ennek érdekében 2012-ben, az EVA 2011. évi allokációjából megvalósult program keretén belül interkulturális és intézkedéstaktikai képzésben résztultek a fegyveres biztonsági őrök is. Ezen képzés 2013-ban is folytatódik a nyírbátori és a kiskunhalasi őrzött szállás (hivatásos és fegyveres biztonsági őr) állománya vonatkozásában.

6. Büntető- és fegyelmi eljárások

6.1. Az országos főkapitány rendelkezésére álló adatok alapján egy fővel szemben került sor büntető-, illetve fegyelmi eljárás lefolytatására előítéletes beszédmóddal és magatartással kapcsolatban.

Ebben a konkrét ügyben a határrendész beosztásban szolgálatot teljesítő hivatásos állományú rendőr úti okmány ellenőrzésekor az intézkedése alá vont, az előírásoknak mindenben megfelelő izraeli állampolgár izraelita vallására tett sértő, trágár megjegyzéseket. A terhelttel szemben a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 269. § b) pontja szerinti közösség elleni izgatás büntette miatt indult büntetőeljárás megszüntetésre került, azonban fegyelmi eljárásban szolgálati beosztásából felfüggesztették, és jogerősen egy fizetési fokozattal egy évre való visszavetés fenytéssel sújtották.

6.2. Korábban, a romák társadalmi integrációját elősegítő kormányzati programról és az azzal összefüggő intézkedésekről szóló 1021/2004. (III. 18.) Korm. határozatban foglalt egyes feladatok végrehajtásáról szóló 32/2004. (X. 12.) ORFK intézkedés 2008. október 13-i hatályon kívül helyezéséig a megyei (fővárosi) rendőr-főkapitányságok vezetői évente jelentést készítettek az olyan panaszokról, feljelentésekről és bejelentésekről, amelyekben kifejezetten a cigány származás miatti diszkriminatív rendőri intézkedést, eljárást kifogásolták.

2008 novembere óta ilyen tárgyú jelentési kötelezettség nem áll fenn, ebből következően pedig nincs olyan nyilvántartás sem, ami a fenti ok alapján indított fegyelmi eljárásokat tartalmazná.

7. Az országos rendőrfőkapitány végezetül leírta: maradéktalanul egyetért azzal a megállapítással, amely szerint az előítéletekkel, az ebből eredő gyűlöletkeltéssel és

gyűlöletbeszéddel szembeni hatékony fellépéshez nem elegendő a jogi tilalom és a mégoly szigorú szankció kilátásba helyezése sem.

A rendőrség tevékenysége tekintetében nemcsak a gyűlöletbeszéd elleni hatékony hatósági fellépés rendőri feladatainak megfelelő végrehajtását tartja lényegesnek, hanem emellett kiemelt fontosságúnak tekinti a rendőri állomány szemléletének további formálását is. Ennek érdekében a saját forrásokon kívül a jövőben is szándékukban áll a nemzetközi együttműködésben, az európai partnerségben rejlő lehetőségeket is igénybe venni.

Megerősíti az országos rendőrfőkapitány fenti álláspontját a képzés szükségességéről a már idézett kutatás⁴⁸ is, amely megállapítja, hogy a rendőrtiszthallgatók szerint – hasonlóan a joghallgatókhoz – a többségi magyarokat és a nőket kell a jognak a leginkább védenie. A jogszolgáltatás célja, a védelem szempontjából a legkevésbé védendő csoportot esetükben is a romák képezik. A kutatás egy másik dimenziója, a társadalomra való veszélyesség szempontjából is hasonló a rendőrtiszthallgatók véleménye a joghallgatókéhoz. A rendőrtiszthallgatók szerint a legkevésbé a többségi csoportok (többségi magyarok és a nők) veszélyesek a társadalomra, a romákat viszont nagyobb arányban tartják rendkívül veszélyesnek, mint a megkérdezett joghallgatók.

6. 2. 2. 2. Legfőbb Ügyészség

A Legfőbb Ügyésznek a következő kérdéseket tettem fel.

1. Az ügyészi szervezet képzési rendszerében – így különösen a Magyar Ügyészképző Központ éves oktatási programjaiban – megjelenik-e valamilyen formában:
 - az egyes kirekesztett csoportokkal kapcsolatos ismeretanyag;
 - az esélyegyenlőségi, kisebbségi jogi és egyenlő bánásmódra vonatkozó ismeretanyag?
2. Jelenleg, illetve az elmúlt 5 évben a fogalmazók, ügyészségi titkárok, illetve ügyészek részére szerveztek-e a fenti témakörben érzékenyítő, konfliktuskezelő képzéseket, ha igen milyen módon és tartalommal, illetve felmérték-e azt, hogy e képzéseknek milyen hatása volt a résztvevőkre? A jövőben terveznek-e ilyen jellegű képzéseket?
3. Indult-e fegyelmi eljárás ügyészekkel vagy ügyészségi alkalmazottakkal szemben az elmúlt 5 évben előítéletes beszédmóddal, magatartással kapcsolatban? Ha igen, úgy milyen cselekmény miatt, és az eljárás milyen módon fejeződött be?

1. A Legfőbb Ügyész válaszában kifejtette, hogy a gyűlölet motiválta cselekmények megelőzését fontosnak tartja, támogatja.

A Magyar Ügyészképző Központban a négy féléves, központi szervezésű fogalmazóképzés tananyagának részét képezi a gyűlölet-bűncselekmények kezelése (4-5 napos tanfolyami blokkokban, évente 13-15 hét időtartamban folyik képzés.).

Az alügyészek számára évente megrendezésre kerülő egyszer, illetve kétszer ötnapos tanfolyamon az aktualitásokra és a jogszabályi változásokra kitérő büntetőjogi előadások mellett az etikai követelmények, a magatartásbeli elvárások, a konfliktuskezelés témakörét is érintik az

⁴⁸ Technika vagy érték a jogállam? – *A jogállami értékek átadása és az előítéletek csökkentése a jogászok és a rendőrtisztek képzésében* (2012., L'Harmattan, szerzők: Fleck Zoltán, Krémer Ferenc, Navratil Szonja, Uszkiewicz Erik)

előadók. A képzésen neves klinikai szakpszichológus tart félnapos tréninget. A visszajelzések szerint az alügyészi tanfolyamot a résztvevők és a főügyészek informatívnak, hasznosnak tartják.

A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény oktatásán közel 2000 ügyész és alügyész részvételét tették lehetővé. A tanfolyam-sorozaton részletesen foglalkoztak az előadók a gyűlölet-bűncselekményekkel is.

A büntető szakági főügyész-helyettesek, fellebbviteli főügyészségi osztályvezető ügyészek és katonai fellebbviteli és katonai ügyészségi vezető-helyettes ügyészek számára 2011-ben tartott képzésen előadás hangzott el a gyűlölet-bűncselekményekkel foglalkozó EBESZ konferencia tapasztalatairól.

A büntető szakági főügyész-helyettesek tanfolyamán (2012. szeptember 17-20.) kiemelt téma volt a gyűlölet-bűncselekmények miatt folytatandó nyomozásokat elősegítő ENSZ, EBESZ és Európa Uniós protokoll.

Az ügyészek továbbképzéséről szóló jövőbeni tervek között kiemelt szerepet kap a gyűlölet-bűncselekmények témája a büntetőjogi szakterületet irányító főügyész-helyettesek 2013 őszi tervében tervezett ötnapos szakmai tanácskozásán.

Az ügyészség 22. szakmai tudományos konferenciájának (2011. október 20-21.) példamutató kezdeményezése volt a gyűlölet-bűncselekmények elleni harc témakörében létrehozott VI. önálló szekció. A magyar, a horvát és a lengyel ügyészek részéről elhangzott előadásokat disputa követte, ahol a rangos zsűri, továbbá az EBESZ munkatársai is kifejtették álláspontjukat, és kifejezték együttműködési készségüket.

A Kozma Sándor emlékére meghirdetett tudományos pályázaton részt vehet az ügyészi szervezet minden, tudományos fokozattal nem rendelkező tagja, valamint az ügyészi munka iránt érdeklődő joghallgató. A 2012. évi Büntetőjogi terület – Büntető anyagi jog témakörben szerepelt „A gyűlölet-bűncselekmények szabályozásával kapcsolatos jogértelmezési kérdések” című téma, melyre két pályamű érkezett.

2. Az ügyészség tudományos kutatóhelye, az Országos Kriminológiai Intézet számos kutatást folytatott a témában.⁴⁹

2011-ben három kutatás folyt a gyűlöletbeszédéről és a gyűlölet-bűncselekmények ítélkezési gyakorlatáról.⁵⁰ Ugyancsak 2011-ben lezárult az intézet több, a projekt témájával összefüggő kutatása is⁵¹, melyek eredményei megjelentek a Kriminológiai Tanulmányok c. éves kiadványban.

A gyűlölet-bűncselekmények részletes, évekre visszatekintő kutatását vezető tudományos munkatárs, 2011 augusztusától a Legfőbb Ügyészség továbbképzési osztályán dolgozik. 2011.

⁴⁹ dr. Póczik Szilveszter: A szélsőjobbboldalsággal és erőszakkal kapcsolatos attitűdök empirikus vizsgálata a felsőoktatásban tanuló fiatal felnőttek körében. dr. Póczik Szilveszter – dr. Utsai Judit: „A szabad véleménynyilvánítási jog túllépésének büntetőjogi következményei. Gyűlölet bűncselekmények Magyarországon és Németországban” (2010-ben lezárult kutatások).

⁵⁰ dr. Póczik Szilveszter: A gyűlöletbeszéd és a holokauszttagadás szankcionálása és a büntetőjogi szabályozás körüli viták Nyugat- és Kelet-Európa országaiban. dr. Póczik Szilveszter: „Szélsőjobbboldali politikai szerveződések, eszmeviláguk és tevékenységük az új kelet-európai EU tagállamokban /Baltikum, Kelet-Közép-Európa, Balkán-fsz./”. dr. Utsai Judit: A gyűlölet-bűncselekmények elemzése. A jogalkalmazás elméleti és gyakorlati problémái [Az aljas indokból vagy célból elkövetett emberölés és testi sértés; a közösség tagja elleni erőszak és a közösség elleni izgatás miatt indult büntetőügyek vizsgálata].

⁵¹ Solt Ágnes – dr. Antal Szilvia – dr. Borbíró Andrea vezetésével A roma és nem-roma együttélés konfliktusai, problémamegoldási stratégiái és integrációs eredményei. Dr. Nagy László Tibor – Ritter Ildikó: A lelátói erőszak kriminológiai aspektusai. I. A hazai szurkolói szubkultúra jellemzői és rétegződése. II. A futballhuliganizmussal kapcsolatos félelmek, tapasztalatok és vélemények vizsgálata 1000 fős lakossági mintán.

november 8-án részt vett és felszólalt az EBESZ Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatala (ODIHR) támogatásával és a Belügyminisztérium szervezésében a „Romák, szintik és a rendőrség: Bizalomépítést és megértést elősegítő jó gyakorlatok” című kiadvány magyar változatának szemináriummal egybekötött könyvbemutatóján. Ugyanez a munkatárs 2012-ben a Belügyi Tudományos Tanács és a Belügyi Szemle által közösen kiírt tudományos pályázaton „A gyűlölet-bűncselekmények elemzése – Esettanulmányok 2008-2010” címmel benyújtott pályaművével 1. helyezést ért el.

Az Ügyészek Lapja több számában is szerepeltek cikkek, tanulmányok ebben a témában, és az elkövetkezendő periodikákban is tervezik, hogy a témával kapcsolatban publikációk jelenjenek meg.

3. A fegyelmi jogkör gyakorlója a 2008. évben azért rendelt el fegyelmi eljárást az ügyész ellen, mert a hálózatba kötött hivatali számítógépről különféle gyalázkodó és rasszista tartalmú bejegyzéseket küldött egy külföldi internetes blogra. A fegyelmi eljárást megszüntették, mivel a fegyelmi határozat közzlése előtt az eljárás alá vont ügyész szolgálati viszonya megszűnt.

2009. évben egy eljárás alá vont ügyész egy fizetési fokozattal visszavetés fegyelmi büntetésben részesült, mert egy gyanúsított előzetes letartóztatásának meghosszabbítása tárgyában a nyomozási bíró által tartott ülésen feszültté, ingerültté vált, és – a védőt sértő kijelentése mellett – a gyanúsítottal annak származására utaló kijelentéseket közölt.

Egy tisztviselővel szemben 2010. évben azért indult fegyelmi eljárás, mert kolleganőjét több alkalommal szexuális tevékenységre hívta fel, ezen túlmenően olyan szexuális tartalmú, női nemet gyalázó, pedofiliát helyeslő, valamint rasszista kijelentéseket is tett, amelyek sértették kolleganője önértékét és világnézetét. A fegyelmi eljárást megszüntették, mivel a tisztviselő szolgálati viszonya megszűnt.

A fentiekén túl 2008-ban egy kézbesítői feladatokat ellátó fizikai alkalmazottal és irodába beosztott írnokkal szemben azért alkalmaztak írásbeli figyelmeztetést, mert egy hivatali helyiségben munkavégzéssel kapcsolatban felemelt hangú, indulatos szóváltás alakult ki közöttük, melynek során egymás emberi méltóságának megsértésére alkalmas kijelentéseket tettek. Különösen sértő volt az írnok azon lekicsinylő kijelentése, amely a kézbesítő mozgáskorlátozottságára vonatkozott.

6. 2. 2. 3. Magyar Ügyvédi Kamara

A kamara elnökének az alábbi kérdéseket tettem fel.

- 1.** Az ügyvédjelölti képzések, továbbképzések programjában, tantervében megjelenik-e valamilyen formában a társadalmilag kiszolgáltatott, illetve kirekesztett csoportok problematikája?
- 2.** Indult-e fegyelmi, vagy büntető eljárás a kar tagjával szemben előítéletes beszédmóddal, magatartással kapcsolatos ok miatt? Ha igen, hány esetben (az elmúlt 5 évre kiterjedően), konkrétan milyen cselekmény miatt, és az eljárás milyen módon fejeződött be?

A Magyar Ügyvédi Kamara elnöke válaszában kifejtette, hogy a legteljesebb mértékben egyetért azzal, hogy a jogi tilalmak önmagában nem elegendőek a gyűlöletbeszéd elleni hatékony fellépéshez.

Az ügyvédjelöltek képzése a területi ügyvédi kamarák hatáskörébe tartozik, létszámánál fogva a Budapesti Ügyvédi Kamara önálló képzést folytat, míg a területi kamarák jelentős

részénél a képzés vagy a fogalmazó-képzéssel kapcsolódik össze, vagy a székhelyen lévő jogi karra alapoz, illetve néhány kamara közös képzést is szervez.

A képzések elsősorban a jogi szakvizsgára való felkészítést célozzák, ezért döntően a jogi szaktárgyak dominálnak. Az elnökek nincs tudomása arról, hogy az ügyvédjelölti képzések tantervében külön szerepelne a társadalmilag kiszolgáltatott, illetve kirekesztett csoportok problematikája.

A kar tagjaival szemben indul fegyelmi eljárásokról nem áll rendelkezésre olyan statisztika, amelyből beazonosítható lenne, hogy a fegyelmi eljárás alapját „előítéletes beszédmód, magatartás” alapozta-e meg.

6. 2. 2. 4. Országos Bírósági Hivatal (OBH)

Az OBH elnökének a következő kérdéseket tettem fel.

1. Az utóbbi években hány olyan képzést, továbbképzést tartottak bírók (bírószármítárok) részére, melyek programjában, tantervében megjelent valamilyen formában a gyűlöletbeszéd-, illetve a társadalmilag kiszolgáltatott, illetve kirekesztett csoportok problematikája, gyakorlatban való kezelhetőségére történő felkészítés?
2. Vannak-e tapasztalataik arról, hogy a képzések, érzékenyítő programok milyen eredményességgel jártak?
3. Megítélése szerint indokolt lenne-e a hasonló típusú képzések bővítése, és ha igen, milyen mértékben?

Az OBH elnöke megkeresésemre az alábbiak szerint válaszolt.

A toleráns beszéd, az előítélet-mentes gondolkodásmód kialakítása érdekében a Magyar Igazságügyi Akadémia (korábban Magyar Bíróképző Akadémia) oktatási programjában eddig a következő képzések szerepeltek:

2007-ben és 2008-ban került sor a bírósági titkárok számára szervezett bírói felkészítő programra a bírói szervezethez kapcsolódó gyakorlati ismeretekről, a bírói hivatástudatról és etikáról. E program keretében a bírói függetlenségről, pártatlanságról, előítélet-mentességről, valamint a bírói munkában megjelenő objektivitás-szubjektivitás kérdéséről egyetemi tanárok, illetve „Az előítéletek, sztereotípiák és diszkrimináció szerepéről a bírói döntéshozatalban” címmel az Amnesty International munkatársai tartottak fél napos előadássorozatot alkalmanként mintegy 80-100 bírósági titkár számára.

2008-ban a „Hídépítés: emberi jogok a bírói jogalkalmazásban és kommunikációban” program keretében civil szervezetek (Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyermeknek Alapítvány, Európai Roma Jogok Központja) képviselői tartottak konzultációval egybekötött előadásokat az iskolai szegregációról, a szegregáció szociológiai kritériumairól és az Európai Jogok Bíróságának, illetve más kelet-európai országok bíróságainak ilyen ügyekkel kapcsolatos gyakorlatáról. A képzés keretében egyéni sorsokat bemutató dokumentumfilm vetítésére is sor került a mintegy 60 résztvevő számára.

2008-ban kétnapos fórumot tartottak a társadalomismeretről, az ítékezés társadalmi összefüggéseiről, 2009-ben pedig a bírói függetlenségről, annak hatáiról és mindezek társadalmi megítéléséről. Mindkét szakmai program érintette a tolerancia és az előítélet-mentesség, az igazságszolgáltatás társadalmi beágyazottságának, a bíróságok és a társadalom viszonyának kérdését. Az egyes programokon 50-60 között volt a résztvevők száma.

2012-ben egy napos képzést tartottak büntető bírák számára a rasszista indíttatású bűncselekményekről. Ennek keretében mintegy 40 bíró számára a Magyar Helsinki Bizottság

tagjai, az Alkotmánybíróság főtanácsadója, valamint gyakorló bírák tartottak konzultációval egybekötött előadásokat a gyűlölet-bűncselekmények jogalkotási, jogalkalmazási nehézségeiről, a szabályozás „alkotmányos” korlátairól, bizonyítási, minősítési kérdésekről, valamint a tárgyalótermi nyilvánosság kezeléséről.

A képzések eredményességéről az OBH nem rendelkezik visszajelzéssel, de az anonim értékelő lapok adatai szerint a képzéseken részt vett, az ország különböző bíróságairól érkezett bírák és titkárok mind a témaválasztásokat, mind a programok szakmai tartalmát jónak és hasznosnak értékelték. A képzéseken résztvevő bírák és titkárok is jelezték, hogy hasonló oktatási programokban a jövőben is szívesen vennének részt és ennek igénye fogalmazódott meg az OBH által szervezett, a bírák és az igazságügyi alkalmazottak képzésének reformjáról szóló, 2013. március 11-13. napján a Magyar Igazságügyi Akadémián tartott konferencián is, amelynek résztvevői a Képzési Munkacsoport tagjai, a Kúria, az ítéletábrák, a törvényszékek oktatásfelelősei és az Országos Bírói Tanács tagjai voltak.

6. 2. 2. 5. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (BvOP)

A BvOP vezetése felé a következő kérdéseket fogalmaztam meg.

1. A büntetés-végrehajtásban a hivatásos állomány tagjává válást megelőző 14 hetes továbbképzés során, a képzés programjában, tantervében megjelenik-e valamilyen formában az előítéletesség, illetve a társadalmilag kiszolgáltatott, kirekesztett csoportok (például romák, nemzetiségek, menekültek, fogyatékkal élők, hajléktalanok, szexuális kisebbségek, vallási csoportok) problematikája, az e csoportokkal kapcsolatos érzékenyítés? Ha igen, milyen formában?
2. Az egyes intézetekben működő pszichológusok és egyházak képviselői fellépnek-e, ha igen milyen eszközökkel és eredménnyel az előítéletes megnyilvánulásokkal szemben mind az állomány, mind a fogvatartottak körében?
3. Indult-e eljárás (büntető-, fegyelmi-, szabálysértési-,) az állomány tagjával, vagy valamely fogvatartottal szemben verbális vagy fizikai előítéletes megnyilvánulás miatt? Ha igen, hány alkalommal (az utóbbi 5 évre kiterjedően), konkrétan milyen cselekmény miatt, és milyen módon fejeződött be?

Az országos parancsnok az alábbiak szerint tájékoztatott.

1. A fogvatartottakkal való bánásmód – amely általános nemzetközi megítélés szerint egy ország jogállamiságának is az egyik fokmérője lehet – akkor tekinthető törvényesnek, amennyiben megfelel mind a hatályos jogszabályi rendelkezéseknek, mind a nemzetközi egyezményekben megfogalmazott elvárásoknak. A személyi szabadságában korlátozott fogvatartott számára biztosítani kell az állami védelmet az esetleges hatalommal való visszaéléssel, az emberi jogok súlyos megsértésével szemben. A törvényes bánásmód részét képezi a fogvatartottakkal szembeni mindennemű megkülönböztetés tilalma, a megfelelő hangnem, a fogvatartottak emberi méltóságának, önérzetének tiszteletben tartása. Biztosítani kell a fogvatartottak számára a kínzás és más kegyetlen, embertelen bánásmód elleni panasz, feljelentés megtételének, az azzal kapcsolatos jogorvoslat gyakorlásának lehetőségét, a fogva tartó szerv jogsértést megvalósító tagjaival szemben a büntető és a fegyelmi felelősségre vonás következetes érvényesítését. Ezen túlmenően ide tartozik a fogva tartó szervek vezetőinek következetes és határozott fellépése a törvénysértő bánásmód minden formájával szemben. Az elhelyezési körülmények hatást gyakorolnak a fogvatartottak emberi méltóságára, önérzetére is.

2. Az országos parancsnok arról is tájékoztatott, hogy a jogszabályi előírások által adott keretek között a büntetés-végrehajtási feladatok ellátásának segítése érdekében továbbra is aktívan *együttműködnek a civil, egyházi és karitatív szervezetekkel*, alapítványokkal és személyekkel. A BvOP keretei között létrejött központi együttműködési megállapodások száma jelenleg 36, míg a bv. szervek által kötött helyi dokumentumok száma a 2013. évben meghaladta a 250-et.

A jelzett megállapodások között számos olyan található, amely a vizsgálatban érintett kérdések megoldását is célozza, így a teljesség igénye nélkül az országos parancsnok néhány példát emelt ki közülük:

- A Ne Bánts Világ! Alapítvánnyal kötött együttműködési megállapodás (2009) fő irányvonala a szexuális bűncselekményt elkövetett elítéltek részére történő speciális programok szervezése;
- A fiatalkorú hajléktalanok ellátásával, kezelésével foglalkozó Diótörés Alapítvány Kiemelten Közhasznú Szervezettel kötött együttműködési megállapodás (2006);
- A Mahatma Gandhi Embert Jogi Egyesület (1996, megújítva 2009-ben) segítséget, támogatást nyújt a bv. intézetekben fogva tartott külföldiek számára.
- A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény 24. § (2) bekezdése tartalmazza, hogy: „Az egyház jogszabályban meghatározott rendben végzett tábort lelkészi, valamint börtön- és kórházlelkészi szolgálatot vagy más szolgálatot végezhet. A magyarázó szövegrészben pedig szerepel, hogy: „Az egyházak a Kormánnyal kötött megállapodás alapján jogszabályban meghatározott rendben végzett tábort lelkészi, valamint börtön- és kórházlelkészi szolgálatot vagy más speciális szolgálatot végezhetnek.” Fentiek szellemében, az Országgyűlés által eddig elismert 32 egyház közül központi együttműködési megállapodást korábban a Magyarországi Jehova Tanúi, valamint a Hit Gyülekezete Egyházakkal kötött a BvOP. Előkészületben van a Tan Kapuja Buddhista Egyházzal, a Magyarországi Krisna-tudatú Hívók Közösségével, a Magyarországi Muszlimok Egyházával, a Magyar Iszlám Közösséggel kötendő megállapodás.
- Folyamatban van a Fővárosi Roma Oktatási és Kulturális Központtal való együttműködés kialakítása, melynek fő célkitűzése a magyarországi büntetés-végrehajtási intézetekben elhelyezett halmozottan hátrányos helyzetű, főként magukat roma származásúnak valló fogvatartottak részére felzárkóztató programok szervezésével a szabadulás utáni társadalmi beilleszkedés elősegítése.

Az országos parancsnok arról is tájékoztatott, hogy a büntetés-végrehajtási szervezet roma integrációval összefüggő feladatainak részbeni végrehajtására és koordinálására 2011. október 1-jétől külön bv. tisztet jelöltek ki. A feladatot ellátó bv. őrnagy a Ferencvárosi Általános és Szakiskolában – ahol nagy arányban roma származású diákok tanulnak – közel 10 éve tart bűnmegelőzési, illetve pályaorientációs előadásokat, melyek az elmúlt évek tapasztalatai tükrében sikeresnek bizonyultak.

A bv. tiszt a Dr. Ámbékar Gimnázium, Szakképző, Speciális Szakiskola, Általános Iskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény felkérésére 2012-ben Borsod-Abaúj-Zemplén Megye egyes iskoláiban továbbá Budapesten pedig a VIII. kerületi Lakatos Menyhért Szakközépiskolában tartott a bv. szervezetet bemutató pályaorientációs beszélgetéseket. Az V.

kerületi Roma Nemzetiségi Önkormányzat felkérésére 2012 nyarán az önkormányzat által szervezett roma családok táborozásán vett részt, ahol szintén pályaaorientációs foglalkozásokat tartott a fiatalok, illetve a szülők részére, bemutatva a büntetés-végrehajtási pályamodellt, illetve a felvételi lehetőségeket.

Részt vett továbbá a Belügyminisztérium által roma származású középiskolás fiatalok számára 2012 áprilisában szervezett, rendészeti pályára irányító tábor programjában. A tábor célja, hogy tehetséges cigány származású középiskolás fiatalokban érdeklődést ébresszen a rendészeti pálya iránt, ezáltal hozzájáruljon a cigány kisebbséghez tartozók rendészeti szerveken belüli képviselésének javításához. A bv. szervezet intézményrendszerének és struktúrájának megfelelően szélesíteni kívánja kapcsolatait a helyi roma nemzetiségi önkormányzatokkal, valamint a releváns középiskolákkal, melynek keretében egy hatékony toborzási tevékenységgel összhangban – egységes tematika alapján – további pályaaorientációs előadások szervezését tervezi a roma fiatalok körében.

Az országos parancsnok leírta továbbá: az intézetek részére jóváhagyott Esélyegyenlőségi Tervek tartalmazzák többek között a hátrányos megkülönböztetés tilalmát, az egyenlő bánásmód követelményét, az emberi méltóság tiszteletben tartását, valamint a társadalmi szolidaritás etikai elveit. A BvOP részére beérkező roma pályázatokkal a romaügyi referens – kizárólagosan és közvetlenül – foglalkozik, aki személyes konzultációt folytat az érintettekkel felvételük lehetőségeiről, a szükséges tennivalókról és az alkalmassági feltételekről.

A büntetés-végrehajtási szervezet személyi állományának *képzési rendszerében* a 14 hetes alapfokú szaktanfolyami képzés részét képezi az „Emberi jogok” tantárgy, mely tananyag foglalkozik az emberi jogok kialakulásával, az emberi jogok megjelenésével a nemzetközi dokumentumokban, az emberi jogok megjelenésével Magyarország belső jogában, az emberi jogok biztosításának intézményrendszerével. Ezen túlmenően mind a nevelési ismeretek, mind a szolgálati ismeretek, biztonsági ismeretek, szaktika, illetve alkotmányjogi és közigazgatási jogi alapismeretek tanórákon is a tananyag részét képezi az alapvető emberi és szabadságjogok tiszteletben tartása.

A bv. szervezet személyi állománya részére összeállított alapképzési tematika szerves részét képezi az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartásának oktatása, valamint a különböző nemzetközi jogi dokumentumok, nyilatkozatok megismertetése. A főparancsnok tájékoztatása szerint ismeretbővítést és konfliktuskezelő helyzetgyakorlatokat terveznek kidolgozni a roma kisebbség kultúrájának bemutatására, az esetlegesen felmerülő ütközések megelőzése, kezelése és megoldása céljából.

A „Nevelési ismeretek” tantárgy esetében az egész tananyagot áthatja a megkülönböztetés tilalma, amely kiemelten jelentkezik a szabadságvesztés végrehajtásának alapelveinél és a külföldi elítéltek büntetésének végrehajtása fejezetnél. A bv. kódex alapvető rendelkezései közül itt kiemelendő a hátrányos megkülönböztetés tilalma, amely – összhangban a Európai Börtön szabályokkal – tilalmazza az elítéltek között a nemzetiségi és etnikai hovatartozásuk, vallási vagy politikai meggyőződésük szerinti hátrányos megkülönböztetést.

A „Szolgálati ismeretek” tantárgy keretében a Rendfenntartó Erők Tisztségviselőinek Magatartás Kódexe részletes ismertetése során is kiemelt figyelmet fordítanak az emberi méltóság feltétlen védelmére és a kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód tilalmára. A BvOP oktatási központjában működő pszichológusok a „Szolgálati viselkedés lélektana” tantárgy keretében tréningek formájában foglalkoznak e témakörben a tanulókkal, ahol az előítéletes megnyilvánulásokról is szó esik.

A „Biztonsági ismeretek” tantárgy keretében részletesen ismertetik azokat a kereteket, szabályokat, amelyek alkalmazása kizárja, hogy az intézkedéseink során az emberi jogok

sérüljenek. A szaktetika órák keretében is foglalkoznak a témával, a tananyagban Ebben hangsúlyozzák, hogy a személyi állomány tagjainak tartózkodniuk kell mindennemű megkülönböztetéstől a munkájuk végrehajtása során, és minden rendelkezésre álló eszközzel meg kell akadályozniuk, hogy más személyek a diszkrimináció eszközével élhessenek.

Az „Alkotmányjogi és közigazgatási jogi alapismeretek” tantárgy keretében a szakképzéses osztályoknál oktatják az emberi és kisebbségi jogokat, az emberi jogok korlátozhatóságát, az állampolgári jogokat, a magyar állampolgárok státuszjogait, a magyar állampolgár, mint EU polgár státusz jogait, a kisebbségek, és a kisebbségi jogok védelmét, az emberi és kisebbségi jogok garanciáit.

A toleráns beszéd, az előítélet-mentes gondolkodásmód kialakításában kiemelkedő szerepe van a büntetés-végrehajtási szervezet állományában tevékenykedő *pszichológusoknak*.

A büntetés-végrehajtási intézetekben és intézményekben országos szinten 52 főállású és 11 részmunkaidős pszichológust foglalkoztatnak. A Nemzeti Közszerzőzeti Egyetem, Rendészettudományi Kar Büntetés-végrehajtási Tanszékén egy pszichológus végzettségű főiskolai docens, a BVOP Egészségügyi Főosztályán egy főállású és két részmunkaidős klinikai szakpszichológus, a Büntetés-végrehajtás Oktatási Központjában 3 főállású munka- és szervezet-szakpszichológus lát el feladatokat. Utóbbiak a személyi állomány alapképzésében, középfokú szakképzésében vesznek részt.

A szakemberek közül 25 klinikai, 6 tanácsadó, 4 munka- és szervezet szakpszichológusi végzettséggel rendelkezik. Öt klinikai szakpszichológus addiktológiai szakpszichológusi végzettségű is egyben. Jelenleg 4 bv. intézetben és a Büntetés-végrehajtás Központi Kórházban nem alkalmaznak pszichológust. 2 bv. intézetben részmunkaidős pszichológusokat alkalmaznak, 8 bv. intézetben mindössze egy-egy pszichológus státusz rendszeresített.

A személyi állomány feladatellátásának támogatására – a napi akut problémamegoldás mellett – a pszichológusok közreműködnek a belső továbbképzésekben, konfliktuskezelő tréningeket szerveznek, konzultációs lehetőséget biztosítanak az észlelt pszichológiai problémák megoldásához. A klinikai-, a tanácsadó-, továbbá a munka és szervezet szakpszichológus végzi a hivatásos állomány időszakos, soron kívüli és egyéb pszichikai alkalmassági vizsgálatát a vonatkozó jogszabályi előírások szerint.

3. A BvOP vezetője megvizsgáltatta a személyi állomány tagjával, vagy valamely fogvatartottal szemben verbális vagy fizikai előítéletes megnyilvánulás okán indult büntető-, *fegyelmi-, szabálysértési statisztikákat*. E körbe tartozó esetet nem rögzítettek.

Az országos parancsnok álláspontja szerint, az ellenőrzésre jogosult külső szervek vizsgálatainak, ellenőrzéseinek áttekintése alapján összehasonlító értékelésként megállapítható, hogy a bv. intézetekben folyó munka, a fogvatartottakkal való bánásmód – a vizsgálatok során feltárt, eseti jelleggel előforduló hibákról, hiányosságokról, valamint a helyenként tapasztalt helytelen gyakorlattól eltekintve – hazánkban megfelel a nemzetközi jogi normákban és ajánlásokban megfogalmazott elvárásoknak, valamint a hatályos jogszabályokban előírtaknak.

6. 2. 3. Egy civil szervezet érzékenyítő tevékenysége az igazságszerzőzésben

A Magyar Helsinki Bizottságnak (a továbbiakban: MHB) a következő kérdéseket tettem fel:

- 1.** Tartanak-e, illetve tartottak-e az elmúlt 5 évben, és ha igen, milyen hatósági körnek olyan képzéseket, továbbképzéseket, melyek programjában, tantervében megjelenik valamilyen formában az egyes sérülékeny csoportok (különösen romák, más nemzetiségek, szexuális

- kisebbségek, fogyatékosokkal élők, vallási csoportok) helyzete, a velük szembeni előítéletesség, illetve a társadalmi befogadás és tolerancia kérdésköre?
2. Amennyiben igen, milyen (hazai vagy európai uniós illetve nemzetközi) pályázati forrás segítségével finanszírozták azokat?
 3. Vannak-e tapasztalataik arról, hogy e képzések, érzékenyítő programok milyen eredményességgel jártak?
 4. Terveznek-e a jövőben hasonló képzéseket, illetve mely területen lenne megítélésük szerint indokolt azok bővítése?

Az MHB társelnöke részletes és kiterjedt válaszát – tekintettel szervezet tevékenységében fellelhető jó gyakorlatokra, az alábbiak szerint mutatom be.

Menekültjogi képzések

2008-ban, a Külügyminisztérium, az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium és Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal közreműködésével az MHB a családegyesítés szabályozásáról tartott képzést menekültekkel foglalkozó szociális munkások és jogászok számára. A képzés mellett egy rövid kiadvány is készült menekültek számára a családegyesítési eljárásról.

2009-ben az Európai Visszatérési Alap Nemzeti Allokációja támogatásával tartottak menekültjogi képzést tartott szociális munkásoknak, amelynek során nagy hangsúlyt fektetett a szociális munkások eljárásbeli szerepére, a származási országinformáció kutatásának módszereire, a menekültek családi állapotváltozásainak kérdéseire. A résztvevők a képzés keretében egy a menedéket kérő nőket gyakran érintő problémáról, a női nemi szerv csonkításról szóló előadást is meghallgathattak.

2008-ban az MHB megszervezte menekültjogi képzését Sarlópusztán a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal, az ENSZ Menekültjogi Főbiztossága (UNHCR), az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, a Fővárosi Bíróság munkatársainak, valamint ügyvédek részvételével. 2012. novemberében a Magyar Helsinki Bizottság ugyanott ismét menekültjogi képzést szervezett, amelyen a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal, az UNHCR és bírók vettek részt.

2009-ben komplex képzést szerveztek a menedékjogról az összes e területen dolgozó szakember (jogászok, menekültügyi ügyintézők, bírók, az UNHCR munkatársai, az MHB gyakornokai, valamint az akkori Országgyűlési Biztos Hivatalának munkatársa) számára. A képzéseket a Helsinki Bizottság, a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal és a Magyar Tudományos Akadémia munkatársai tartották.

Figyelemre méltóak a szervezetnek a határmegfigyelő projekt keretében szervezett képzései is. Az UNHCR Regionális Irodájával és a rendőrséggel kötött Háromoldalú Együttműködési Megállapodás alapján, és az UNHCR támogatásával az MHB rendszeres emberi jogi megfigyelő tevékenységet folytatott a Ferihegyi nemzetközi repülőtéren és az ukrán határszakaszokon arról, hogy a rendőrség határrendészeti és idegenrendészeti gyakorlatában hogyan érvényesül a menedékkérőknek az országba bejutáshoz, és a menedékjogi eljáráshoz való hozzáférése. E program részeként közel 70 határrendészeti feladatot ellátó rendőr vett részt alapvető menedékjogi ismeretekkel és interkulturális érzékenyítéssel foglalkozó képzéseken.

2008. novemberében a szervezet a határmegfigyelő program keretében húsz vezető beosztású rendőrtiszt számára képzést szervezett Gyöngyöstarjánban, amely a program megvalósításáról, Ukrajnáról és Szomáliáról szóló országinformációkról, a kínzás, a kegyetlen, embertelen és megalázó bánásmód jelentőségéről, büntetéséről, valamint a visszaküldés tilalmáról szólt.

2009-ben a határmegfigyelő projekt keretében az MHB az olyan területen (útlevél-ellenőrzés, határőrség stb.) dolgozó rendőrök számára tartott képzést, akik gyakran találkoznak potenciális menedékkérőkkel. A képzések foglalkoztak a szomáliai és afgán helyzettel, valamint – a Cordelia Szervezett Erőszak Áldozataiért Alapítvány pszichológusai és pszichiátereinek közreműködésével – a poszttraumás stressz zavar (PTSD) felismerésével.

A MHB munkatársai a korábbi képzések során arra a megállapításra jutottak, hogy a külföldiekkel dolgozó rendőrök közül sokakból hiányzik a menedékkérők és a migránsok iránti empátia, rájuk leginkább nemzetbiztonsági veszélyforrásként tekintenek, és ezért vonakodnak elősegíteni az ország területéhez való hozzáférésüket, illetve a menekültügyi eljárás megindítását. Nyilvánvalóvá vált továbbá az is, hogy ez a szemlélet sokkal komolyabb akadályt jelent a visszaküldés tilalmának érvényesítése során, mint az esetleges ismeret- vagy információhiány. Az MHB így a Cordelia Alapítvánnyal együttműködésben és az Országos Rendőr-főkapitányság támogatásával 2010-ben kezdeményezte a rendőrtisztek havonta két alkalommal történő pszichológiai szupervízióját azzal a céllal, hogy új nézőpontot vigyen munkavégzésükbe, a rendőrök stresszkezelési módszereket ismerjenek meg és elinduljon egy folyamat, melynek során ideális esetben változik a rendőrök hozzáállása. Az MHB szerepet vállalt az úttörő kezdeményezés módszertanának kialakításában és végrehajtásának követésében.

2011. június 1-jén a Bizottság új projektet indított „Visszatérés emberi jogi garanciákkal” címmel. A projekt keretében 2012 márciusában ismét megjelent a kiutasítás során vizsgálandó legfontosabb emberi jogi kötelezettségeket bemutató képzési kiadvány, amelyet az MHB a rendőrség, a UNHCR és a Cordelia Alapítvány munkatársaival közösen dolgozott ki. A kiadvány használatát segítő az MHB két alkalmas képzés tartott rendőröknek. A hiánypótló jellegű segédanyag hamarosan a Rendőrtiszti Főiskola képzési anyagának része lesz. Mind a kiadvány, mind pedig a képzés pozitív visszajelzéseket kapott a résztvevőktől.

Menekültügyi képzés és kiadvány valamint a bírák és ügyészek számára nyújtott képzés

2009-ben az MHB a bírák számára jelentetett meg kiadványt kiutasítás és az emberi jogok témájában. A kiadvány különös figyelmet fordít a kínzás, az embertelen vagy megalázó bánásmód tilalmára. 2011 decemberében az MHB kétnapos közös szemináriumot szervezett olyan bírák és ügyészek számára, akik a magyarországi idegenrendészeti őrizet törvényességi felügyeletét látják el.

2012-ben a korábbi kiadvány két új fejezettel egészült ki; a gyermekek jogaival és a magánélet, család védelmével foglalkozó részekkel. 2012 februárjában az MHB a Magyar Bíróképző Akadémia partnereként két szemináriumot szervezett a témában büntető és közigazgatási ügyekben eljáró bírók részére. Mindkét szeminárium kiváló értékelést kapott résztvevőitől. A projektet az Európai Menekültügyi Alap Nemzeti Allokációja támogatta.

A MHB a Menedék Migránsokat Segítő Egyesülettel közösen is tartott képzéseket civil szervezetek számára. A fentiekben túl meg kell említeni, hogy 2011-ben az MHB számos alkalommal tartott menedékjogi szakmai képzéseket Magyarországon és külföldön.

2012-ben is számos, nagyrészt menedékjogi fókuszú képzésre sor került, így például:

- Az MHB Menekültprogramjának koordinátora által tartott képzés magyar civil szervezetek képviselőinek. A résztvevők a képzés keretében egy a menekült státuszt kérő nőket gyakran érintő problémáról, a körülmételezésről is előadást hallgathattak meg.
- Az MHB Menekültprogramjának koordinátora által tartott képzés és workshop Ljubljánban leendő menekültügyi tanácsadóknak. A programot a szlovén igazságügy-minisztérium szervezte.

- Tudatosságnövelő program az emberi jogokról az ELTE Trefort Ágoston Gyakorlógimnázium diákjai számára.
- Előadás az Eötvös Loránd Tudományegyetemen a szexuális irányultság, a társadalmi nem és a menekültügy kérdéseinek összefüggéséről.
- Előadás a Budapesti Gazdasági Főiskolán a migrációról és a menekültügyről.
- április 27.: Tudatosságnövelő program az emberi jogokról a Leövey Klára Gimnázium diákja számára.
- Az MHB Menekültprogramjának koordinátora által tartott képzés hatvan ukrán, orosz, fehérorosz, moldáv bírónak Kijevben.
- A képzések tananyaga tekintetében jelentős a 2004-ben az MHB kezdeményezésére kialakított Refugee Law Reader, a világ első átfogó, nemzetközi, internet alapú menedéjogi tantervmodellje és szöveggyűjteménye⁵². (www.refugeelawreader.org), A nemzetközi menedéjogi szakértőkből álló szerkesztőbizottság rendszeresen frissíti az egyedülálló tananyagot. A Refugee Law Reader kiadója és a projekt koordinátora az MHB.⁵³

Antidiszkriminációs képzés rendőrtisztek és a Rendőrtiszti Főiskola hallgatói számára

A program célja az volt, hogy csökkentse az előítéletességet és hozzájáruljon a tolerancián alapuló rendőrségi intézményi kultúra megvalósulásához. Ennek érdekében 2009 folyamán az MHB három magyarországi régióban szervezett antidiszkriminációs tréningorozatot rendőrtisztek számára, emellett antidiszkriminációs képzésen vettek részt a Rendőrtiszti Főiskola hallgatói is. Kétnapos képzést tartottak rendőröknek három helyszínen, valamint a Rendőrtiszti Főiskola hallgatóinak is.

A képzések során a rendőrök előadások és workshop-ok keretében ismerkedhettek meg a hazai és nemzetközi antidiszkriminációs szabályozással. Nagy hangsúlyt kapott a tréningek folyamán az, hogy résztvevők érzékennyé váljanak a kiszolgáltatott helyzetben lévő társadalmi csoportok problémái iránt. A programban közreműködő szakemberek tapasztalatai szerint a rendőri állomány körében erősek az előítéletek. A tapasztalatok fényében az MHB határozott álláspontja, hogy az antidiszkriminációs tematika csak egy hosszabb képzési folyamat végén kerülhet bele a képzési anyagba, ehelyett elsődlegesen a konfliktuskezelés, az általános demokratikus alapértékek megismertetése kell, hogy hangsúlyt kapjon a rendőrök képzése során. A projekt az Országos Rendőr-főkapitánysággal és a Rendőrtiszti Főiskolával együttműködésben valósult meg.

Antidiszkriminációs jogklinika

Az MHB, egy más területeken már bevált oktatási módszer antidiszkriminációs jogra való alkalmazásával olyan átadható és elterjeszhető modellt dolgozott ki, amely hozzájárul az egyenlő bánásmód kérdése iránt érzékeny és az antidiszkriminációs jogban jártas jogászok „kineveléséhez”.

A 2008. december 1-jén indult program során az MHB antidiszkriminációs jogklinikát

⁵² www.refugeelawreader.org

⁵³ A Refugee Law Reader „élő könyvként” rengeteg forráshoz és szakirodalomhoz nyújt hozzáférést, segítve az oktatást és a kutatást a nemzetközi menedéjog területén. Az anyagok több mint 85%-a minden felhasználó számára elérhető, a többi dokumentum viszont csak – főleg Kelet-Európában, Afrikában és Ázsiában dolgozó – professzorok, hallgatók és kutatók számára hozzáférhető, a nemzetközi kiadókkal kötött szigorú szerzői jogi megállapodásoknak megfelelően. A Magyar Helsinki Bizottság folyamatosan tárgyal a kiadókkal annak érdekében, hogy bővíthesse ezen utóbbi kategóriába tartozó felhasználók körét.

hozott létre az Eötvös Loránd Tudományegyetemmel és a Miskolci Egyetemmel együttműködve. A jogklinika a jogi egyetemi képzés menetébe illeszkedő fakultatív tantárgy, amelyet a hallgatók más speciális kollégiumokhoz hasonlóan vehetnek fel az általuk hallgatott tárgyak közé. A gyakorlatorientált képzés során a hallgatók az antidiszkriminációs jogban az elméleti alapok elsajátítása mellett gyakorlati jogi munkát is végeznek, azaz – ügyvédek felügyelete alatt – valódi jogeseteket megoldva, tényleges jogi segítséget nyújtanak rászoruló ügyfeleknek. A program keretében egyetemi jegyzet készült és online antidiszkriminációs szakkönyvtár is segíti a hallgatókat a felkészülésben.

A 2010-2011-es tanévben a Miskolci Egyetem jogi karán és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jogi karán folyt a jogklinikai kurzus, amelynek keretében a hallgatók az MHB, a NEKI és a Kézenfogva Alapítvány ügyvédei felügyelete alatt végeztek terepmunkát.⁵⁴ 2011-ben elkészült az MHB kiadványa a diszkrimináció elleni küzdelem módszereiről. A kiadvány elkészítését a Fővárosi Szociális Közalapítvány támogatta

További emberi jogi tréningek

Az MHB a fentiekén túl számos további emberi jogi tematikájú képzést, előadást tartott. A teljesség igénye nélkül ilyenek:

A Magyar Bíróképző Akadémia 2008-ban “Hídépítés: emberi jogok a bírói jogalkalmazásban és kommunikációban” címmel egynapos általános és kétnapos ügyszak-specifikus képzést szervezett, melynek keretében az MHB munkatársai is képzéseket tartottak az emberi jogok és magyar joggyakorlat kapcsolódásáról büntető és polgári ügyszakos bírák részére, több mint tíz óra időtartamban.

Az MHB 2009-ben és 2010-ben is számos alkalommal tartott előadást a budapesti Nemzetközi Rendészeti Akadémián (International Law Enforcement Academy) Kelet-Közép-Európából és Közép-Ázsiából érkezett rendőröknek, és más rendészeti szervek munkatársainak. 2009-ben Helsinki Bizottság társelnöke ötven bírósági és ügyészségi fogalmazónak tartott előadást a kisebbségek helyzetéről az igazságszolgáltatásban. A Helsinki Bizottság társelnöke előadást tartott a Közép-európai Egyetemen „Bántalmazás és diszkrimináció a rendészeti szervek gyakorlatában” címmel 2009. május 6-án és június 16-án, május 15-én pedig ötven gyakorló bíró és ügyész előtt a kisebbségek igazságszolgáltatási rendszerben való helyzetéről beszélt.

Az MHB munkatársa 2012. május 29-én a gyűlölet-bűncselekményekről szóló előadást tartott a Magyar Bíróképző Akadémián. Az eseményen huszonöt gyakorló büntetőbíró vett részt. 2012 októberében a szervezet munkatársa magas beosztású rendőri vezetőknek tartott előadást az Emberi Jogok Európai Bíróságának rendőri intézkedésekkel kapcsolatos standardjairól a Rendészeti program koordinátora a Budapesti Rendőr-főkapitányságon. Az MHB fontosnak tartja, hogy különböző fokú oktatási intézményekben is emberi jogokkal foglalkozó programokat szervezzen. A felsőoktatási intézmények mellett munkatársaik budapesti középiskolákban is tartottak prezentációkat a szervezet tevékenységéről, az emberi jogok védelméről.

A Magyar Helsinki Bizottság romák helyzetével kapcsolatos tevékenysége

A 2010 decemberében “A romák törvény előtti egyenlősége a bírósági eljárásokban és büntetés-végrehajtásban” címmel indult projekt célja az előzetes letartóztatási és büntetés-kiszabási gyakorlat során és a bv. intézetekben fellelhető hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelem. A négyszáz elítélttel készített kérdőíves interjúkat a bv-bírók és bv-személyzet által hozott döntésekre fókuszáló 120 aktát érintő kutatás követte, amelyet a bv-személlyel

⁵⁴ Ebben a tanévben az Oppenheim Ügyvédi Iroda pro bono támogatást nyújtott a jogklinika programnak.

folytatott fókuszcsoporthoz vizsgálat egészített ki.

Az ún. STEPSS (Strategies for Effective Police Stop and Search – Hatékony Rendőrségi Igazoltatási Stratégiák) programról

A STEPSS program a rendőri igazoltatási gyakorlat elemzését és reformját célzó nemzetközi kezdeményezés, amelynek keretében rendőrök és civilek három európai országban – Bulgáriában, Spanyolországban és Magyarországon – közösen vizsgálták, hogy mennyire hatékony eszközként használja a rendőrség igazoltatási jogkörét, és az igazoltatások aránytalanul nagy számban érintenek-e egyes, a közhatalommal szemben sérülékeny társadalmi csoportokat. A vizsgálat Magyarországon az MHB, az Országos Rendőr-főkapitányság és Rendőrtiszti Főiskola együttműködésében valósult meg.

A több mint 20 ezer rendőrök által kitöltött anonim kutatási lap elemzésével végzett kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy a lakosság számához viszonyítva hazánkban végzik messze a legtöbb igazoltatást, és több mint húszezer igazoltatás adatai alapján kimutatható az is, hogy hazánkban egy romának háromszor akkora esélye van, hogy egy rendőr igazoltassa, mint egy nem-roma állampolgárnak.

2009-ben a STEPSS projekt eredményeire való reflektálás érdekében az MHB elindította STEPSS Follow-up projektjét, mely a következő elemekből áll:

- Helyi konzultatív fórumok szervezése a rendőrség és a helyi lakosság, különösen a roma kisebbség tagjainak részvételével
- Szakértői csoport felállítása és szakmai egyeztetések tartása (a rendőrségi gyakorlat szakmai reformja lehetséges irányainak részletes elemzése egyes emberi jogi kérdésekkel összefüggésben)
- Képzési anyagok összeállítása a diszkrimináció témakörében a Rendőrtiszti Főiskola és a rendészeti szakközépiskolák számára

Az MHB vezetésével a fentieknek megfelelően 2009-ben létrejött egy szakértői csoport, amely két szakmai egyeztetést tartott az igazoltatások tárgyában. Az MHB, a Társaság a Szabadságjogokért és az ORFK képviselőinek megállapodása alapján a munkacsoport az igazoltatásokkal kapcsolatos komplex módosítási javaslatcsomagot terjesztett az országos rendőrfőkapitány elé 2010 februárjában.

Az MHB ezen túlmenően készített egy, a rendőr szakközépiskolák képzési anyagába illeszthető anyagot a hátrányos megkülönböztetésről. A középiskolai képzés számára készített anyagot a Bizottság megküldte az ORFK illetékes kapcsolattartójának, abból a célból, hogy azt integrálják a rendőrképzésbe. Azonban mivel a középfokú rendőrképzésben tanulók száma radikálisan megnövekedett, az ORFK azt a tájékoztatást adta, hogy csak a későbbiekben nyílhat mód az anyag beillesztésére. A Rendőrtiszti Főiskolán ugyanakkor a Bizottság munkatársai lehetőséget kaptak a rendőri továbbképzésben előadást tartani az etnikai profilalkotásról és a STEPSS projektről, valamint más, a rendőrség számára releváns emberi jogi kérdésekről.

2011-ben az MHB a rendőrség és a kisebbség viszonyát a rendőri igazoltatási gyakorlat hatékonyságának és kontrolljának fejlesztésével javítani kívánó STEPSS projektet, az eredmények hasznosítása érdekében, több módon folytatta; a helyi lakosság és a helyi rendőrség közötti kommunikáció javítása érdekében négy helyszínen újabb konzultatív fórumokat szervezett. 2012-ben is folytatódtak az MHB közreműködésével szervezett konzultációk.

6. 2. 4. Az igazságszolgáltatás szerepe a toleráns társadalom kialakításában – összegzés

Összegezve a fentieket, a jogászképzéssel kapcsolatos tapasztalatok az alábbiak szerint foglalhatóak össze. A megkeresett jogi karok vezetői igyekeztek kiemelni a képzésük társadalmi érzékenyítést hordozó szegmenseit. Az alap- és mesterképzés keretein belül különböző súllyal tudják a karok megvalósítani az érzékenyítést. Az alapképzés során az egyes tantárgyak tematikája inkább csak az adott jogág vonatkozó szabályozását tárja a hallgatók elé – ez alól a leginkább a jogszociológia tantárgyon belüli oktatás jelent kivételt -, illetve a kötelezően választható tantárgyak tudnak ennél összetettebb képzést adni a témában. A kis létszámú fakultációs csoportokkal alaposabban meg lehet ismertetni az érzékeny társadalmi csoportok helyzetét, a róluk való felelős gondolkodás alapjait, és az erre az alapra épülő jogász gondolkodás tudományosan igazolt kiinduló pontjait. Láthatóan azonban a legtöbb kar – a jogi oktatás profiljához illeszkedően – az érzékenyítés helyett a lexikális, jellemzően jogi ismeretek átadására helyezi a hangsúlyt e területen is.

A karok felhívták a figyelmet arra, hogy milyen e témához kötődő PhD értekezések és más tudományos munkák születtek az elmúlt években. Mindemellett kiemelendő a különböző jogklinikák jelenléte egyes egyetemeken. A jogklinikák, mint módszer alkalmasnak tűnik arra, hogy egyszerre szerezzen értelmes segítségadási élményt a jogászhallgatóknak, és egyidejűleg érzékenyítse, azaz segítse őt magát is ugyanez a tevékenység abban, hogy esetleges előítéletei az objektív valóságot érzékelve – legalább részben – feloldódjanak, elporladjanak.

Ugyanakkor a jogászhallgatókat érintő kutatás bemutatásakor láttuk, hogy a végeredmény korántsem olyan megnyugtató, mint ahogyan azt az egyetemek tájékoztatásai alapján várhatnánk. Az elsőéves és a negyedéves hallgatóknak a jog szerepével kapcsolatos – meglehetősen zavaros, elfogult és kirekesztő – álláspontja alig tér el egymástól, ami azt jelenti, hogy az egyetemi évek alatt a különböző kötelező és fakultatív képzések az esetleges legjobb szándék ellenére sem hoznak valódi pozitív változást a hallgatók ezirányú gondolkodásában. Ennek okai lehetnek részben az egyetem megkezdéséig bekövetkezett szocializációs hatások, részben pedig az, hogy az alapvető emberi jogok gyakorlati megvalósulását célzó érzékenyítés még mindig nem kap olyan súlyt ezekben a felsőoktatási intézményekben, hogy képes legyen a jövő döntéshozó jogász-értelmiségét kellően pozitív irányban befolyásolni.

Az igazságszolgáltatás résztvevőivel kapcsolatosan az alábbiak emelhetőek ki:

A rendőrhatalóság vezetőinek és az adott rendőri feladatokat közvetlenül ellátó rendőröknek elsőként kell dönteniük egy adott helyzetben arról, hogy miként értelmezzék az érzékeny társadalmi csoportokat érintő, hatáskörükbe tartozó cselekményeket, tényállásokat. Éppen ezért a rendőri állomány ilyen irányú képzése, továbbképzése, érzékenyítése rendkívül fontos társadalmi elvárás egy modern jogállamban. A kapott tájékoztatás szerint a közrendvédelemben a tiszthelyettesek kaptak már ilyen jellegű képzést, azonban – a tréning eredményességét vizsgáló hatástanulmány hiányában is – kijelenthető, hogy ilyen súlyú társadalmi probléma esetén folyamatos továbbképzésekre lenne szükség.

Az ügyészség képviselői részben a Magyar Ügyészképző Központban történő képzések, továbbképzések során, részben pedig különböző szakmai konferenciák alkalmával találkoznak a problémakörrel. Fontos lenne mindazonáltal, hogy e tapasztalatok a résztvevőkön keresztül a többi ügyészhez is eljussanak. Mindemellett ki kell emelnem azt a tudományos háttérmunkát, amellyel az Országos Kriminológiai Intézet segíti e tárgykörben nem csak az ügyészeket, hanem a téma iránt elkötelezett más jogászokat, érdeklődőket is.

A Magyar Ügyvédi Kamara ugyan egyetért azzal az alapvetéssel, hogy a jogi tilalmak önmagában nem elegendők a gyűlöletbeszéd elleni hatékony fellépéshez, de az ügyvédjelöltek képzésének szervezésén túl nincs rálátása az oktatás minden részletére, mivel azok a megyei kamarák hatáskörébe tartoznak. Mivel ezek a képzések elsősorban az ügyvéd gyakorlati tevékenységének előkészítését és a sikeres szakvizsgázásra történő felkészítést szolgálják, ráadásul – a jelölti kötelezettségekre is tekintettel – korlátozott óraszámú, ezért okkal feltételezhető, hogy a jelöltek oktatása során nincs valódi lehetőség az érzékenyítés elmélyítésére. Ugyanakkor rögzíteni kell azt is, hogy a kar számos tagja fejt ki – különböző civil szervezetek keretében – társadalmi méretekben is igen fontos, az érzékeny csoportok tagjai által is igénybe vett jogvédő tevékenységet.

Amint arra az Országos Bírósági Hivatal elnöke is felhívta figyelmemet, éppen egy ilyen szervezet, a Magyar Helsinki Bizottság is segíti például a bírói kar eligazodását a – gyűlöletbeszéd végső következményének is tekinthető – gyűlölet-bűncselekmények területén. A Magyar Igazságügyi Akadémia tehát civil szervezetek segítségét is igénybe veszi annak érdekében, hogy a leendő és a már döntéshozó bírók minél jobban átlássák az emberi jogok problematikájának egy-egy szegmensét.

E jelentés összeállításának időpontjában rögzíthető, hogy tudomásom szerint a gyűlölet-bűncselekményre vonatkozó büntető törvénykönyvi tényállás alapján Magyarországon eddig kizárólag roma nemzetiségű magyar állampolgárokat ítélték el⁵⁵. Amint arra már az új Btk. kodifikációja során is felhívtam a jogalkotó figyelmét, a gyűlölet-bűncselekmény tényállása, pontosabb megfogalmazása esetén, kevesebb vitára adna alkalmat az igazságszolgáltatás szereplői számára, azonban a tényállásnak már jelenleg is egyértelműen az érzékeny társadalmi csoportok védelme lenne a valódi feladata. Az a tény, hogy ezt a szakaszt a büntető bírák a többségi társadalom tagjának sérelmére elkövetett bűncselekmény esetén is – érvekkel alátámasztva – használhatják, önmagában ellentmond minden általam ismert, a kisebbségvédelem terén kialakított szakmai és tudományos álláspontnak.

A büntetés-végrehajtás területén – az országos parancsnok tájékoztatása szerint – számos erőfeszítést tesznek annak érdekében, hogy a személyi állomány az alapképzés és a feladatteljesítés során minél többször találkozzon a fogvatartottak kulturális gyökereivel, az alapvető emberi jogok érvényesülésének jelentőségével. A BvOP a civil szféra segítségét 36 központi és több mint 250 lokális megállapodással veszi igénybe. Ezek közül több is azt a célt szolgálja, hogy a büntetés-végrehajtás állományba tartozó személyek az emberi jogok, az egyenlő bánásmód mind teljesebb tiszteletben tartásával járjanak el. Ugyanakkor – különösen a hozzám illetve a korábbi kisebbségi ombudsmanokhoz érkezett e tárgyú panaszok alapján – úgy látszik, hogy további képzésekre lenne szükség.

Álláspontom szerint nem lehet eléggé kiemelni azt a tevékenységet, amelyet a társadalmi érzékenyítés területén a civil szervezetek végeznek, közülük a Magyar Helsinki Bizottság munkáját részleteiben is bemutattam. Szerepüket az igazságszolgáltatás és a jogászképzés több résztvevője is kiemelte, illetve az általuk adott tájékoztatásból is plasztikusan jelenik meg ezirányú tevékenységük.

Támogatom azt a törekvést, hogy a jövőben a jogvédő civil szervezetekkel még erősebb, mélyrehatóbb és folyamatos kapcsolatot alakítsanak ki az igazságszolgáltatásban résztvevő hatóságok, hivatalos szereplők.

⁵⁵ Btk. 174/B. § közösség tagja elleni erőszak tényállása

6. 3. A média szerepe a társadalmi tolerancia kialakításában

Köztudomású tény, hogy a média kiemelt szerephez jut a társadalmi tolerancia kialakításában és erősítésében, azonban az ezzel ellentétes folyamatokat is erősítheti diszfunkcionális működése esetén. Nem elhanyagolható tehát a gyűlöletbeszéd megelőzésének társadalmi kereteit vizsgálva tehát az a körülmény, hogy miként jelenik meg e kérdéskör a média-szabályozásban. A kötelező érvényű médiaszabályozáson túlmenően jelentőséghez jutnak az újságírók szakmai önszabályozó testületei is, amelyek az általuk általános és egyedi ügyekben kiadott útmutatásokkal, állásfoglalásokkal alakítják a média kultúráját, szokásrendszerét e téren is.

Fontos kérdés, hogy a közszolgálati és kereskedelmi médiumok gyakorlatában miként jelennek meg egyes sérülékeny csoportok, hogy ábrázolásuk a társadalomban élő sztereotípiákat tükrözi-e vissza, vagy azoktól elszakadva valós információkat és okozati összefüggéseket közvetít-e. Az újságírók – a társadalom tagjaiként – természetesen ugyanazon előítéleteket, sztereotípiákat hordozzák, mint a társadalom többi tagja. Kiemelten fontos tehát, hogy speciális képzésük során találkoznak-e, és ha igen, miként, a sérülékeny csoportokról szóló speciális ismeretanyaggal, a velük kapcsolatos érzékenyítéssel, illetve a bemutatásuk szakmai szabályaival. Ezért feltérképeztük azt is, hogy a nagyobb médiatudományi képzéseken mennyiben fektetnek hangsúlyt e témára.

A fentiekkel összefüggésben a következő szervezetektől kértünk információt:

- Debreceni Egyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék
- Eötvös Lóránt Tudományegyetem BTK Művészetelméleti és Médiatudományi Intézet
- Főszerkesztők Fóruma
- Károli Gáspár Református Egyetem Társadalom- és Médiatudományi Intézet
- Közszolgálati Közalapítvány
- Magyar Katolikus Újságírók Szövetsége
- Magyar Reklámszövetség
- Magyar Újságírók Közössége
- Magyar Újságírók Országos Szövetsége
- Médiaszolgáltatás-Támogató és Vagyonkezelő Alap (MTVA)
- Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanácsa
- Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatudományi Intézet
- Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Intézet
- Pécsi Tudományegyetem BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék
- RTL Klub
- Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék
- TV2

A megkeresett szervektől beérkezett válaszok, az általuk hivatkozott további források és a jogi szabályozás elemzése mellett hasznos információkkal szolgáltak e rész elkészítéséhez Messing Vera és Móricz Ilona előadásai, amelyeket az Alapvető Jogok Biztosának Hivatalában 2013. április 29-én rendezett, „Jó gyakorlatokkal a toleranciáért” műhelybeszélgetésen mondtak el.

6. 3. 1. Médiaszabályozás a gyűlöletkeltés ellen, a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság tevékenysége

Bár a gyűlöletkeltést tiltó jogi szabályok léte önmagában nem jelent garanciát a média diszkfunkcionális működésével szemben, e szabályok léte és gyakorlati alkalmazása mégis jelentős. Egyaránt nyújthatnak ugyanis védelmet a gyűlöletkeltés potenciális áldozati köre számára, illetve – a véleménynyilvánítás alkotmányos alapjoga intézményi oldalával összhangban – védik a befogadó közönséget a sztereotípiákon alapuló, előítéletes, félrevezető közlésekkel szemben. Az egyéni véleménynyilvánítási szabadság szubjektív joga mellett ugyanis a demokratikus közvélemény kialakulása feltételeinek és működése fenntartásának biztosítására irányuló állami kötelezettség is a véleménynyilvánítás szabadsága részét képezi. Ezzel összhangban az Alkotmánybíróság hangsúlyozta, hogy „a sajtó szabadságát arra figyelemmel kell garantálnia az államnak, hogy a sajtó a véleményalkotáshoz szükséges információszerzésnek, a véleménynyilvánításnak és véleményformálásnak kitüntetett fontosságú eszköze.”⁵⁶

A sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló 2010. évi CIV. nézve teszi a lehető legdurvább minősítéseket. Ezt alig menti, hogy a „cigányság jelentős része” kitélet használja, jelezve, hogy nem minden cigányra gondol, de szavai egyértelműen a törvény (a továbbiakban: Smtv.) 14. § (1) bekezdése értelmében a médiaszolgáltatónak az általa közzétett médiatartalomban tiszteletben kell tartania az emberi méltóságot. A (2) bekezdés kimondja, hogy „tilos a megalázó, kiszolgáltatott helyzetben lévő személyek médiatartalomban történő öncélú és sérelmes bemutatása.” A 16. § értelmében a médiatartalom nem sértheti az alkotmányos rendet. 17. § rögzíti, hogy a médiatartalom nem lehet alkalmas valamely nemzet, közösség, nemzeti, etnikai, nyelvi és más kisebbség vagy bármely többség, továbbá valamely egyház vagy vallási csoport elleni gyűlölet keltésére, illetve kirekesztésére.

A Médiatanácstól kapott tájékoztatás értelmében a testület fennállása óta *öt határozatában állapította meg az emberi méltóság tiszteletben tartására vonatkozó törvényi kötelezettség sérelmét, míg egy határozatban került sor a kiszolgáltatott helyzetben lévő személyek médiatartalomban történő öncélú és sérelmes bemutatásának megállapítására.* A Médiatanács további egy határozatában állapította meg, hogy a médiaszolgáltató nem sértette meg az Smtv. 14.§-ban foglaltakat, és tizenhárom esetben szüntette meg az eljárást (hatáskör hiánya miatt, illetve egy esetben azért, mert nem tárt fel jogsértést). 82 ügyben (közte 67 azonos tárgyú kérelem esetén) a Médiatanács úgy döntött, nem indít eljárást, mivel nem merült fel az Smtv. 14.§-ban foglalt követelmények sérelme.

Az Smtv. 17.§ (1) bekezdésében foglalt *gyűlöletkeltés tilalmának megsértését a Médiatanács egy határozatában mondta ki.* Két esetben nem állapított meg jogsértést a Médiatanács, négy esetben megszüntették az eljárást, hét esetben pedig az eljárás megindítására sem került sor. Jelenleg egy eljárás van folyamatban a gyűlöletkeltés tilalmának sérelmével összefüggésben.

Az Smtv. 17.§ (2) bekezdésében rögzített *kirekesztés tilalmának a megsértését egy esetben,* ugyanazon műsorszám tekintetében állapította meg a Médiatanács, amely megsértette a gyűlöletkeltés tilalmát is. Két határozatban foglalt akként állást, hogy a szolgáltatók nem sértették meg a kirekesztés tilalmát, két esetben pedig megszüntették az eljárást. Az eljárás megindítására erre vonatkozó bejelentés nyomán négy alkalommal nem került sor, egy esetben pedig a Médiatanács nem rendelt el hatósági ellenőrzést. Jelenleg a kirekesztés tilalmával összefüggésben

⁵⁶ 36/1994. (VI. 24.) AB számú határozat

is eljárás folyik ugyanazon ügyben, amelyben a gyűlöletkeltés tilalma miatt is eljár a Médiatanács.

Láthatóan tehát nem sok esetben indul illetve zárul megállapító határozattal eljárás a fenti esetekben. Ezzel összefüggésben utalni szükséges arra, hogy az elmúlt évben két olyan ügy is volt, amelyben a Médiatanács jogértelmezése nem állt összhangban az ombudsmani jogértelmezéssel.

A nagy port felvert Pesty Fekete Doboz műsorfolyam „A cigány-magyar együttélés” című műsorszámával összefüggésben a hatósági ellenőrzést követően a Médiatanács nem indított hatósági eljárást. Az AJB-3395/2012. számú jelentésében az alapjogok korlátozásának megítélésére hivatott alaptörvényi mérce alkalmazásával összességében megállapítottam: *„az emberi méltóság és a megkülönböztetés-mentes méltósághoz való jog korlátozása, az állam ezen alapjogok érvényesülését biztosítani hivatott intézményvédelmi kötelezettségét ért sérelem nem áll arányban a műsorszám által a szerkesztői szabadság körében megfogalmazott egyéni vélemény és sajátos megközelítésmód védelmével, különös tekintettel arra is, hogy, a közszolgálati médiaszolgáltatók elsődleges feladata nem az egyéni önkifejezés, hanem a demokratikus közvélemény kialakításához szükséges tájékoztatás biztosítása.”*

A Magyar Televízió Nonprofit Zrt. tehát médiaszolgáltatóként nem tartotta tiszteletben az Alaptörvény II. és XV. cikkében rögzített egyenlő méltóság elvét, illetve az Smtv. 14.§-ban rögzített emberi méltóság követelményét. A Médiatanács pedig formálisan vizsgálta ugyan az ügyet, de a műsorszám hatósági ellenőrzése körében nem volt figyelemmel a műsorszám kontextusát adó szociológiai, szociálpszichológiai és médiatudományi szempontokra és körülményekre, sőt – tévesen – vitás közéleti kérdésnek tekintette a bűnözés roma-kérdésként való tematizálását.” Megállapítottam tehát: a Médiatanács formálisan – a hatósági ellenőrzés lefolytatásának tényével – eleget tett ugyan alapjogvédelmi feladatának, tartalmi szempontból azonban nem örködött az egyenlő méltóság érvényesülése felett.

Az AJB-37389/2012. számú ügyben pedig a fentiekhez hasonló a megállapításra jutottam: a Médiatanács mulasztott azáltal, hogy indokolatlanul megszorító módon alkalmazta az Smtv. 14.§ (1) bekezdésében foglaltakat, mivel nem tett eleget az egyenlő méltóság védelmére vonatkozó alapjogvédelmi kötelezettségének.

A gyűlöletbeszéd elleni fellépés kereteit vizsgáló jelen projekt keretében adott válaszlevelében a Médiatanács válaszát jegyző tagja szintén kitért a két intézmény közti elvi értelmezési különbségre, amely megítélése szerint lényegében annak tudható be, hogy a Médiatanács a sajtószabadság alapvető jogának védelmében az emberi méltóságot védő törvényi rendelkezések szűkebb tartalmú értelmezését tartja helyesnek. E kérdéskörrel a hivatkozott jelentésekben részletesen kifejtettem álláspontomat, amelynek bemutatása szétfeszítené a vizsgálati jelentés kereteit. Megítélésem szerint mindazonáltal a nézőben élő sztereotípiák erősítésre alkalmas, tendenciózus, egy adott csoport és a bűnözés közötti akárcsak közvetett kapcsolatot sejtető ábrázolási mód alkalmas lehet a csoport kirekesztésére, az emberi méltóság megsértésre, e tekintetben a jogalkalmazás az adott jogszabályok társadalmi kontextusától nem választható el, és a méltóság védelme a véleménynyilvánítás szabadsága korlátozásának legitim és arányos oka lehet.

E jogértelmezési különbségek különösen indokoltá és időszerűvé teszik a Médiatanács a Médiatudományi Intézettel együttműködve 2013 februárjában indított kutatását. A kutatás célja a gyűlöletbeszéd korlátozásával kapcsolatos jogalkalmazási-alkotmányos mérce pontosabb meghatározása, továbbá a gyűlöletbeszéd médiabeli jelenlétének vizsgálata. E körben más szakemberek és Hatóságok mellett Hivatalomat is megkereste a Médiatanács tagja. Proaktív lépésnek tekinthető, hogy a vizsgálat keretében a Hatóság Műsorfigyelő-és elemző főosztálya

2013-ban célvizsgálat keretében ellenőrzi a gyűlöletbeszéd, valamint az emberi méltóságot és a kisebbségeket sértő megnyilvánulások megjelenését a médiaszolgáltatók működése tekintetében. A médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény (Mttv.) 132.§ k) pontja értelmében a Médiatanács kezdeményező szerepet vállal a médiaműveltség, a médiatudatosság magyarországi fejlesztésében. E körben a Médiatanács Médiatudományi Intézete 2012 novemberében kerekasztal-beszélgetést kezdeményezett a *Gyűlöletbeszéd és szabályozása* címmel, amelyen az országos televíziók hírigazgatói és vezetői, valamint a sajtó önszabályozó szervezetének képviselői ütköztették véleményüket a Médiatanács tagja moderálása mellett.

A Médiahatóság Műsorfigyelő- és Elemző Főosztálya 2010 második feléve óta vizsgálja, hogy az egyes társadalmi, gazdasági, etnikai csoportok, a határon túli magyarok, a bevándorlók és a fogyatékkal élő miként jelennek meg a magyarországi hír-és tájékoztató jellegű műsorokban. Kimutatást készítenek a nemek megoszlásáról is.

Összességében megállapítható, hogy a Médiatanács – álláspontom szerint esetenként restriktív – jogalkalmazási gyakorlata mellett proaktív megközelítéssel kíván fellépni a médiában tapasztalható gyűlöletkeltés ellen, és bizakodásra ad okot a 2013-ban kezdődött átfogó kutatás, amelynek eredménye várhatóan a témakör összes érintettje szempontjából tanulságokkal szolgálhat.

6. 3. 2. Tolerancia-erősítés a közszolgálati médiában, a Médiaszolgáltatás-Támogató és Vagyonkezelő Alap

A közszolgálati médiumoknak kiemelt szerepük van a társadalmi kohézió megerősítésében, és fontos kérdés hogy az e médiumokra vonatkozó szabályozás miként garantálja ennek megvalósítását. Különösen jelentős ez a kérdés azért is, mert a fent hivatkozott Pesty Fekete doboz adást az egyik közszolgálati televízióban adták le. Az ügyben tett megállapításaimat – a Médiatanácshoz hasonlóan – az MTVA sem osztotta.

A Közszolgálati Kódex⁵⁷ közszolgálati médiaszolgáltatásra vonatkozó alapvető elveket és az Mttv.-ben meghatározott közszolgálati célok pontosítását tartalmazza. A Kódex nem jogforrás, így konkrét, betartatható kötelezettségeket nem tartalmaz, alapvető rendeltetése, hogy a közszolgálati médiaszolgáltatók számára iránymutatást adjon a törvény keretei között a közszolgálati médiaszolgáltatás megfelelő működési elveire vonatkozóan.

A Kódex deklarálja, hogy a közszolgálati médiaszolgáltatásnak jelentős szerepet kell vállalnia a közösségi kohézió és a társadalmi integráció megteremtésében. A közszolgálati médiaszolgáltatások ismeretközlés és mintanyújtás révén, a társadalmi önismeret megteremtésével, valamint a társadalmi integráció elősegítésével fontos nevelő, egyén- és közösségalkító feladatot is ellátnak.

A közszolgálati médiaszolgáltatás céljai többek között:

- a társadalmi és kulturális értelemben átfogó médiaszolgáltatás nyújtása, amely a lehető legtöbb társadalmi réteghez és kulturálisan elkülönülő csoporthoz, illetve egyénhez kíván szólni, ugyanakkor lehetőséget teremt valamennyi társadalmi rétegnek vagy kulturálisan elkülönülő csoportnak az országos nyilvánosságban való megjelenésre, mindezt úgy, hogy segítse az egyes csoportok, rétegek közti közeledést, megértést, az integrálódást;

⁵⁷ Közszolgálati Kódex. A magyar nemzeti közszolgálati médiaszolgáltatás alapidokumentuma. – http://www.kszka.hu/attachments/525_kozszolgالاتi_kodex.pdf (Letöltés időpontja: 2013. 05.23.)

- kiegyensúlyozott, pontos, alapos, tárgyilagos, sokoldalú, időszerű, megbízható és felelős hírszolgáltatás, valamint tájékoztatás;
- a nemzeti, a közösségi, a vallási, az európai identitás, a kultúra és a magyar nyelv ápolása, gazdagítása, a történelmi ismeretek hiteles terjesztése;
- a nemzeti összetartozás és a társadalmi integráció elősegítése, illetve megerősítése;
- az alkotmányos jogoknak, az alkotmányos rend alapértékeinek és a demokratikus társadalmi rend szabályainak megismertetése, támogatása;
- nemzeti és etnikai kisebbségek, vallási közösségek, valamint egyéb közösségek médiával szemben támasztott igényeinek kielégítése, kultúrájának bemutatása, a nemzeti és etnikai kisebbségek anyanyelvének ápolása;
- az életkoruk, testi, szellemi vagy lelki állapotuk, társadalmi körülményeik következtében súlyosan hátrányos helyzetben lévő csoportoknak, valamint a fogyatékossgal élőknek a médiaszolgáltatásokkal szemben támasztott sajátos igényeinek kielégítése, tekintettel a közszolgálati médiaszolgáltatáshoz való egyenlő hozzáférés jogára.
- Magyarország, illetve a Kárpát-medence különböző területeinek társadalmi, gazdasági, kulturális életét megjelenítő műsorszámok bemutatása,
- Magyarország és a magyar kultúra, illetve a Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségek kultúrájának bemutatása Európa és a világ számára,
- az egyes eltérő vélemények ismertetése, a közösség ügyeivel kapcsolatos viták lefolytatása, a megbízható tájékoztatáson alapuló, szabad véleményalkotáshoz való hozzájárulás,
- sokszínű, gazdag választékú, többféle értékrendet bemutató műsorok közzététele;
- az ország lakosságát érintő társadalmi és gazdasági folyamatok bemutatása, a problémák megoldását, az állampolgári jogok és kötelezettségek gyakorlását elősegítő szabályozók és gyakorlati tudnivalók megismertetése.

A közszolgálati céljainak megvalósítása, a demokratikus tájékoztatás követelménye a személyiségi és emberi jogok megsértése árán nem teljesíthető (ide nem értve a médiaszabályozás által védett, a közérdeket szolgáló oknyomozó újságírás gyakorlatát). A közszolgálati médiaszolgáltatók nem tesznek közzé olyan hírt, tájékoztatót, kommentárt, hírmagyarázatot vagy jegyzetet, amely a nemzeti, nemzetiségi, etnikai, vallási és más társadalmi csoportokhoz tartozó személyek, illetve intézményeik jogait, méltóságát vagy önazonosságát sértik, amelyek bármely kisebbség vagy a többség elleni gyűlöletkeltésre, azok kirekesztésére alkalmasak.

A közszolgálati médiaszolgáltatók rendszeresen foglalkoznak a Magyarországon élő nemzetiségeket érintő kérdésekkel, életük bemutatásával. A nemzetiségi műsorok, műsorszámok lehetőség szerint e közösségek anyanyelvén készülnek, ezzel is biztosítva számukra a gyökereikhez való kapcsolódás lehetőségét. Amennyiben a műsorszámok nemzetiségi nyelven készülnek, nagy figyelmet fordítanak az anyanyelv ápolására, nyelvük tisztaságának megőrzésére, a beszélt és az irodalmi nyelv eltéréseire. Töreksenek arra, hogy műsorvezetőik között az adott nemzetiségekhez tartozó személyek is legyenek, hogy a nemzetiségeknek szóló műsorokban műsorvezetőként elsősorban az adott kisebbséghez tartozó személyek szerepeljenek. A közszolgálati médiaszolgáltatók figyelembe veszik a kisebbségi csoportok érzékenységét, a kisebbségek hátrányos megkülönböztetését minden esetben elkerülik, műsorszámaikban a mások iránti türelmet és a kölcsönös megértést hangsúlyozzák.

A közszolgálati médiaszolgáltatók a kifejezetten a nemzetiségekről szóló műsorszámokon kívüli más műsorszámokban fokozottan ügyelnek arra, hogy az e kisebbségekhez való tartozást

csak indokolt esetben jelezzék vagy emeljék ki, elkerülvén a hátrányos megkülönböztetés lehetőségét.

A közszolgálati médiaszolgáltatók törekednek Európa és a világ kulturális sokszínűségének bemutatására is. A közszolgálati médiaszolgáltatók bemutatják a Magyarországon bejegyzett történelmi vagy más okból jelentős egyházak, vallásfelekezetek, vallási közösségek hitéleti tevékenységét, műsorszámokban biztosítják, hogy híveik megfelelő és társadalmi reprezentációjukhoz képest arányos tájékoztatói lehetőséghez jussanak. Törekedni kell a vallási kérdések autentikus megjelenítésére olyan formában, hogy az a társadalom életének szerves részeként jelenjen meg. Meg kell kísérelni a nemzeti és etnikai kisebbségek, a vallási, valamint egyéb közösségek párbeszédének elősegítését. A közszolgálati médiaszolgáltatók műsorszámait a világnézeti és a vallási meggyőződés iránti tiszteletnek és türelemnek kell jellemeznie. A vallási jelképek és értékek felhasználása, idézése a műsorszámokban nem történhet sértő módon.

A közszolgálati médiának kiemelkedő felelőssége van a hátrányos helyzetű csoportokkal szemben fennálló előítéletek lebontásában. A fogyatékossgal élő személyek reprezentációjának növelése a tájékoztató és a fikciós tartalmakban egyaránt szükséges. A közszolgálati médiaszolgáltató törekszik arra, hogy műsorszámait minél nagyobb arányban hozzáférhetővé váljanak a fogyatékossgal élő személyek számára is. Törekszik arra is, hogy fogyatékossgal élő személyek részére, illetve bevonásukkal készített műsorszámokat minél nagyobb arányban közlétegyen.

E célok érdekében a közszolgálati médiaszolgáltatók műsorszámait készítése során szem előtt tartják a fogyatékossgal élő személyek esélyegyenlőségének kérdését, rendszeresen foglalkoznak a fogyatékossgal élő személyeket érintő kérdésekkel, életük bemutatásával, különös figyelmet fordítanak arra, hogy az aktuális, hír-, tájékoztató, szórakoztató és szolgáltató műsorszámok, valamint a kulturális értékek megőrzését és közreadását célzó filmek a fogyatékossgal élők számára a lehető legnagyobb arányban hozzáférhetőek legyenek. A fogyatékossgal élő személyek és más, valamely okból hátrányos helyzetben lévő társadalmi csoportok (például kiskorúak, idősek, alacsony iskolázottságúak) érdekében törekednek a közhasznú információk közérthetőségének megteremtésére, kiemelten támogatják a fogyatékos vagy hátrányos helyzetű személyek, csoportok társadalmi beilleszkedését bemutató és támogató műsorszámok létrejöttét.

A kódex mindazonáltal a fentiekben túlmenően nem tartalmaz speciális rendelkezéseket más sérülékeny csoportok, így az idősek, a migránsok vagy éppen a szexuális kisebbségek tekintetében.

Az MTVA vezérigazgató-helyettese válaszában kifejtette: minden műsorszám esetében fennáll a lehetősége annak, hogy hozzájáruljon a társadalmi integráció erősítéséhez, ezzel a lehetőséggel pedig az továbbiakban: MTVA és a közszolgálati médiaszolgáltatók rendre élnek is. Hírműsoraikban rendszeresen beszámolnak a társadalmi integrációt erősítő kormányzati programokról és civil kezdeményezésekről, bemutatják azok eredményét. A vezérigazgató hangsúlyozta: a közszolgálati médiumok tartalmainak tervezésekor messzemenően figyelembe veszik a műsorszámok társadalmi hatását. Ügyelnek arra, hogy aktuális és hírműsoraikban a Közszolgálati Kódex előírásainak és pozitív nemzetközi példákhoz megfelelően történjen a fogyatékossgal élő, valamint kisebbségekhez tartozó személyek bemutatása, megszólaltatása.

A Közszolgálati Kódexnek megfelelően vannak a kisebbségi, fogyatékossgal élő, vagy valamely felekezethez tartozó személyeknek, személyekről szóló speciális műsorok és tartalmak, és vannak egyéb műsorszámokba integrált tartalmak is.

Speciális esélyegyenlőségi műsorok az Esély és az Akadálytalanul magazinműsorok, e körben jelennek meg a nemzetiségi műsorok, valamint a vallási, felekezeti műsorok is. A vezérigazgató-helyettes külön felhívta a figyelmet a Világ-nézet című műsorra, amely különféle vallású és világnézetű gondolkodók beszélgetős műsoraként indult 2012-ben, valamint az Önkéntesek című.

A nem speciálisan esélyegyenlőségi célú, a társadalmi toleranciára mégis ható műsorként említhetőek a szórakoztató műsorok és a talk show-k, ahol vendégként rendre megjelennek kisebbségi, vagy fogyatékossgal élő vendégek. (pl. Fábry, DTK, Kívánságkosár, A Dal, Fölszállott a páva, Gasztróangyal, Négy szellem, stb.) A közmédia sugároz a társadalmi tolerancia erősítésre alkalmas filmeket és sorozatokat is. Így például főműsoridőben sugározták az Elcserélt lányok című filmsorozatot, amely hallássérült főszereplőkkel készült és az epizódok nagy részében jelezés is kísérte a beszédet, illetve az Oscar-díjas sorozatban leadták a Milk című, egy amerikai melegjogi aktivista életéről szóló filmet. A kulturális magazinműsorok szintén gyakran mutatnak be kisebbségi vagy fogyatékossgal élő személyeket pozitív, alkotó szerepben.

Mind a Magyar Televízió Zrt, mind a Magyar Rádió Zrt. együttműködő partner volt *ún. roma gyakornoki programban*. A meghirdetett programokba 3-3 fiatal érkezett a két Zrt-hez. Mindkettő program a gyakornoki idő letelte után meghatározott ideig foglalkoztatási kötelezettséget írt elő a munkáltatónak, melynek azok eleget is tettek. A 2011. január 1-i jogutódlást követően a munkavállalók jelentős része az MTVA-hoz került jogszabályi jogutódlás alapján. Az MTVA a programban érintettek közül 3 főt foglalkoztat, immáron a program keretein kívül, hiszen a gyakornoki időt követő kötelező szerződéses időszak már letelt. A kapott válaszból azonban nem tűnik ki, hogy ők képernyőre kerülnek-e, vagy műsorkészítéssel foglalkoznak.

A *munkatársak képzésével és továbbképzésével kapcsolatosan* a válaszból kiderül: az MTVA 2011-ben hozta létre a Közszoigálati Médiaakadémiát, ami kulcsfontosságú intézmény az MTVA leendő és jelenlegi munkatársainak képzésében. Mind a leendő munkatársak képzése során, amit a Pázmány Péter Katolikus Egyetemmel közösen valósítanak meg, mind a belső továbbképzések kapcsán szerepel a tematikákban az antidiszkrimináció, a kisebbségvédelem, a tolerancia és az egyes sérülékeny csoportok ábrázolása. Ezen túl az MTVA támogatja munkatársait, hogy a hazai és főleg a nemzetközi társintézmények és szervezetek által szervezett, a témához kapcsolódó továbbképzéseken, workshopokon részt vegyenek.

Kérdésemre, mely szerint a közszzoigálati célú műsorszámok, a közösségi médiaszzoigáltatók, az elsőként filmszínházban bemutatásra szánt filmalkotások támogatására irányuló pályázatokra vonatkozó *általános pályázati feltételek* tartalmazzák-e a tolerancia elősegítését, a társadalmi integrációra kifejtett hatást az elbírálás szempontjaként, továbbá, hogy az általános pályázati feltételeken túlmutatóan tekintettel vannak-e e szempontokra az elbírálás során, az MTVA a következő választ adta:

Valamennyi pályázati felhívás – függetlenül attól, hogy közszzoigálat célú műsorszám, vagy közösségi médiaszzoigáltató támogatását célozza – rögzíti a vonatkozó jogszabályok között a Közszoigálati Kódexet, amely zsinórmértékül szolgál a közszzoigálati médiával /és műsorszámmal/ támasztott követelménynek. A filmes támogatások ezen túlmenően rögzítik, a pályázati célok meghatározásánál, hogy az adott pályázati eljárás célja az Mttv.-ben, illetve a Közszoigálati Kódexben rögzített közszzoigálati elvek és normák alapján maradandó kulturális értéket képviselő filmalkotások gyártásának támogatása. A közösségi médiaszzoigáltatóknak meg kell felelniük a közszzoigálati médiaszzoigáltatás céljainak. Amennyiben a benyújtott pályázat a

közszolgálati követelményeknek nem felel meg, úgy a bírálóbizottságok a pályázatot tartalmi ok miatt elutasítják.

Az MTVA vezérigazgatója végezetül hangsúlyozta válaszában: a gyűlöletbeszéd elleni fellépést kiemelt fontosságúnak tekintik. A közmédia dolgozói esetében elfogadhatatlannak tartják a gyűlöletbeszédet. Amennyiben egy téma feldolgozása, egy híradás vagy egy élő műsor vendégének megnyilatkozása kapcsán gyűlöletbeszédrel találkozunk, munkatársaink ügyelnek arra, hogy felhívják a figyelmet az ilyen beszédmód káros, romboló, destruktív voltára, az okozott kárt pedig szerkesztési és technikai eszközökkel lehetőség szerint tompítják.

6. 3. 3. Az önszabályozó testületek, szakmai szervezetek tevékenysége

Az újságírók, szerkesztők és más médiaszakemberek önkéntes alapon számos szervezetbe tömörülhetnek. E szervezetek keretében a tagok önmagukra nézve kötelezőként ismernek el meghatározott etikai normákat, tagjaikat képzésekkel, továbbképzésekkel, szakmai iránymutatásokkal segíthetik. Az alábbiakban néhány nagyobb újságíró-szervezet társadalmi toleranciával kapcsolatos tevékenységét, attitűdjét tekintem át.

A Magyar Újságírók Országos Szövetsége, a Magyar Újságírók Közössége, a Magyar Katolikus Újságírók Szövetsége, valamint a Sajtószakszervezet közös etikai alapelveket dolgozott ki, amelyeket az ún. *Etikai Együttműködő Tanács* fogadott el.⁵⁸ Az etikai kódex 8.§. a) pontja értelmében „Az újságíró nem maradhat semleges, ha a demokratikus értékek védelméről van szó! Kötelessége fellépni a terrorizmus, a bármilyen szempontú – faj, vallás, kultúra, nemzetiség, nem, életkor, stb. miatti – gyűlöletkeltés ellen. Nem támogathatja az erőszakot.” A Kódex értelmében továbbá az újságíróknak szerepet kell vállalniuk „társadalmi összeütközések esetén a feszültség feloldásában, a bizalomra, a türelemre való ösztönzéssel”

A *Magyar Újságírók Országos Szövetsége* (MÚOSZ) Alapszabálya szerint az újságírók demokratikus, pártoktól és állami szervektől független, egyesületi formában működő közhasznú, szakmai érdekképviseleti és kulturális szervezete. Etikai kódexének 2.1.1. pontja értelmében: „Az újságírónak tiszteletben kell tartania az emberi jogokat. Nem kelthet gyűlöletet, nem szólíthat fel rasszista megkülönböztetésre népek, nemzetek, nemzetiségek ellen. Vallása, felekezeti hovatartozása, neme, testi, szellemi vagy lelki állapota, mássága, életkora, életmódbeli, életviteli különbözősége miatt senkit sem becsmérelhet, nem terjeszthet senkiről előítéletet kifejező rágalomokat.” A 4.4. pont értelmében – amint arra az Etikai Együttműködő Tanács kódexe is utal „az újságíró nem maradhat semleges, ha a demokratikus értékek védelméről van szó. Kötelessége fellépni a terrorizmus, a bármilyen szempontú – faj, vallás, kultúra, nemzetiség, nem, életkor miatti – gyűlöletkeltés ellen. Nem támogathatja az erőszakot.”

A MÚOSZ Elnöksége 2012 nyarán közleményében⁵⁹ szolidaritását fejezte ki a rasszizmus, a kirekesztés ellen küzdő társadalmi szervezetekkel. Hangsúlyozták: „A sajtószabadság és a humanizmus egymástól el nem választható fogalmak, ha bármelyik sérül, megsérül mindkettő. Az utóbbi idők eseményei hatására veszélybe kerülhetnek azok a humanista értékek, amelyek a multikulturális és demokratikus társadalom működéséhez nélkülözhetetlenek.”

Tájékoztatást kérő levelemre a MÚOSZ nevében a szervezet Cigány Újságírók Szakosztályának vezetője, Rostás-Farkas György összegezte álláspontját. Eszerint az egyre nagyobb szegénység és az ennek következtében elhatalmasodó gyűlöletbeszéd olyan

⁵⁸ http://muk-press.hu/?page_id=26

⁵⁹ <http://www.muosz.hu/cikk.php?page=elnokseg&id=3799&fo=5&iid=0>

médiaszabályozást és –gyakorlatot tenne szükségessé, amely garantálja a nemzetiségi jogok képviselését, az arányos közszolgálati tájékoztatást a hátrányos helyzetű csoportokat, a nemzetiségeket, kiemelten a cigányságot érintően. Álláspontja szerint jelen szélsőséges helyzetben a közvélemény formálása csak pozitív diszkrimináción alapuló média-képviseléssel érhető el. Álláspontja szerint ugyanis a megfelelő médiaképviselő hiányában nem valósulhat meg a közvélemény hatékony formálása, a negatív cigánykép és az egyéb veszélyeztetett helyzetben lévő társadalmi csoportokról alkotott vélemények megváltozása, maradnak a botránykrónikák és a szélsőséges sajtó-megnyilvánulások egyes erre specializálódott orgánumban. Reményteli fejlemény mindazonáltal, hogy gyarapszik a képzett médiaszakemberek száma a veszélyeztetett csoportok tagjai között, legalábbis a képzés, az oktatás szintjén, köszönhetően elsősorban az erre orientált uniós programoknak, pályázatoknak. A sajtó-munkahelyek számának csökkenésével, számos médiaorgánumban ellehetetlenüléssel és a ma is létező, sőt erősödő munkahelyi diszkrimináció következtében azonban ez a folyamat nem hoz kívánt eredményt.

A MÚOSZ álláspontja szerint az általános újságírói etikai elveket érvényesítő szakmai gyakorlat a kisebbségekkel kapcsolatos témák feldolgozásánál is megfelelő iránymutatást biztosít. Az újságírói hivatás legjobbjainál ez a szakmaiság egészül ki a kisebbségbe szoruló iránti empátiával és a társadalmi felelősség mérlegelésével. E képességek fejlesztéséhez az önszabályozó folyamatokat támogató szakmai és médiafogyasztói fórumok, képzések nagyban hozzájárulhatnak.

A *Magyar Újságírók Közösségének* (MÚK) célja az Alapszabály értelmében a demokrácián alapuló társadalmi és regionális békét, összefogást és megértést szolgáló, a sajtószabadság és sajtótisztesség elvén alapuló, korszerű, nemzeti szellemű, egyetemes magyar, illetve magyarországi újságírás művelőinek és intézményeinek tömörítése.

A szervezet elnöke rövid válaszában leírta: tagja – sőt, egyik életre hívója – a magyarországi újságíró szervezetek Etikai Együttműködési Testületének. E testület keretein belül kísérik figyelemmel az egyes sérülékeny csoportok médiaképével kapcsolatos etikai elvek érvényesülését. E testületben a továbbiakban is szorgalmazzák a szakszerű és etikus újságírói magatartást és gyakorlatot a kiszolgáltató csoportokkal kapcsolatos ügyek bemutatásában.

A *Magyar Katolikus Újságírók Szövetsége* (MAKÚSZ) „célja, hogy a tömegtájékoztatásban, az irodalomban és a közszereplés során a keresztény világnézet, hit és erkölcs alapján tagjai révén az igazság igényének megfelelően történjék a tájékoztatás a környezetről, hazánk életéről és a világ dolgairól.”⁶⁰ A MAKÚSZ-nak jelenleg több mint 650 tagja van, zömmel a katolikus sajtó munkatársai vagy a világi sajtóban munkálkodók. Etikai kódexe a fent már hivatkozott Etikai Együttműködő Tanács által kiadott közös kódex.

Magyar Katolikus Újságírók Szövetsége „Fehéren: Feketén – Felelősen a cigány-magyar együttélése” címmel fotópályázatot hirdetett. E témában a Századvég Alapítvány és a Mathias Corvinus Collegium együttműködésével nemzetközi konferenciát rendeztek 2013 áprilisában, a Roma világnaphoz kapcsolódóan.

A szervezet tehát láthatóan fontosnak tartja a cigányság helyzetével való foglalkozást. A honlapján olvasható publicisztikákból kitűnően ez évek óta így van ez, még akkor is, ha az itt olvashatóak körében nem valamennyi írás éri el a vélhetően célzott hatást, azaz előítéletek oldását és az integráció segítségét.

⁶⁰ A szervezetről ld. bővebben: <http://makusz.hu/rolunk>

A legnagyobb hírportálokat tömörítő *Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete* (MTE)⁶¹ is rendelkezik etikai kódexszel.⁶² A kódex kimondja:

„A pártatlanság követelménye a lelkiismeretes tájékoztatás egyik alapköve. A tartalomszolgáltatónak kortól, nemtől, vallástól, fajtól, szexuális beállítottságtól vagy a társadalomban elfoglalt pozíciótól függetlenül – a közt és a nyilvánosságot mint egészet és annak sohasem egy részét kell szolgálnia. Módot kell találni rá, hogy a társadalom sokszínűsége a tartalomban is érzékelhető legyen.” A kódex rögzíti továbbá: „A tartalomkészítőknek szigorúan kerülniük kell az egyes személyeket, embercsoportokat sértő vagy más módon szélsőséges megnyilatkozásokat.” A felhasználói tartalomban (pl. kommentekben) megjelenő gyűlölködő beszéddel kapcsolatban pedig az alábbi követelményeket támasztja a kódex: „A Tartalomszolgáltatók vállalják, hogy mindent elkövetnek annak érdekében, hogy a kis- és fiatalok számára nem megfelelő, illetve a felhasználók egy része számára súlyosan sértő vagy sokkoló tartalmak kéretlenül ne kerüljenek a felhasználók elé.” Az MTE tevékenységével kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a szervezet a korábbi kisebbségi ombudsman megkeresésének hatására 2008-ban úgy döntött, hogy tagjai között kampányt indít, amelyben a felhasználók figyelmét felhívja a kulturált vitára, a demokratikus együttélés szabályaira és a véleménynyilvánítás határaitra.

A *Főszerkesztők Fórumának*⁶³ tagjai írott és audiovizuális médiumok, valamint internetes portálok főszerkesztői, a szervezet tagjainak köre folyamatosan bővül. A önszerveződő fórum célja az etikus, felelős, transzparens és minőségi újságírás terjesztése, amelynek egyik fő eszköze az alapító tagok által alkotott etikai irányelvek gyűjteménye, amelyhez számosan csatlakoztak. A tagság feltétele, hogy az adott szerkesztőség kötelezően ismerje el a szervezet etikai irányelveit. Az irányelvek nem jelentős terjedelemben, de egyértelműen kimondják, hogy az újságírónak tartózkodnia kell, kiszolgáltató csoportok esetében különösen, emberek csoportként való megbélyegzésétől. („Az újságírónak szigorúan kerülnie kell az egyes személyeket, embercsoportokat sértő vagy más módon szélsőséges megnyilatkozások közlését.”).

Az etikai irányelvek betartásán és betartatásán túl a szervezet feladatának tekinti a továbbképzést és a szakmai-társadalmi vita kezdeményezését is. Idén konferenciát rendeztek erről a témáról, amelyen magyar újságírók, az NMHH munkatársai, az MHB és egyetemi oktatók mellett a németországi bevándorló-hátterű újságírók egyesületének török származású vezetője és a hasonló osztrák intézmény kameruni származású alapítója is részt vett. Társrendezői voltak az Egyesült Államok nagykövetségével együtt a média szerepét a helyi etnikai konfliktusokban vizsgáló műhelybeszélgetésnek és aktívan részt vettek az UNHCR a témában javaslatokat tevő munkacsoport munkájában is.

Figyelemre méltó tevékenysége a szervezetnek, hogy ez évben egy civil szervezet kezdeményezésére állásfoglalást adtak ki az egyik országos napilapban megjelent, nagy vihart kavart, a gyűlöletkeltés érzetét keltő publicisztikával összefüggésben. Az állásfoglalásban hangsúlyozták: az érintett napilapnak sem a főszerkesztője, sem más munkatársa nem tagja a Főszerkesztők Fórumának, így etikai kódexük rájuk semmilyen kötelező érvénnyel nem bír. Ez ugyanakkor nem akadályozta annak, hogy a panaszolt cikket etikai irányelveik tükrében értékeljék. Ennek során megállapították: „A cikkben a szerző egy erőszakos bűncselekménnyel kapcsolatban ad hangot felháborodásának, ami eddig önmagában nem kifogásolható. Azonban a cikk a szerző által már tettesekként kezelt gyanúsítottak cigány származásából a cigányságra, mint csoportra

⁶¹ A szervezetről ld. bővebben: <http://www.mte.hu/egyesulet.html>

⁶² http://www.mte.hu/dokumentumok/MTE_tartkodex091018.doc (Letöltés időpontja: 2013. május 23.)

⁶³ A szervezetről ld. bővebben: <http://foszerkesztokforum.org/rolunk/>

cigányságra irányulnak, mint differenciálatlan csoportra.” Hangsúlyozták továbbá: „A kiszolgáltatott csoportokra vonatkozó újságíró-etikai előírások közül talán a legfontosabb, hogy nem megengedhető egyéni bűnökért teljes csoportokat kárhozatni. (Ez a tilalom azonban nem keverendő össze azzal, hogy ne lenne megengedhető egy bűnüggyel kapcsolatban annak társadalmi háttérét taglalni).” A szöveget tovább elemezve arra a megállapításra jutnak: az „agresszivitásával egészében és egyes részeiben is nem csak alkalmas a gyűlölet szítására, hanem érezhetően célja is az indulatok felkorbácsolása. Ennek megítélését csak súlyosbítja, hogy a (véltetően) cigányok által elkövetett bűncselekmények a szerző számára nem először szolgálnak ürügyül a cigánysággal mint csoporttal kapcsolatos indulatainak megfogalmazására.” Végezetül leszögezik: „*Bármilyen* téma lehet publicisztika tárgya, önmagában témaválasztással nem követhető el etikai vétség. Sőt, minél inkább megosztja egy téma a társadalmat, annál kívánatosabb, hogy az legyen véleménycikkek (és ami ennél is fontosabb: ténycikkek) tárgya, így önmagában nem etikai probléma az sem, ha egy cikk provokatív tartalmú és hangvételű, hiszen ezen témák társadalmi szintű kibeszélésének, a megoldás keresésének, a társadalom önismeretének egyik legfontosabb terepe és eszköze a sajtó. Az arányosság, az alapvető emberiség, az érvelés kötelezettsége, a vélemény alapjául szolgáló tények megalapozottsága alól azonban ez nem ad felmentést és különösen igaz ez a kiszolgáltatott csoportokról szóló közlések esetében.”

Egy médiaszakembereket tömörítő szervezet ilyen tartalmú – szakmai-etikai – megnyilvánulása kétségtelenül nagy jelentőségű egy ilyen, a társadalmat megosztó, kényes kérdésben.

A reklámok – mivel jellegükből adódóan az emberi tudaton túlmutató érzelmekre, ösztönökre kívánnak hatást gyakorolni – kulcsfontosságúak lehetnek a toleráns üzenetek közvetítésében. A *Magyar Reklámszövetség* főtitkára válaszában kifejtette, a Magyar Reklámetikai Kódex mind alapvető szinten, mind pedig konkrét rendelkezések útján rögzíti a diszkrimináció és a vallási, világnézeti meggyőződés megsértésének tilalmát és deklarálja a személyiségi jogok védelmét.

Kérdésemre, hogy megjelennek-e kisebbségi, sérülékeny csoportok a reklámokban, azt a választ kaptam, hogy etnikai kisebbségek nem jelennek meg, más sérülékeny csoportok (nők, idősek, fogyatékossgal élő személyek) megjelenítésére pedig a sztereotip megközelítésmód a jellemző. A Reklámszövetség főtitkára felhívta a figyelmemet egy szociálpszichológiai kutatás⁶⁴ eredményeire. A fókuszcsoporthoz tartozó kutatás fő kérdésfeltevése az volt, hogy működne-e a reklámhatás, ha kisebbségi szereplők jelenítenék meg a reklámozott terméket – a kutatás során ugyanazon reklámot mutatták be a fókuszcsoporthoz tartozó résztvevőinek egyszer kisebbségi, egyszer nem kisebbségi szereplőkkel. A kutatás eredményei szerint pusztán az a tény, hogy kisebbségi szereplő jelenik meg a reklámban, nem rontja a reklám hatását abban az esetben, ha az üzenet nem mond ellent az adott kisebbségről a többségi társadalomban élő sztereotípiáknak.

6. 3. 4. Sérülékeny csoportok két kereskedelmi médium gyakorlatában

A vizsgálat során megkerestem két közismert kereskedelmi csatornát: az RTL Klubot és a TV2-t is. Mindkét csatorna készségesen és részletesen válaszolt a levelemben foglaltakra.

⁶⁴ Síklaki István (2008) Integrált reklámok fogadtatása. Jel-Kép, 4. szám pp.9-30.; Síklaki István (2010) Előítélet és tolerancia. Budapest, Akadémia Kiadó

Az *RTL Klub Televízió* programigazgatója leírta: a csatorna mindig is kiemelt jelentőséget tulajdonított műsoraiban a kisebbségek és a sérülékeny csoportok megfelelő, a társadalmi integrációt elősegítő reprezentációjának.⁶⁵ Nem közszolgálati televízióként nem tartozik elsődleges feladataink közé a nevelés és oktatás, azonban etikai felelősségüknek tartják az átgondolt és tudatos műsorszerkesztést.

Megkeresésemre a következőkben összegzett választ kaptam.

A hírműsorok célja a tényszerű, kiegyensúlyozott tájékoztatás, így hatékony eszközei az ismeretátadásnak. Ezért különösen nagy felelősség terheli a szerkesztőket egy-egy hír kiválasztása és annak bemutatása során. A híradónál az RTL Klub Hír igazgatóságának szakmai, etikai és jogi kódexe kötelezővé teszi, hogy a riportok és a felvezető szöveg megírásakor a műsor szerkesztői messzemenően figyelembe vegyék a bemutatás módjának társadalmi hatásait. A híradóban részletesen nyomon követik a jogszabályi változásokat, amelyek érinthetik a sérülékeny csoportokat, és felületet biztosítanak az ezekkel kapcsolatos vitának.

A hírigazgatóságon szakriporterek dolgoznak, akikkel kapcsolatban alapvető elvárás, hogy minél szakszerűbben járjanak el a kiszolgáltató csoportokkal kapcsolatos ügyek bemutatásakor. A csatorna hírigazgatósága szoros kapcsolatban áll szakmai, jogvédő szervezetekkel (Magyar Helsinki Bizottság, Transparency International, NANE), ahonnan szakriportereik szükség esetén napi szinten is szakmai segítséget kérhetnek egy-egy téma szakszerű feldolgozásához.

Az RTL Klub hírigazgatósághoz tartozó riportműsorok, (Házon kívül, a XXI. század, a Fókusz illetve a Fókusz Plusz) szerkesztői szintén a fent említett etikai kódex alapján dolgoznak. A részemre megküldött etikai kódexszel kapcsolatban kiemelendő, hogy az megítélésem szerint valóban részletes, közérthető és gyakorlatias útmutatást ad az újságírók számára, példatárral is kiegészítve. Útmutatást ad egyebek mellett arról, hogy a műsorkészítők nyelvi szempontból is körültekintően közelítsenek az érzékeny problémák bemutatásához. Fontos például, hogy népcsoportok, vallási, felekezeti csoportok, etnikai kisebbségek megnevezésekor csak olyan szót használnak, amit az érintettek magukra nézve nem tartanak lekicsinylőnek, pejoratívnak. A hírigazgatóság részemre megküldött etikai kódexe erre konkrét, csoportonkénti útmutatást ad. Etikai szabály továbbá, hogy kerüljék az általánosítás csapdáját. Így egy riport szereplőjének a származása, a hovatarozása csak akkor kerül elő, ha annak relevanciája van a téma szempontjából. A kódex ezt kifejezetten rögzíti is: „...kerüljük az általánosítás csapdáját. Az általánosítás ugyanis az előítéletek egyik megjelenési formája. A legjobb példa erre a cigányság megjelenítése a hírműsorokban. Vannak cigányok vagy romák, de nincsenek cigány/roma bűnözők. (Mint ahogy nincsenek fehér vagy magyar bűnözők sem, csak és kizárólag bűnözők.) A hír szereplőjének etnikai, vallás hovatarozásával csak akkor foglalkozunk, ha az a hír releváns része.” A társadalom és a sajtó egy része által előszeretettel használt „címkék” tehát nem jelennek meg a tudósításokban. Ezzel kapcsolatosan a programigazgató hangsúlyozta, hogy sem a Cozma-ügyben, sem az olaszlisztkai lincselés esetében nem hangzott el még utalás sem az elkövetők származására. Ez sem a riporteri narrációban, sem a riportalanyok bevágott interjúrészleteiben nem fordulhat elő a műsorban. Fontosnak tartják továbbá azt is, hogy a riportalanyok kiválasztásánál direkt kerüljék az előítéletek erősítését. (Így például a sokgyerekes családokról készült riporthoz szándékosan nem roma családot választottak.)

⁶⁵ Az RTL Klub korábban megkereste az akkori kisebbségi ombudsmant annak érdekében, hogy konzultáljanak, miként lehetne szakmailag korrektebbé és etikusabbá tenni a nemzeti és etnikai kisebbségek megjelenítését a hírműsorokban.

A XXI. század című műsor is számos adással járult hozzá az ismeretátadáshoz, az érzékenyítéshez. Egyik filmje a cigánybűnözés kifejezés eredetét vizsgálta, és szociológusok segítségével magyarázta meg, hogy a kifejezés helytelen szemléletet tükröz, nem a kisebbséghez kötődik a bűnözés, hanem a társadalmi helyzethez, a szegénységhez. Sokat tett a műsor a holokauszt bemutatásáért is, illetve ábrázolta a műsor a zuglói nyilasok perét, ahol az egyes emberek felelősségét mutatta be.

A programigazgató hangsúlyozta: a riportmagazinokban lehetőség nyílik egy-egy emberi sors bemutatására, így azáltal, hogy a riportalanyok személyes tapasztalataikról, érzéseikről számolnak be, a nézők nem csupán tényekről, eseményekről kapnak ismereteket, hanem szembesülhetnek azok tényleges hatásával. Például egy etnikai csoport kitelepítéséről szóló hír valószínűleg kevesebb nézőt érint meg, mint egy olyan riport, amelyben az érintett kitelepítettek maguk számolnak be arról, hogy ezáltal hogyan változtak meg a hétköznapjaik. Ekként például a Házon kívül című műsornak is több, a társadalmi integrációt elősegítő adása is volt. Példaként említhető a mélyszegénységben élő roma fiatalokat felkaroló Snétberger-iskola egyik tehetséges hallgatójának bemutatása, a Polgár Alapítvány által létrehozott, szintén mélyszegénységben élő romák számára indított Kiútprogram résztvevőiről forgatott három riport sorozat, vagy a Nem adom fel! együttes sérült fiatalokból álló tagjaival készült riportok is. Szintén jó példa a Fókusz Plusz számos adása, amelyek közül egy az eltérő vallású, kultúrájú, nemzetiségű házaspárok együttélésével foglalkozott, bemutatva egy református-muzulmán, egy zsidó-katolikus, és egy ortodox keresztény-buddhista házaspárt.

A szórakoztató műsorok a hír- és riportmagazin-műsoroknál kevésbé tudatos szinten hatnak, mindazonáltal ezek is segíthetik a társadalmi integrációt. A programigazgató hangsúlyozta: ha például egy néző hétköznapjaihoz hozzátartozik, hogy a játékfilmekben afrikai vagy ázsiai hőseket lát a képernyőn, talán kevésbé fog csodálkozni, sőt, talán befogadóbb lesz, ha a valós életben találkozik más kultúrkörből vagy más országból érkezőkkel.

A vetélkedők, a tehetségkutató és reality-műsorok a társadalmi integrációs lehetőségek tekintetében közös vonása az, hogy hétköznapi embereket mutatnak, akik tudásukkal, tehetségükkel, vagy személyiségükkel tűnnek ki, azonban a „többség” képviselőivel azonos feltételek mellett, egyenlő esélyekkel „mérkőznek” a sikerért. Az ilyen műsorok tehát nem azáltal segíthetik a társadalmi integrációt, hogy kvázi kuriózumként bemutatják a másságot, hanem éppen azt az üzenetet közvetítik, hogy a kisebbség képviselői ugyanolyan emberek, mint a többség tagjai. (Így például egy roma vagy fogyatékos fiatal sikere egy országos megmérettetésben, tehetségkutató versenyen példaértékű lehet, és azt az üzenetet közvetíti: a tehetség sikerhez vezethet származástól, bőrszíntől vagy testi fogyatékoságtól függetlenül.) Jó módszer lehet továbbá az olyan személyek megszólaltatása e témakörben, akikre a nézők közül sokan példaképként tekintenek. Így például a Fókusz Plusz című műsor egyik adása azzal foglalkozott, miként sikerült beilleszkedniük a külföldi (brazil, szenegáli, stb.) focistáknak Magyarországi társadalmába.

A programigazgató az RTL Klub új, konstruált reality kategóriába sorolható műsorának integratív hatására is kitért, amelynek egyik szereplőjén keresztül például lehetőség nyílik a szexuális kisebbséghez való tartozás okozta szituációk bemutatására és annak szemléltetésére is, hogy hogyan reagálnak az egyes szereplők, illetve a közösség lakótársuk „mátságára”.

A válaszlevél kitért továbbá arra is, hogy sok éven át voltak láthatóak vallási műsorok az RTL Klubon. Újonnan indított reggeli műsorokban szintén nyílik alkalom vallási-egyházi, hitéleti-kulturális kérdések megvitatására, így például az egyik adásban a műsorvezetők az iskolai hit- és erkölcsoktatásról beszélgettek vendégükkel. A nemzeti és etnikai kisebbségek

kultúrájának és hagyományainak bemutatását is segítette egy, a hazai nemzetiségek életét bemutató magazinműsor.

Az egyes nemzetek kultúráját, hagyományait egy gasztronómiai műsor is közvetíti.

A programigazgató hangsúlyozta: „Lévén az egyes kisebbségi vagy sérülékeny csoportok témája aktuális és érzékeny téma, munkájuk során igen nagy erőfeszítéseket teszünk arra, hogy a megfelelő mennyiségben, és különösen megfelelő módon kezeljük e kérdéseket. „Nem célunk elhallgatni a csoportok problémáit, vagy hamis fényben feltüntetni tényleges helyzetüket, az olykor szinte brutálisnak mondható valóságot. Ugyanakkor azon túl, hogy nem szándékozunk e csoportok tagjait sem érzelmeikben, sem érdekeikben sérteni, különösen törekszünk arra, hogy a feszültségek okait nem kioktatóan, de mégis érthetően feltárjuk, gondolkodásra készítsük a nézőket, és az esetleges konfliktusokat megoldható helyzetként szemléltessük.”.

A *TV2 programigazgatója* leszögezte: a csatorna munkatársai egyenként és munkaközösségeként egységesen is elkötelezettek a társadalmi integráció, a kisebbségek jogai és kirekesztés-ellenes attitűd mellett. A csatorna vezetősége részéről ezért alapvető elvárás az összes alkalmazott és szerződéses partner műsorkészítő felé, hogy a fentiek szellemében készítsék a műsoraikat.

Hírműsoraik a Főszerkesztők Fóruma által elfogadott etikai irányelvek szerint készülnek. A hír- és magazinműsorok készítése közben elsősorban arra fókuszálnak, hogy semmilyen formában ne erősítsék a negatív sztereotípiákat, ne engedjenek teret kirekesztő gondolatoknak, viszont megmutassuk a társadalom sokszínűségét. Ennek érdekében saját csapatukat is próbálják minél sokszínűbben összeállítani, abban több kisebbség képviselői megtalálhatók.

A szórakoztató műsorok esetében is a fentiekhez hasonló megközelítést alkalmaznak. Hangsúlyozták, hogy a tehetségkutató műsoroknak köszönhetően sok, származására büszke és azt imidzse fontos elemévé építő roma sztár kapott lehetőséget sikeres karriert indítani.

A műsorok döntő többségének célja a szórakoztatás. Így elsősorban indirekt módon tudnak segíteni a társadalmi integráció ügyében, valamint a tervezéskor ügyelnek arra, hogy semmilyen káros hatással ne járjon az adott műsor a társadalmi integráció tekintetében.

A TV2 Akadémia jelenlegi képzési tervében nem szerepel az egyes kirekesztett csoportokkal kapcsolatos ismeretanyag; esélyegyenlőségi, kisebbségi jogi és egyenlő bánásmódra vonatkozó ismeretek; a kirekesztett csoportok és a velük kapcsolatos esetek bemutatásával kapcsolatos képzés, ugyanakkor nem zárkoznak el ennek lehetőségétől, nyitottak vagyunk rá. A TV2 Akadémia jogi oktatása során azonban hangsúlyt fordítanak a kiszolgáltatott, megalázó helyzetben lévő személyek öncélú ábrázolásának tilalmára. A végzett és jelenlegi hallgatók között is szép számmal megtalálhatóak a kisebbségek képviselői.

A programigazgató hangsúlyozta továbbá: nyitottak a további együttműködésre, véleménycserére.

6. 3. 5. Sérülékeny csoportok, etikai normák a médiaoktatásban

A megkeresett médiatudományi tanszékek kivétel nélkül hangsúlyozták: rendkívül fontosnak tartják a projektünk tárgyává tett ismeretanyag közvetítését, a kirekesztett csoportok és ábrázolásukkal kapcsolatos jó gyakorlatok bemutatását.

A tantervekben alapvetően két módon jelennek meg a társadalmi tolerancia elősegítésére alkalmas tartalmak: más, általános tartalmú tantárgyakba integrálva, illetve speciális tantárgyakként, amelyek akár kötelezőek, akár önként választhatóak lehetnek.

Nincsenek a képzési tervben a témakörhöz kapcsolódó speciális tantárgyak a Debreceni Egyetem Kommunikáció-és Médiatudományi Tanszékének, valamint a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézetének a kínálatában, azonban e tanszékeken is szerepel a kérdéskör más tantárgyakba integrálva.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kommunikáció-és Médiatudományi Intézetében jellemzően szintén az általános kurzusokba integrálva jelennek meg e tartalmak, emellett a Társadalmi kommunikáció II. című tantárgy szinte teljes mértékben az egyes sérülékeny csoportok (cigányság, gender, szexuális kisebbségek,...) helyzetével foglalkozik.

A Pécsi Tudományegyetem és a Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékeinek, továbbá az Eötvös Lóránt Tudományegyetem Művészetelméleti és Médiakutatási Intézetének hálótervében számos olyan kurzus is szerepel, amelyek az esélyegyenlőséggel, egyes kirekesztett csoportok speciális helyzetével és médiareprezentációjával foglalkoznak.

A pécsi médiatudományi tanszék válaszában több ilyen speciális – részben kötelező, részben szabadon választható kurzust is felsorolt, a teljesség igénye nélkül: Migráció (2013), Társadalmi nemek tanulmányozása (2013), Jobboldali extrémizmus és identitáspolitika (2012), Etnicitás és média (2011), Interkulturális kommunikáció (2013).

A szegedi médiatudományi tanszék vezetője hangsúlyozta: a tanszék által közvetített legfontosabb alapértékek közé tartozik a “befogadó” beszédre való nevelés, és erre valamennyi tantárgy oktatása során kiemelt figyelmet fordítanak. Emellett mind a BA, mind az MA képzésben (nappali, és levelező képzésben egyaránt) a következő kötelező előadások illetve gyakorlatok keretében foglalkoznak a kirekesztett csoportok sajátos problémáival:

Emberi és kisebbségi jogi ismeretek (heti 1 óra), A kisebbségi kultúrák médiareprezentációja (heti 2 óra), Kisebbségi és nemzetiségi rádiózás és televíziózás (heti 2 óra), Társadalmi konfliktusok elemzése/ társadalmi és nyelvi ideológiák roma közösségekről/ben (heti 2 óra).

Az ELTE Médiakutatási Intézete szintén számos általános és speciális kurzus keretében foglalkozik az esélyegyenlőség, a sérülékeny csoportok médiareprezentációja kérdésével. Néhány speciálisan a témával foglalkozó kurzus: Kiszolgáltatott helyzetű csoportok médiaábrázolása; A reprezentáció politikája: hátrányos helyzet a médiában; Etnicitás és jogállamiság: az etnikai identitás dilemmáitól a kisebbségvédelem morfológiájáig; Fogyatékkal élő személyek reprezentációja. Figyelemre méltó kezdeményezés a Romakép Műhely és a hozzá kapcsolódó Filmklub, amely az alap- és a mesterképzés szintjén is felvehető, választható szakszeminárium, amelyre mind 2011, 2012 és 2013 tavaszán sor került a DocuArt Mozi és az ELTE Média és Kommunikáció Tanszékének együttműködésében. 2011-ben a romák ábrázolásánál alkalmazott dokumentumfilmek megközelítéseket elemezték a résztvevők, 2012-ben pedig a filmek és a vendégek kiválasztásának kulcsfogalma a láthatóság volt, amelyen az „identitás feletti kontroll visszaszerzésének” lehetséges módjait nézték végig. 2013-ban a hangsúly a rendszerváltás utáni időszak roma kulturális, művészi, politikai teljesítményein van.

A tanszék által szervezett fakultatív programok körében a pécsi médiatudományi Tanszék egy 2012 májusában “A reprezentáció politikája. Romák a médiában.” címmel, a Nyílt Társadalom Intézet támogatásával szervezett konferenciára hívta fel a figyelmünket, az ELTE Média és Kommunikáció Tanszékének pedig számos, a nők, a romák és más nemzetiségek helyzetével foglalkozó, a tanszék által szervezett eseményről tájékoztattott.

Láthatóan tehát valamennyi megkérdézett intézményben szerepet kap az érzékenyítés, a sérülékeny csoportokról való ismeretek közvetítése, ennek intenzitásában azonban különbségek mutatkoznak az egyes intézmények között. Látható továbbá: egyes sérülékeny csoportok

bemutatása – társadalomban betöltött szerepükkel összhangban – jellemzően felülreprezentált, más csoportokról ezzel szemben kevésbé hangsúlyosan esik szó a médiaoktatásban.

6. 3. 6. Jó gyakorlatok

A sok és színes kezdeményezések köréből az alábbiakban, a teljesség igénye nélkül néhány olyan programot mutat be a jelentés, amelyek inspirációként szolgálhatnak más elkötelezett szervezetek, testületek, médiumok számára.

A jogérvényesítés hatékonyságát segíti is monitorozza a *Civil Média*⁶⁶, amely a vélemény- és sajtószabadság érdekében működő, nem kormányzati szervezet. Más tevékenységeik mellett rendszeresen monitorozzák a médiát, és ha kiegyensúlyozatlan tájékoztatást észlelünk, tesztelést indítanak a Médiahatóságnál, négy ún. védett csoport: a romák, LMBT közösség, zsidóság és a menekültek érdekében.

A *Független Média Központ*⁶⁷ közhasznú alapítvány, amelynek célja, hogy erősítse az etikus magatartáson alapuló, tényszerű újságírást és támogassa a média függetlenségét Magyarországon. A központ számos tevékenységével aktívan hozzájárul a társadalmi tolerancia megteremtéséhez, konferenciákat, szemináriumokat szervez, nemzetközi és európai uniós projektekben vállal szerepet. Az alábbiakban néhány, a Média Központ közreműködésével kapcsolatos projektet ismertetek.

Roma újságíró gyakornoki programja keretében a Független Média Központ 2012-ben hat hónapos szakmai programot hirdettek, amelynek során a résztvevők az Európai Unióról és a társadalmi integrációról szereznek alapos ismereteket, emellett pedig országos és regionális szerkesztőségekben dolgozhatnak. A projekt az Európai Bizottság, a Külügyminisztérium és az Európai Parlament kezdeményezésére indult, az Európai Unió finanszírozta.

A „*Romák – itthon Európában*” projekt célja, hogy láthatóbbá tegye az európai roma közösségek problémáit és hozzájáruljon a diszkrimináció felszámolásához és a társadalmi befogadást segítő körülmények kialakításához. A projekt multimédiás eszközök és korszerű történetmondási módszerek felhasználásával küzd az előítéletek ellen. Ennek keretében dokumentumok és riportfilmek készülnek, amelyeket széles körben publikálnak majd. A projektet, amelyet az Európa Unió Alapjogi Ügynöksége finanszíroz, 2012 novembere és 2014 decembere között valósítja meg a prágai Transitions (TOL) online kiadó és médiafejlesztési szervezet, szoros együttműködésben a budapesti és a bukaresti Független Média Központtal, a pozsonyi MEMO 98-cal, a szófiai Médiafejlesztési Központtal, a prágai Romea roma portállal, valamint a Miami Egyetem Kommunikációs Karával.

A projekt előzménye a „*Színesen és elfogulatlanul*” program, (2010-2011) amelynek keretében ötven, roma és nem roma újságíró készített video dokumentumfilmeket Bulgáriában, Csehországban, Magyarországon, Romániában és Szlovákiában.

A „*Migránsok a reflektorfényben*” projekt, amely elsősorban az Európai Bizottság támogatásával valósul meg, a migrációt, a harmadik országbeli állampolgárokat és az integrációt érintő kérdések jobb megértését kívánja előmozdítani. Ösztönözni kívánja a migrációról szóló hatékonyabb és pontosabb tájékoztatást az újságírók, a médiaszakos hallgatók, valamint maguk a bevándorlók körében Magyarországon, Csehországban, Lettországon, Litvániában, Romániában és Szlovákiában. A projekt 2010. november 1-jén indult, és 14 hónapon át zajlott.

⁶⁶ A szervezet tevékenységéről bővebben ld. <http://civilmedia.net/civilmedia/>

⁶⁷ A szervezet tevékenységéről bővebben ld. <http://www.cij.hu/hu/>

A „Multikulturális Európa a médiában” projekt keretében a Független Médiaközpont újságíróknak és migrációval, etnikai és nemzeti kisebbségekkel foglalkozó civil szervezeteknek szóló kiadványokat jelentetett meg. E körben kiemelten fontos a Diversity Toolkit – segédanyag újságíróknak, valamint a Sokszínű társadalom – kézikönyv civil szervezeteknek, amelyek gyakorlati segítségek és útmutatást nyújtanak az újságíróknak a sérülékeny csoportok bemutatásához, és a velük kommunikálni kívánó újságíróknak. A kiadványok a Független Médiaközpont irodájában ingyenesen hozzáférhetőek.

A Magyar Helsinki Bizottság pedig a migráció és a menekültügy bemutatásához készített segédanyagot újságírók számára 2011-ben.⁶⁸ A segédlet (ami egy 2009 hasonló kiadvány felújított változata) röviden és közérthetően bemutatja a migráció háttérében álló okokat, a migrációhoz és menekültüghöz kapcsolódó alapvető fogalmakat, továbbá tények közlésével igyekszik eloszlatni a témához kapcsolódó leggyakoribb téveszméket.

6. 3. 7. Sérülékeny csoportok megjelenése a médiában

A fentiekben bemutattam, hogy az állami hatóságok és önszabályozó szervezetek, műsorszolgáltatók és felsőoktatási intézmények törekvéseit arra, hogy a média az előítéletek erősítése helyett a társadalmi tolerancia megteremtését szolgálja.

Érdeemes megvizsgálni, hogy az erre vonatkozó kutatások fényében mennyire sikeresek mindezen erőfeszítések, azaz miként alakul a sérülékeny csoportok médiareprezentációja.

A Médiahatóság Műsorfigyelő- és elemző főosztálya 2010 második féléve óta vizsgálja, hogy az egyes társadalmi, gazdasági, etnikai csoportok, a határon túli magyarok, a bevándorlók és a fogyatékkal élő miként jelennek meg a magyarországi hír- és tájékoztató jellegű műsorokban. Kimutatást készítenek a nemek megoszlásáról is. A vizsgálat a hír- és tájékoztató programokra terjed ki, és kvantitatív tartalomelemző módszertant alkalmaz. A vizsgálatok eredményei megmutatják, hogy mely médiumok/műsorok mely társadalmi csoportok bemutatására fordítanak nagyobb figyelmet, illetve milyen módon és kontextusban mutatják be a csoport tagjait.

A Médiatanácstól kapott tájékoztatás értelmében a vizsgálat főbb megállapításai a következők:

A nemzetiségek mindössze 2-3%-os arányban jelentek meg a vizsgált műsorszámokban, a leggyakrabban a közszolgálati híradókban, a legritkábban a kereskedelmi médiaszolgáltatók híradásaiban. A közszolgálati és közéleti műsorokban, valamint a magazinműsorokban a határon túli magyarok, a kereskedelmi híradókban pedig a romák megjelenítése dominált. A bevándorlók, migránsok megjelenítése csupán 1-2% körüli volt. Jelentős adat, hogy míg a hazai nemzeti kisebbségek elsősorban külpolitikai, kisebb részben kulturális – és szakpolitikai témákban jelentek meg, a romák (amellett, hogy a többi kisebbségnél gyakrabban szerepeltek) a leggyakrabban a bűnözés kontextusában tűntek fel. Szintén jellemző a bűnözés kontextusában való reprezentáció a migránsok esetében.

A fogyatékos személyek élők megjelenítése minimális volt, 0,2-0,3% körül mozgott, és médiareprezentációjuk témáját tekintve is egysíkú volt, nagy részben a szociális szféra és az egészségügy eseményeit bemutató témákhoz kötődik. Amint arra Médiatanács is utalt válaszában, ez azért is problémás, mert így a néző/hallgató esősorban szociális/anyagi problémákkal azonosítja a fogyatékosokkal élőket.

A vizsgálatunk szempontjából releváns többi csoporttal nem foglalkoznak az elemzések.

⁶⁸ <http://helsinki.hu/wp-content/uploads/Kulfoldiek-Magyarorszagon-05-11-2011-WEB.pdf> (Letöltés időpontja: 2013. 05.23.)

Messing Vera, az MTA tudományos főmunkatársa a „*Romák ábrázolása a médiában – jó és rossz gyakorlatok*” címmel tartott előadást az ombudsmani hivatalban e projekt keretei között rendezett műhelybeszélgetésen. Előadásában ismertette a 2010-ben Bernáth Gáborral közösen folytatott kutatásuk⁶⁹ eredményeit. A kutatás egy 5 hónapos mintavételen alapult, amely során igyekeztek a hírmédiát minél jobban lefedni: a mintába egyaránt bekerültek politikai- és bulvár-, országos és helyi; nyomtatott, és internetes médiumok, valamint televíziók.

Megállapításaik a következők: Az adatok alapján a hírműfajok roma-képét a vizsgált időszakban két kérdéskör uralta: a többségi (országos és helyi) politika, valamint a bűnözés. A korábbi kutatások (már akkor is magas) arányaihoz képest e témák súlya mintegy másfélszeresére nőtt. Különösen hangsúlyos a közpolitikai témák dominanciája, ha összevetjük őket azzal az összesen 7 riporttal, ami tényfeltárónak mondható, vagy azoknak a bemutatásoknak a csaknem teljes hiányával, amelyekben a romák saját helyzetükön aktívan javítanak. E megközelítésmód, ahogy Messing Vera is hangsúlyozta, súlyos következménnyel járhat a romák általános megítélésére, tovább erősíti ugyanis azt a sztereotípiát, miszerint a romák a segélyezési alanyai.

Amint arra a kutatást bemutató tanulmány is utal: „amennyiben a politikai bejelentéseket nem ellenpontozzák a programok valós súlyát, lehetséges hatását és a problémák nagyságát bemutató tényfeltáró anyagok, annak egyenes következménye, hogy a közönség többsége csak a magasnak tűnő támogatási összegek, és a változatlan nyomor közötti ellentmondást észleli. Ezt az ellentmondást pedig általában a romák lustaságával és motivátlanságával oldják fel.”

„A médiaképben ma is minimális a roma közösségek fehér, szürke vagy fekete munkapiaci aktivitását bemutató anyagok száma. De azoké az anyagoké is, amelyek például megmutatnák, hogy mi a következménye az ország egyes szegleteiben annak, hogy Európában Magyarországon az egyik legalacsonyabb a foglalkoztatási ráta, és szinte lehetetlen regisztrált munkát találni. Egy ilyen médiakép alapvetően hozzájárul ahhoz a közvélekedéshez (és a már az előző kormány által is osztott kormányzati társadalomképhez), hogy a romák a segélyekre rendezkedtek be, ezért munkához kell kötni a segélyezést, és munkavégzésre kell kényszeríteni az attól elszokott népeiséget. Néhány üdítő kivételtől eltekintve alig találtunk olyan cikket, amely a romák lesújtó munkapiaci helyzetét együtt tárgyalta volna a háttérben lévő olyan okokkal, mint a települési hátrányok, alulképzettség és oktatási esélyegyenlőtlenség, a romák rossz egészségügyi helyzete, vagy kiterjedt munkapiaci diszkrimináció.”⁷⁰

A cigánysággal foglalkozó híradások összesen 37%-a foglalkozott bűnözéssel a vizsgált időszakban. (A bűnözés tematikáját négy nagy „ügy” határozta meg a vizsgált időszakban: a Cozma gyilkosság tárgyalása, a romagyilkosok pere, a Gyöngyöspatán történt események és az OCÖ volt elnökének büntetőügye.) Az elmúlt évek tendenciáihoz képest jelentősen csökkent azonban a diszkriminációval és jogvédelemmel foglalkozó tudósítások aránya. A kultúráról szóló cikkeket jelentős részben a roma származású celebekről szóló tudósítások tették ki.

Megfigyelhető volt a kutatás során a sztereotípiák erősítését szolgáló eszközök, a sejtetések, sugalmazások, vagy a közösségképek alkalmazása (pl. egy ismeretlen tettes által elkövetett emberölés vágóképeiként roma embereket bemutatni), jellemzőek a képi asszociációk, a jelzőkkel történő azonosítás (pl. népes család) és a hivatkozás útján történő azonosítások (pl. Olaszliszka). Jellemző tendencia a roma és nem roma áldozatok eltérő megítélése és bemutatása,

⁶⁹ Bernáth Gábor- Messing Vera: *Szélre tolva – Kutatási zárójelentés a roma közösségek többségi médiaképéről*, 2011 – http://www.amenca.hu/uploads/pdf/szelre_tolva.pdf (Letöltés időpontja: 2013. 05.22.)

⁷⁰ Bernáth-Messing i.m. p.25.

valamint a köztörvényes bűncselekményeknek a rasszista indíttatású bűncselekményekkel történő összemosása (pl. a romagyilkosságoknak a Cozma ügygel való szembeállítás).

A *Magyar Helsinki Bizottság* 2011 januárjától augusztus végéig vizsgálta a magyar nyelvű internetes sajtóorgánumban a migránsok megjelenítését. A kutatás⁷¹ során megállapították, hogy magyar lakosság nemzetközi összehasonlításban rendkívül idegenellenes, amelynek egyik oka a szervezet értékelése szerint – kétségkívül a magyar médiában a migránsokról festett indokolatlanul negatív kép. A hazai sajtó a külföldiekkel leggyakrabban rendészeti hírként foglalkozik, a migránsokat és a menekülteket szinte bűnözőként, nemzetbiztonsági veszélyként mutatja be. A sajtófigyelés alapján (amint azt a jelentésben is megjegyzi, némi sarkítással) a következő negatív sztereotíp képek voltak tetten érhetőek a külföldiekről: semmittevők, ingyenélők, bűnözők, nem lehet velük kommunikálni és nincs is miről, mivel semmihez sem értenek. Sok volt a ténybeli, fogalomhasználati tévedés, és kevés az árnyaltabb, átfogóbb tényfeltáró tudósítás.

Összességében megállapítható, hogy a hivatkozott kutatásokból kirajzolódó médiakép részletesebb, kvalitatív szempontokat is feltár, azonban összességében nem mond ellent a médiahatóság elemzéseiből a roma közösség, illetve a migránsok bemutatása tekintetében kirajzolódó képnek.

6. 3. 8. A média szerepe – összegzés

A fentiekben bemutattam, hogy mit tesznek a közszolgálati és kereskedelmi médiumok, az önszabályozó testületek és a médiaszakemberek képzéséért felelős intézmények, továbbá civil szervezetek annak érdekében, hogy a média az előítéletek újratermelése helyett a társadalmi integráció megteremtésének csatornájává váljék. Láthatóan számos magas színvonalú kezdeményezés van e téren, és a médiaszakemberek – az elvek szintjén legalábbis – készen állnak arra, hogy a sérülékeny csoportok és az egész társadalom érdekeit egyaránt szolgáló sajtótermékekkel, műsorszámokkal segítsék a közönség tájékoztatását és szórakoztatását.

Az etikai elvek magas szintű képviselése és kifejtése nem a közszolgálati monopóliuma: a szakmaiság és a társadalom egésze érdekeit szolgáló megközelítésmód ugyanakkor nem áll feltétlen ellentétben a profitorientált működéssel sem, legalábbis egy bizonyos szintig. A reklámokban azonban továbbra sem jellemző a sérülékeny kisebbségi csoportok bemutatása.

A médiaszakemberek képzése során az egyes intézmények – eltérő mértékben ugyan – de jellemzően hangsúlyt helyeznek arra, hogy a társadalmi sztereotípiákon túlmutató, árnyalt képet adjanak a kirekesztett csoportokról, és a velük szembeni előítéletek és rögzült beszédmódok mintáiról, számos jó gyakorlat mutatható fel e téren.

Okkal merül fel tehát kérdés: mi lehet az oka annak, hogy fent bemutatott törekvések ellenére is a sérülékeny csoportok részint „láthatatlanok” maradnak, részint pedig a róluk kialakított kevéssé kedvező, egyoldalú képpel találkozhatnak a médiafogyasztók a mindennapokban.

Egyfajta magyarázatot ad erre a Főszerkesztők Fórumának elnöke, aki szerint „a mainstream sajtó alapvetően e felsorolt csoportok sérülékeny mivoltának tudatában, azt tiszteletben tartva számol be a velük összefüggő ügyekről. Erre nézve elmondható, hogy

⁷¹ Migránsok a magyar médiában avagy a bevándorlás és a külföldiek 2011-ben a sajtó szemével. Készült az Európai unió Európai Integrációs Alapjának támogatásával. – http://helsinki.hu/wp-content/uploads/Migransok_a_magyar_mediaban_HelsinkiBiz_2011.pdf (Letöltés időpontja: 2013. 05.23.)

általában ismertek a kívánt standardok a szakmai gyakorlói körében. Ugyanakkor bizonyos sztereotípiák – elsősorban a magyarországi cigánysághoz fűződők – olyan mélyen élnek a közgondolkodásban, hogy számos esetben tapasztaljuk, hogy még az egyébként minőségi és felelős sajtó munkatársai is öntudatlanul reprodukálják ezeket az öröklött előítéleteket, beszéd- és magatartásmintákat. Másrészt, az elmúlt években olyan, meglehetősen gyorsan lezajlott retorikai változás történt a politikai és médiatérben, amely komplett témák vagy szóhasználatok korábbi egyfajta tabusítására reakcióként már-már szalonképpé tett csoportként megbélyegző gondolatokat és közlésformákat éppen e csoportokkal (de megint csak: elsősorban a romákkal) kapcsolatban. [...] Mindenképpen kedvezőtlen fejlemény, hogy a szakma perifériáin egyre több és egyre hangosabb az előítéletekre alapuló, megbélyegző közlés, amelyből érezhető, hogy ezek alkotói nem osztják a kiszolgáltatott csoportokkal kapcsolatos témák különös érzékenységre alapuló szakmai és civilizációs standardokat. Ennek érezhetően van erodáló hatása a közbeszédre és a sajtónyelvre is.”

Azaz: a média nem választható el a társadalom egészétől, és hatásmechanizmusuk kölcsönös. Ahogyan a társadalom vélekedései többé-kevésbé megszűrve, de gyakran önkéntelenül visszatükröződnek a médiumokban, úgy a médiumok is visszasugározzák és vélekedéseket a fogyasztók felé, ezáltal az előítéletek egyre stabilizálódnak.

E helyzet megoldása már túlmutat egy ombudsmani jelentés keretein. Mégis azt gondolom, a mainstream intézmények jó úton járnak, és következetesen kell haladniuk ezek az úton: szakmai, etikai kódexeik tökéletesítésével, munkatársaik képzésével és továbbképzésével, érzékenyítésével, a sérülékeny csoportok szervezeteivel történő konzultációval, és folyamatos monitorozással. Ajánlásokat ezzel összefüggésben az ombudsmani hatáskör korlátainak megfelelően természetesen csak a közszféra szereplői irányában áll módomban megfogalmazni.

6. 4. Európai uniós pályázatok, civil, egyházi és nemzetiségi programok

6. 4. 1. Európai szintű programok, uniós támogatások

„Az Unió az emberi méltóság, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság és az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásán alapul. Ezek az értékek közösek a pluralizmus, a diszkriminációmentesség, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás és a nők és a férfiak közötti egyenlőség elvével jellemzett társadalomban”. – olvasható Európa Unióban egyesülő népeinek közös célkitűzése a Lisszaboni Szerződésben.

Ez volt az első alkalom, hogy uniós alapszerződés az alapvető célok között külön is megemlíti a kisebbségek jogainak tiszteletben tartását, ezen elv sérthetlenségét.

A szerződés az *Európai Unió céljai* közé sorolja a béke, az általa vallott értékek és a népek jólétének előmozdítását. A szabadság, a biztonság és a jog térségét hozza létre, amelyet nem szabdalnak belső határok. Az EU a fenntartható fejlődésért is munkálkodik, amely a kiegyensúlyozott gazdasági növekedésen és az árstabilitáson, a magas versenyképességű, teljes foglalkoztatottságra és szociális haladásra törekvő szociális piacgazdaságon alapul, és amely a környezet magas fokú védelmével és állapotának javításával párosul. Elősegíti továbbá a tudományos és technológiai haladást.

Az Unió feladatának tekinti a gazdasági, társadalmi és a területi kohéziót, valamint a tagállamok közötti szolidaritás előmozdítását is, amelynek során tiszteletben tartja a gazdag kulturális és nyelvi sokszínűséget és gondoskodik Európa kulturális örökségének megőrzéséről.

A szerződés szól az Unió és a tagállamok közötti viszonyról. Az EU tiszteletben tartja a tagállamok egyenlőségét, nemzeti identitásukat. Tiszteletben tartja a tagok alapvető állami funkcióit, így az államok területi integritásának szavatolását, a jog és a rend fenntartását és a nemzetbiztonság védelmét. A tagállamok feladatául szabja, hogy tegyenek meg minden lépést az uniós intézmények döntéseiből következő kötelezettségek teljesítésének biztosítására, s egyúttal tartózkodjanak minden olyan lépéstől, amely veszélybe sodorja az Unió céljainak elérését.

Az Alapvető Jogok Európai Chartájára a Lisszaboni Szerződés úgy hivatkozik, mint az Unió jogilag kötelező erejű garanciáinak, illetve azoknak a jogoknak a gyűjteményére, melyekkel az EU megítélése szerint valamennyi európai polgárnak rendelkeznie kell. Maga a dokumentum már 2000-ben, a Nizzai Szerződés elfogadásakor létezett, de akkor még csak politikai nyilatkozatként érvényesült.

A Charta részletesen felsorolja, hogy melyek az európai polgárok alapvető emberi, politikai és szociális jogai. Mindezek természetesen nem újonnan definiált jogok. A Charta támpontul szolgál az állampolgárok számára, és egyúttal – amennyiben erre szükség volna – mércéül is szolgálhat annak megítélésére, hogy valamely tagállam megsérti-e az alapvető jogok bármelyikét.

Az Alapjogi Charta szerint „*Európa népei, az egymás közötti egyre szorosabb egység létrehozása során úgy döntöttek, hogy osztoznak a közös értékeken alapuló békés jövőben. A szellemi és erkölcsi öröksége tudatában az unió az emberi méltóság, a szabadság, az egyenlőség és a szolidaritás oszthatatlan és egyetemes értékein alapul, a demokrácia és a jogállamiság elveire támaszkodik.*”

A fentiekben részletezett egységes európai emberi jogi értékek, alapelvek minél szélesebb körű gyakorlati érvényesítésére az Európai Unió a költségvetési források közvetett (pályázati úton) történő biztosításától, a programok megvalósításának támogatásán át az általános ismeretterjesztésig több szinten, számos módon törekszik. Ennek legjellemzőbb formái az egyes uniós intézmény(ek) által kezdeményezett és támogatott, közvetítő-szervezetek koordinálásával tagállami szinten helyi (civil) szervezetek által megvalósuló *pályázati programok*. E programok tematikájában változó mértékben és résztémánként más-más összetételben, de állandó helye van az esélyegyenlőség, a társadalmi integráció, a tolerancia, az el- és befogadás kérdésköreinek, különösen a sokszínűségében is egységes, jövő-orientált, generációk között is hidat képezni szándékozó európai gondolatkörben. E törekvések legjelentősebb európai uniós aktorainak Magyarországra ható tevékenységét is feltérképeztem a projekt keretében.

Jelentősége miatt – bár működése túlmutat az Európai Unión – indokolt szólnom az UNESCO, az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete e körben végzett tevékenységéről.

E szervezet is foglalkozik a társadalmi integráció, a befogadás és az egyenlőség kérdéseivel, mindazonáltal az általa kiemelten kezelt csoportokat a fiatalok és a nők jelentik, így programjaikban is főként őket igyekszik támogatni, tájékoztatott megkeresésemre adott válaszában az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottságának elnöke.

Hozzáfűzte, hogy az oktatási célkitűzéseik között szereplő „*Education for All!*” (Oktatást mindenkinek) program keretében évente megjelenő Global Monitoring Report (globális beszámoló) minden évben más-más témát vizsgál, a 2010-es és a 2012-es jelentések foglalkoztak a projekt vizsgálataival érintett sérülékeny csoportok helyzetével, ezek teljes szövegei elérhetők az UNESCO honlapján.⁷²

⁷²A jelentés szövege elérhető az alábbi linke kattintva: <http://www.unesco.org/new/en/education/themes/leading-the-international-agenda/efareport/reports/2012-skills/>

Ezzel összefüggésben megemlítendő továbbá, hogy az UNESCO Közgyűlése a 2012-2013-as oktatási programja egyik fő cselekvési irányaként a „világpolgári nevelést” (*global citizenship education*) jelölte ki, mely fogalom magában foglalja az emberi jogok oktatást, a diszkriminációellenes, illetve a kisebbségek bevonására irányuló nevelést; és a program konkrétan kiemeli, hogy az UNESCO nagyon fontosnak tarja a cigány gyermekekkel való foglalkozást.

A Magyar Nemzeti Bizottság elnöke megírta azt is, hogy az UNESCO egyenlő méltóság, társadalmi integráció témakörében meghirdetett pályázatainak⁷³ népszerűsítésében ők is aktívak, igyekeznek kezdeményezően fellépni, mindazonáltal nem rendelkeznek költségvetési kerettel, így leginkább szakmai partnerként csatlakoznak vonatkozó kormányzati és civil kezdeményezésekhez. Előbbire fontos példa a 2014. évi Holokauszt Emlékév előkészítésében vállalt szakmai partnerség, utóbbira pedig a 2013. áprilisi roma kulturális műhely-program megvalósításában való részvételük.⁷⁴

Vizsgálataink során a toleranciára nevelést, el- és befogadást, társadalmi integrációt elősegítő európai uniós pályázatokkal, programokkal kapcsolatos kérdésekkel fordultunk az *Európai Bizottság Magyarországi Képviseletének* vezetőjéhez (is).

Válaszában az Európai Bizottság Magyarországi Képviseletének (Képviselet) vezetője arról tájékoztatott, hogy a *Képviselet és az Európai Parlament Tájékoztatási Irodája által közösen működtetett Európa Pont* nem foglalkozik uniós támogatással megvalósítható pályázatok, programok közvetítésével, lebonyolításával, ez nem tartozik a feladatkörébe. Az uniós támogatások koordinációját – a támogatások típusától függően-, vagy az Európai Bizottság illetékes főigazgatósága vagy az erre kijelölt – többnyire magyar közigazgatáson belül működő-, magyar végrehajtó szervezet végzi központilag.

A Képviselet vezetője felsorolásszerűen ismertette a témával kapcsolatos, jelenleg elérhető uniós programokat, pályázatokat, hozzátéve, hogy ezek magyarországi koordinációját (néhány kivételtől eltekintve) a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (NFÜ) végzi.

Kifejtette ugyanakkor válaszában azt is, hogy bár pályázatok lebonyolításával a Képviselet nem foglalkozik, számos kezdeményezése, eseménye irányul a diszkrimináció leküzdésére, valamint az esélyegyenlőség, a befogadó társadalom promotálására.

A 2012-es évben a Képviselet Magyarország Külügyminisztériumával és az Európai Parlament Tájékoztatási Irodájával közösen szervezte meg a *Fiatal Roma Újságírók* című programot,. E program fő célja az volt, hogy hozzájáruljon a magyarországi roma népesség társadalmi integrációjának hangsúlyosabb megjelenítéséhez a hazai médiában. A program célul tűzte ki továbbá, hogy létrejöjjön egy olyan, fiatal roma újságírókból álló közösség, melynek tagjai ismerik, értik a felzárkóztatás kihívásait és lehetőségeit, és képesek azokat hitelesen közvetíteni – a roma társadalom és a többségi társadalom számára egyaránt, valamint ismerik az Európai Unió és Magyarország EU-tagsága kínálta lehetőségeket, és ezekről képesek közösségük tagjai számára is tájékoztatást adni. A program során – amint arra a médiával foglalkozó jelentésrészben már utaltam – 15 újságírót képeztek tovább, akik közül sokan a programot követően el is helyezkedtek a médiában.

Az Európa Pont programjai, rendezvényei, eseményei sorában a 2011. januári megnyitása óta visszatérő, kiemelt kommunikációs prioritások az esélyegyenlőség, a diszkriminációellenesség, a roma stratégia, illetve a befogadó társadalom témakörei, valamennyi említett téma szerepelt már az Európa Pont havi programjainak fókusztemájaként. Az Európa Pont

⁷³ <http://www.unesco.hu/palyazatok-osztondijak>

⁷⁴ <http://www.unesco.hu/kultura/ciganykerek-roma-ertekek>

eseményeinek, programjainak létjogosultságát és sikerességét igazolják a számok (is): 2012 során összesen mintegy tizenkétezer látogatót fogadtak, az Európa Pont blogjára közel harmincötezen látogattak el, az Európa Pont média elérése pedig tizennyolc millióra becsülhető. Kiemelendő még, hogy a rendezvények, programok kapcsán szorosán együttműködnek civil szervezetekkel, nemzetközi szervezetekkel, valamint állami szervekkel és hatóságokkal egyaránt.

Tekintettel a *Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (NFÜ)* uniós pályázatok magyarországi koordinációjában betöltött jelentős szerepére, indokolt volt az *NFÜ elnökének megkeresése* is, melynek keretében a vizsgálatunkban érintett sérülékeny csoportok helyzetével, tagjaival kapcsolatos pályázati programok aktualitásairól kértünk tájékoztatást.

Válaszában az NFÜ leszögezi: számukra az egyenlő méltóság elve alapvető szempont, a Strukturális Alapokra vonatkozó szabályozás értelmében⁷⁵ az *esélyegyenlőség horizontális elvárás*, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy minden támogatott projektnek hozzá kell járulnia a nők, a romák, és a fogyatékossgal élő személyek (a továbbiakban: érintett célcsoportok) esélyegyenlőségének javításához, függetlenül a projekt jellegétől és témájától. (Természetesen a fenti három csoport kiemelése nem jelenti azt, hogy más célcsoport esélyegyenlőségének javítását célzó projekt egyáltalán nem támogatható.)

Az esélyegyenlőségi politika az NFÜ gyakorlatában több, mint az egyenlő bánásmód biztosítása, vagy a diszkrimináció pusztá tilalma: mindazon jogi és nem-jogi eszközöket jelenti, amelyek azt a célt szolgálják, hogy mindenki egyenlő eséllyel érvényesülhessen az élet különböző területein (oktatás, munkaerő-piac, egészségügy, szociális biztonság), de legalábbis csökkenjenek az érintett csoportokat érő hátrányok. Mindezekből következik *–hangsúlyozza levelében az NFÜ elnöke*, hogy a pályázó azzal önmagában nem tesz eleget az esélyegyenlőségi elvárásnak, hogy nem alkalmaz hátrányos megkülönböztetést; ez nem érdem, hanem alapvető követelmény.

A kapott tájékoztatás szerint az elvi alapvetésen túl célzott pályázataik is voltak az elmúlt években: a Társadalmi Megújulás Operatív Program (TÁMOP) keretein belül például roma szakkollégiumok, leghátrányosabb kistérségek és esélyegyenlőségi programok támogatását valósították meg, de komoly pályázati összegeket fordítottak anti-diszkriminációs programokra, a roma „felzárkóztatás” módszertani támogatására is.

Válaszlevelében az NFÜ kitér arra is, hogy a 2014-2020 közötti uniós ciklus operatív programjairól és pályázati lehetőségeiről konkrétumok egyelőre nem tudhatóak. Programjaik ismertségével kapcsolatban pedig azt írták, hogy az egyes pályázatokra külön hatékonysági kutatásokat nem végeznek, de legutóbbi felmérésük szerint például az Új Széchenyi Terv ismertsége és kedvező megítélésének aránya kifejezetten magasnak számít, 70% körüli. A más intézményekkel, *civil szervezetekkel való együttműködés* pedig akként avlósul meg, hogy egy-egy konkrét konstrukció kiírása előtt bárki véleményezheti és észrevételekkel kiegészítheti tervezeteiket, illetve az operatív programok és az irányító hatóság munkáját felügyelő monitoring bizottságokba a civilek rendszeresen delegálnak tagokat.

⁷⁵ A Tanács 1083/2006/EK rendelete (2006. július 11.) az Európai Regionális Fejlesztési Alapra, az Európai Szociális Alapra és a Kohéziós Alapra vonatkozó általános rendelkezések megállapításáról és az 1260/1999/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről – Az általános rendelet meghatározza a három kohéziós eszköz – az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA), az Európai Szociális Alap (ESZA) és a Kohéziós Alap – végrehajtására vonatkozó közös elveket, szabályokat és előírásokat. Az Unió, a tagállamok és a régiók közötti megosztott irányítás elvére építve, valamint a kohéziós politikáról szóló közösségi stratégiai iránymutatások és azok nyomán követése alapján ez a rendelet új programozási eljárást, illetve a pénzügyi irányítás, ellenőrzés és értékelés közös szabályait írja elő. A támogatások folyósításának megreformált rendszerében egyszerűsödik, arányosabbá és centralizáltabbá válik a strukturális alapok és a Kohéziós Alap kezelése.

A határon átnyúló együttműködési programjait is ismertette válaszában az NFÜ. A *Magyarország-Szlovákia-Románia-Ukrajna EPNI programban*⁷⁶ a fenntartható fejlődés, a területi együttműködés horizontális kritériumai mellett az esélyegyenlőség az elsődleges szempont. A *Magyarország-Románia Határon Átnyúló Együttműködési Program* átfogó stratégiai célja „közelebb hozni egymáshoz a határmenti térségben élő embereket, közösségeket és gazdasági szereplőket az együttműködésbe bevont térség közös fejlesztésének elősegítése érdekében, a határ menti térség alapvető közös erősségeire építve. A program keretében végrehajtott valamennyi beavatkozás figyelembe veszi a hátrányos helyzetűek, a fogyatékossgal élők és az etnikai kisebbséghez tartozók, különösen a romák különleges igényeit. A *Magyarország-Szlovákia határon Átnyúló Együttműködési Programban* külön elem foglalkozik az emberek közötti kulturális és szabadidős együttműködések támogatásával, a toleránsabb egymáshoz viszonyulás előmozdítását támogatva.

*A Magyarország-Horvátország IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program*⁷⁷ alapdokumentumai is számos helyen említik az esélyegyenlőséget, a toleranciát, valamint egymás kultúrájának megismerését és tiszteletét. Tekintettel arra, hogy az együttműködés és az interakció alapvető kulturális feltétele az egymással való kommunikáció képessége, a program alapeleme a horvát-magyar kétnyelvűség gondolatának és szükségességének bevezetése és elterjesztése. E program kapcsán megjegyzi a tájékoztató levél, hogy különösen érintett a roma kisebbség, amely nagy számban van jelen az erre a támogatásra jogosult területen. Ugyanakkor a határ mindkét oldalán élő más nemzetiségek (németek, kisebb délszláv vallási vagy nemzetiségi csoportok) kis közösségeinek kapcsolatait, anyanyelvük és kultúrájuk ápolását szintén támogatni szükséges a teljes körű esélyegyenlőség biztosítása érdekében. A programban megpályázható témák: a határon átnyúló munkaerő-piaci mobilitás előmozdítása; az esélyegyenlőség biztosítását szolgáló erőfeszítések; munkalehetőségek létrehozása az alacsony végzettségűek/képzettességűek, valamint a fogyatékossgal élők számára; integrációs módok kidolgozása és népszerűsítése a hátrányos helyzetűek számára a foglalkoztatásba való visszatérés megkönnyítésére.

A Magyarország-Szerbia IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program célul tűzi ki a helyi közösségek közötti együttműködések kialakítását, ösztönzését, erősítését, külön felhívva a figyelmet arra, hogy mindezeket a határtérségben élő magyar és szerb etnikai csoportok, kisebbségek kultúrájának, hagyományainak, értékeinek előtérbe helyezésével kell kivitelezni.

A vizsgálat során – egyrészt az egyenlő bánásmód követelményének, a hátrányos megkülönböztetés tilalmának megsértésével kapcsolatos joggyakorlati tapasztalatokra, másrészt az egyes uniós pályázati programok koordinálásban és megvalósításában betöltött szerepre tekintettel kértünk a témakört illetően tájékoztatást *az Egyenlő Bánásmód Hatóság elnökétől is*. Korábban hivatkozott projekt-rendezvényünkön a hatóság munkatársa ismertette ezirányú tevékenységüket.

Előadásában a TÁMOP-5.5.5. projekt vezetőjeként elsősorban a TÁMOP-5.5.5./08/1 hivatkozási számú, „*A diszkrimináció elleni küzdelem – a társadalmi szemléletformálás és hatósági munka erősítése*” című projektet, és annak eredményeit ismertette. Elmondta, hogy több igény motiválta a 2009 áprilisától 2013 júniusáig tartó megvalósítási időszakban, összesen 911 millió forintnyi támogatású össze igénybevételével, és 3500 fő közvetlen érintett bevonásával lebonyolított projekt-programot. A program négy pillérrre épül, ezek keretében:

⁷⁶ Európai Szomszédsgási és Partnerségi Eszköz (ENPI – European Neighbourhood and Partnership Instrument)

⁷⁷ Előcsatlakozási Támogatás Eszköz (IPA – Instrument for Pre-Accession Assistance)

1) Megyei egyenlő bánásmód-referensi hálózatot építettek ki, elérhetőbbé válva ezáltal a polgárok számára. E célkitűzés eredményes elérését az ügyfélforgalmi adatok növekvő számai is alátámasztják;

2) Összesen 71 különböző akkreditált felnőttképzést bonyolítottak le „Az egyenlő bánásmód érvényesítése és a társadalmi érzékenység fejlesztése” című képzéssorozat keretében 2010 szeptembere és 2013 májusa között;

3) A programok eredményességének mérésére hét különböző társadalomtudományi kutatást végeztek el.⁷⁸

4) A megvalósítás közben mindvégig nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy tevékenységüket, kezdeményezéseiket minél szélesebb és hangosabb kommunikáció kísérje, ennek szellemében indították el a „Fiatalok a diszkrimináció ellen” című ifjúsági akciót, az „Élőben a játszótérről” című vándorkiállítás, óriásplakát-kampányukat és elektronikus hírlevelüket is.

A fentiekből is látható tehát, hogy számos olyan európai uniós program és támogatás érhető el, amelyek célja a tolerancia erősítése, a hátrányos megkülönböztetés leküzdése. Ezek azonban direkt, kifejezetten a szemléletformálást célzó eszközök, amelyekkel a célközönség csak kampányszerűen találkozhat, így elmélyült, hosszabb távú hatás kiváltására kevésbé alkalmasak, mint azon (például oktatási vagy egyházi) intézmények tevékenysége, amelyek a mindennapi élet részét képezhetik. Jelentőségük mindazonáltal nem lebecsülendő, és hiánypótló szerepet töltenek be.

6. 4. 2. Az egyházak szerepe az előítéletek csökkentésében

Mivel a toleráns beszéd, az előítélet-mentes gondolkodásmód kialakításában, a közvélemény alakításában kiemelt szerepe van az egyházaknak, ezért az alábbiakban szeretném azok – a projekt keretében általam megismert gyakorlatát is bemutatni.

A KSH 2011. évi népszámlálási adatai szerint a nagy történelmi egyházakhoz tartozó hívők száma ugyan csökkent, a kisebb egyházak, felekezetek híveinek aránya emelkedett, mindamelllett hogy összességében jelentősen nőtt az egyházhoz, felekezethez nem tartozók száma (a népesség 18%-a tartozik ebbe a körbe). A katolikusok száma 3 millió 872 ezer fő, a magukat egyházhoz, felekezethez tartozónak vallók 71%-a katolikus. (2001-ben ez arány 73% volt.) A második legnagyobb egyház a hívők száma alapján a református, 1 millió 153 ezer hívével a vallásos lakosság 21 százalékát teszi ki (csaknem ugyanannyit, mint 2001-ben). Evangélikusnak vallotta magát 215 ezer fő, vallásosak 4%-a (szintén közel ugyanannyi, mint 2001-ben). Az ortodox keresztények (13 710 fő), valamint az izraeliták (10 965 fő) nagyságrendileg kevesebben élnek Magyarországon, létszámuk a lakosság 0,1%-át teszi ki, ami 2001-hez képest csökkenést jelent. A kisebb egyházak közül legtöbben baptistának, illetve a Hit Gyülekezetéhez tartozónak vallották magukat, mindkét esetben valamivel több mint 18 ezren. Az egyházak erős társadalmi bázisa és közismert identitásképző jellege tehát jelentőssé teszi szerepüket a sérülékeny társadalmi csoportokkal kapcsolatos attitűdök formálásában.

Ezért törekedtem arra, hogy a Magyarországon működő elismert egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek is kifejthessék álláspontjukat, bemutathassák az általuk alkalmazott pozitív gyakorlatot ezen a területen.

A Magyarországon hivatalosan elismert 27 egyház közül az alábbi 12, társadalmi szerepvállalása tekintetében jelentős egyházat, és egy szerzetesrendet kerestem meg:

⁷⁸ <http://www.egyenlobanasmod.hu/tamop/kutatasok#tanulmanyok>

- Magyar Katolikus Egyház
- Magyarországi Református Egyház
- Magyarországi Evangélikus Egyház
- Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége
- Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség (Statusquo Ante)
- Magyarországi Baptista Egyház
- HIT Gyülekezete
- Magyarországi Metodista Egyház
- Magyar Pünkösdi Egyház
- Magyarországi Iszlám Tanács
- Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közössége
- Tan Kapuja Buddhista Egyház
- Jézus Társasága

Arra kértem a megkeresett egyházi intézményeket, hogy tájékoztassanak arról: tevékenységükben miként jelenik meg a társadalmilag kiszolgáltatott, illetve kirekesztett csoportokról szóló tényyszerű ismeretek átadása, valamint a tolerancia, a társadalmi felelősségvállalás kérdése. Megkeresésem kiterjedt arra is, hogy milyen programot, projektet szerveznek, amely a tolerancia és előítélet-mentesség fejlesztésével foglalkozik, valamint együttműködnek-e más egyházakkal, felekezetekkel, civil szervezetekkel, a sérülékeny csoportok érdekképviselői szervezeteivel az érintett területen.

Érdeklődtem továbbá arról, hogy amennyiben az egyház, vagy szervezet oktatási intézményt tart fenn, vagy részt vesz a köznevelési intézményekben kötelező hit- és erkölcsstan oktatásban, az oktatási tevékenységében miként jelenik meg a hátrányos helyzetű, kirekesztett társadalmi csoportokkal szembeni tolerancia kérdésköre.

A megkeresésére reagálva kilenc egyházi intézmény fejtette ki álláspontját⁷⁹, amely az alábbiak szerint összegezhető.

A *Magyarországi Református Egyház* képviselőjében a zsinati elnökség küldött részemre tájékoztató anyagot. A tájékoztatás szerint a tolerancia és egyházak közötti együttműködés fontos eleme a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa (MEÖT) szervezésében megtartott ökumenikus imahét és világimanap. Az Ökumenikus Világimanap Franciaországban élő, különböző háttérből érkező nők példáján mutatta be a sokszínűséget és a befogadás iránti vágyat. Mindezek mellett az idén a koreai Busanban tartandó Egyházak Világtanácsa 10. Nagygyűlése is alkalmat ad a befogadás gondolatának elmélyítésére.

A Magyarországi Református Egyház *oktatási rendszere* egyszerre szolgálja az esélyek megteremtésének lehetőségét, a fiatalok életének kibontakozását és az evangéliumi értékek mentén történő szemléletformálást a diákok között. Az egyház által az utóbbi időben átvett iskolák között vannak olyanok, ahol jelentős a cigány tanulók száma, például Nyírbátorban, Sárospatakon, Kiskunhalason. Az egyház által működtetett felsőoktatási intézményekben részint kötelező, részint fakultatív modulként jelenik meg a romológia. A képzésekben a cigánysággal kapcsolatos ismeretátadás célja a szemléletformálás, az együttélésben pozitív, kezdeményező hozzáállás és a romák közötti szolgálatra való motiválás. A 2011/2012-es tanévvel indult a

⁷⁹ Sajnálatos módon, többszöri sürgetésem ellenére sem kaptam választ négy egyháztól, így az ő álláspontjukat nem tudom ismertetni. A jelentés lezárultáig nem sikerült beszereznem a népszámlálási adatok alapján legtöbb hívővel rendelkező Magyar Katolikus Egyház, valamint a Magyarországi Evangélikus Egyház, a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége és az Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség válaszát sem.

debreceni székhelyű Wáli István Református Cigány Szakkollégium, amely a Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat részeként jött létre és az első évben 16 felsőoktatásban tanuló cigány fiatalnak adott otthont, biztosított ösztöndíjat, valamint nyújtott képzést. A 2012/2013-as tanévet 22 hallgatóval kezdte meg az intézmény. 2011. október 8-án a szakkollégium részvételével alakult meg Budapesten a Roma Tehetségsegítő Tanács, melyben a Jezsuita Roma Szakkollégiummal, a Romaversitas Alapítvánnyal és a Hungarian Business Leaders Forum Romaster nevű alapítványával közösen hoztak létre felsőoktatási munkacsoportot. A Magyarországi Református Egyház második cigány szakkollégiuma jövőre Pécsen kezd meg működését.

Az egyház tanodákat is tart fenn, valamint ún. Biztos Kezdet programokat⁸⁰ működtet Vilmányban és Dencsházán, a közeljövőben tervezik több hasonló intézmény megnyitását. Az egyház emellett a Bethesda Gyermekkórházzal közösen évente szervez szűrőutakat „Út az életért” elnevezéssel, melynek keretében főleg cigány közösségekben végeznek szűrővizsgálatokat.

A társadalmilag kiszolgáltatott, kirekesztett csoportok, a tolerancia és társadalmi felelősségvállalás a Magyarországi Református Egyház *hit- és erkölcsstan kerettantervében* is megjelenik, ami 2013 szeptemberétől kerül bevezetésre.

A Magyarországi Református Egyház kiemelt feladatként határozza meg a cigányok közötti szolgálat stratégiájának kidolgozását, ennek érdekében ún. Cigánymissziós Tanácsot is létrehozta. A misszió a kommunikáción túl célként tüzte ki a cigány emberek, cigány közösségek körében végzett missziói szolgálatot, a gyülekezetek attitűdformálását, református szakemberek képzését, akik a saját területükön érzékeny és kompetens módon végzik szolgálatukat a cigány közösségekben. A cigánymisszió keretében játszóházakat, kirándulásokat, napközis táborokat, gyerek táborokat is szerveznek, amelyeken a cigány és nem cigány gyerekek közösen vesznek részt, ezzel is segítve az egymás iránti tolerancia kialakulását.

A többi sérülékeny társadalmi csoport tagjainak a gyülekezetbe való integrációját a Református Missziói Központ által koordinált társadalmi missziók segítik, ilyen a *menekültmisszió, börtönmisszió, vakmisszió, hallássérült és siketmisszió, hajléktalanmisszió, „iszákosmentő misszió”*.

A menekültmisszió keretében a Magyarországi Református Egyház 2003-ban együttműködési megállapodást írt alá a Határőrség Országos Parancsnokságával, hogy segítséget nyújtson a menekültek számára. 2008-ban az egyház belépett az Európai Egyházi Migrációs Bizottságba, ahonnan jelentős szakmai segítséget kap a menekültmisszió folytatásához. Ennek keretében a Magyarországi Református Egyház a lakhatási körülmények biztosításával, életvezetési tanácsok adásával, a magyar kultúra és társadalom megismertetésével, nyelvvoktatással, közösségi programok szervezésével segíti a menekülteket. A munkát a szomszédos országokkal történő tapasztalatcserével teszik hatékonyabbá.

A hajléktalanmisszió keretében az egyház Budapesten egy 45-50 férőhelyes éjjeli menedékhelyet és egy 200-250 fő befogadására alkalmas nappali melegedőt működtet. Rendszeresen szerveznek táborokat és fejlesztő hétvégéket hajléktalanok számára, hogy segítséget nyújtsanak felkészülésükhöz a munkavállalásra és életük megtervezésére.

⁸⁰ A Biztos Kezdet programot – az angliai Sure Start Program magyarországi viszonyokra történő adaptálásával – 2007-ben indította el az akkori Szociális- és Munkaügyi Minisztérium. A program célja, hogy esélyt adjon a programban részt vevő 0-6 éves korú gyermekek és családjaik számára arra, hogy a gyermekek életének legkorábbi időszakában segítséget kapjanak a testi, értelmi, érzelmi és szociális fejlődéshez. A program keretében jelentős európai uniós támogatással 2009-ben nyílt meg a Dencsházai Gyerekház.

Krizishelyzetben a Magyar Református Szeretetszolgálattal együttműködve biztosítják a hajléktalanok rendkívüli ellátását.

A *Magyarországi Baptista Egyház* nevében az egyházelnök közvetítésével a Baptista Oktatási Központ vezetője nyújtott tájékoztatást, aki, hangsúlyozta, hogy az egyház legutóbbi médiatémája a fogyatékossgal élő emberek helyzetének megismertetése és segítése volt.

A Magyarországi Baptista Egyház ismertette *hit- és erkölcsstan oktatási anyagát*, mely külön témakörben foglalkozik a társadalmi felelősségvállalással. Emellett megküldték részünkre a Baptista Szeretetszolgálat egyházi jogi személy által fenntartott iskolák *toleranciára nevelést célzó programjainak listáját*. Ilyen például az évente megtartott roma nap a budapesti Szivárvány Gimnázium, Szakképző Iskola, Speciális Szakiskola és Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézményben, vagy az Erzsébetvárosi Reform Gimnázium Nyitott Kör színházi-nevelési programja.

A *Hit Gyülekezete* képviselőjében a vezető lelkész válaszolt, aki kiemelte, hogy kisegyház lévén saját közösségének is számtalan esetben hátrányos megkülönböztetést kell elszenvednie.

A Hit Gyülekezete többek között *iskolahálózata* révén járul hozzá a toleranciára- és előítélet-mentességre nevelés gyakorlatához. Az egyház által fenntartott iskolákban a gyerekek multikulturális légkörben tanulhatnak, együtt a többséggel roma, román, ukrán, vietnámi mongol és más nemzetiségű gyerekek, emellett integráltan oktatják a fogyatékossgal élő tanulókat is. Oktatási tevékenységük keretében számos tanórán kívüli tematikus programot is indítanak a cél elérése érdekében, ilyen pl. a holokauszt történetét és tanulságait feldolgozó szakkör, a holokauszt áldozataira emlékeztető ún. botlatókövek⁸¹ elhelyezése, valamint a magyar történelem tragikus időszakait átélő idős emberekkel való találkozások megszervezése. Külön hangsúlyt helyeznek a vallási- és lelkiismereti szabadság témakörét érintő programokra, ezért vettek részt például az iskolák számára indított „Nemzeti emlékezet programban”, amelyen budapesti iskolák diákjai és tanárai a vallásszabadság Kádár-kori állapotával és történetével kapcsolatban végeztek kutatásokat.

A diákok érzékenységét jellemzi, hogy 2011-ben létrehozták a Kiáltójel Diákegyesületet, melynek célja a történelem feldolgozása alapján a jelenben való társadalmi aktivitásra serkenteni a fiatalokat. Az egyesület programjai aktuális, a társadalmat is feszítő kérdésekre (pl. romák és nem romák viszonya, az európai antiszemitizmus, a szélsőjobboldal megerősödése) reflektálnak a diákok. Több iskolájuk fogadta már be a Holokauszt Emlékközpont vándorkiállításait, amelyekben a tanulók kortárs tárlatvezetőként mutatták be a kiállításokat diáktársaiknak. A diákok emellett rendszeresen részt vesznek önkéntesként a Hit Gyülekezet Szeretetszolgálatán keresztül étel- és ruhaosztásokon, kórházakban ünnepi műsorokat mutattak be a betegeknek, idősök otthonában szerveztek műsorokat, leukémiás gyerekek támogatásában vettek részt, adománygyűjtést végeztek.

Az egyház által fenntartott oktatási intézményekben felnőttoktatás keretében számos roma származású tanulót oktatnak, a Szent Pál Akadémia 2008-2010-ben négy féléves *pasztorációs tanfolyamot szervezett roma fiatalok számára*. A Hit Gyülekezete Szeretetszolgálatára rászorultakat segítő tevékenysége felöleli a fogyatékossgal élők, a hajléktalanok és a romák csoportjait is, az

⁸¹ A botlatókövek Gunter Demnig német szobrász alkotásai; a nemzetiszocializmus áldozatai előtt tisztelgő, 10x10 centiméteres macskakőre rögzített réz emléktáblák, amelyeket az áldozatok egykori lakhelye előtt helyeznek el a járdába süllyesztve. Magyarországon az elsőt 2007. április 27-én helyezték el Budapesten a Ráday u. 5. szám előtt.

egyház börtönlelkészi szolgálata rendszeresen végez börtönpasztorációt az ország büntetés-végrehajtási intézeteiben.

A Hit Gyülekezete Szeretetszolgálata országosan működik, karitatív és szociális tevékenységet végez, segíti a rászorultakat, hajléktalanokat, fogyatékossgal élőket, romákat. Az egyházhöz kötődő civil szervezetek és sajtóorgánumok (pl. Hetek c. hetilap) hagyományosan nagy figyelmet fordítanak a rasszizmus, antiszemitizmus, a vallási és etnikai diszkrimináció, a társadalmi szélsőségek elleni fellépésre konferenciák, előadások, kiállítások szervezésével, valamint cikkek és kiadványok megjelentetésével.

A *Magyar Metodista Egyház* egyik vezetője leírta, hogy az egyház alapító tagja a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának, továbbá tagja a Keresztény-Zsidó Tanácsnak is, melyek fontos színterei az előítéletek elleni küzdelemnek. A válaszó szuperintendens azt is kiemelte, hogy az egyház tevékenységének fontos szeletét jelenti a romák körében végzett pasztoráció. A legfrissebb népszámlálási adatok szerint ugyanis országosan mintegy 400 a roma származású metodista vallásúak száma. Ennek keretében az egyház a roma önkormányzatokkal is jól működő együttműködést alakított ki. Emellett gyermektáborokat is szerveznek, ahol roma és nem roma gyerekek együtt vesznek részt, és nagy hangsúlyt fektetnek a roma származású lelkészek jelenlétére.

A *Magyar Pünkösdi Egyház* elnöke túlnyomórészt az egyház az általa fenntartott két oktatási intézmény programját ismertette.

Az Isaszegi Gábor Dénes Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Szakközépiskola pedagógia programjának kialakításakor kiemelt figyelmet kapott a demokratizmus, a humanizmus, az egyéniség tisztelete és fejlődése, az alapvető közösségek együttműködésének kibontakoztatása, a nemek esélyegyenlősége, a szolidaritás és a tolerancia. Az erkölcsi nevelés legfontosabb eleme a példaadás, amely a pedagógusok magatartásán keresztül valósul meg. Az erkölcsi magatartás formálása mellett a pedagógusok feladata a társadalmi együttélés viselkedési szabályainak megismertetése és az ezek megtartására nevelés. Az eltérő képességű, illetve eltérő szociális háttérrel rendelkező, eltérő ütemben fejlődő tanulók egyéni fejlesztéséről differenciált módszerrel, de integrált keretek között gondoskodnak.

A toleranciára nevelés keretében a gyerekeket kulturált magatartásra és kommunikációra, a hazánkban élő kisebbségek és más népek, nemzetek jogainak tiszteletére, hagyományaik, kultúrájuk tiszteletben tartására, az alkotmányosság, törvényesség, az állampolgári jogok tiszteletére, az emberek egyenlőségének elismerésére, az egyetemes emberi jogok tiszteletben tartására, a társadalmi jelenségek és problémák iránti érdeklődésre, a közösségi tevékenységek iránti igényre nevelik.

A társadalomismeret órán többek között olyan témákkal foglalkoznak a tanulók, mint az állampolgári jogok, a bevándorlókkal szembeni tolerancia, a közösségi munka fontossága, a fogyatékkal élők segítése. Az iskola a témához kapcsolódó kiállításokat is szervez, ilyen volt például a Gábor Dénes emlékkiállítás, ahol vendégül látták az Egységes Gyógypedagógia és Módszertani Központ tolokocsi diákjait is. Az osztálykirándulások alkalmával ellátogattak a Láthatatlan kiállításra a Vakok Intézetébe. Az iskola diákjai rendszeresen adnak ünnepi műsorokat a helyi Egymást Segítő Egyesület gondozottjainak. Karácsonykor az iskola élelmiszer- és játékgyűjtést szervez a rászorulóknak számára. A diákok mindemellett önkéntes munkát is végezhetnek, mellyel segíthetik az időseket, elesetteket, hátrányos helyzetűeket.

A Reményhír Intézmény Eötvös József Általános Iskola, valamint intézményegysége, az Eprekerti Óvoda az egyház általi 2012-es átvételekor a gyerekek több mint 80%-a roma volt. A

toleranciára nevelés körében az iskola cigány kisebbségi oktatást, népismeret oktatást és nemzetiségi oktatást folytat, valamint választható tantárgy a lovári nyelv. A hitéleti nevelés, a tolerancia, a türelem, hitelesség, szeretetteljes bánásmód, következetesség segíti az iskolát abban, hogy a családokkal összefogva kiemelhesse a gyermekeket a társadalom előítéleteiből.

Az elnök az egyház szexuális kisebbségekkel kapcsolatos attitűdjét a következőképpen fogalmazta meg: „A Szentírás tanítása alapján a homoszexualitást, mint életvitelt nem tudjuk elfogadni, ugyanakkor, mint minden embertársunkat, a homoszexuális embereket is szeretjük.” A válaszok közül ez volt az egyetlen, amely kitért a szexuális kisebbségekkel kapcsolatos attitűdre.

A *Magyarországi Iszlám Tanács* vezetője a közösség tavalyi évi iszlamofóbiáról szóló jelentését küldte meg számomra. A jelentés első helyen említi, hogy a jelenlegi kormány felújította a kapcsolatait több iszlám országgal, így a hazai muszlimok közérzete is javult, és a külkapcsolatok eredményei a magyarországi muszlimok helyzetét is javítani fogják, szükség lenne azonban egy keret-megállapodásra a kapcsolatok folytonosságának megteremtéséhez.

A jelentés szerint jelenleg nincs kifejezetten iszlamofób párt a magyar parlamentben, de kifejezetten iszlámbarát pártról sem beszélhetünk. Ez például abban mutatkozik meg, hogy nem kapnak ünnepeik alkalmából gratulációt állami vezetőktől, mint az más vallások ünnepei alkalmából történik. Emellett sokszor érezhető bizonyos parlamenti képviselőknél a muszlimok iránti ellenszenv, de ez elsősorban a tájékozatlanságnak tudható be.

Menekültügyben a jelentés komoly problémákat észlel, így például az egyház nem kapott állandó belépési engedélyt a menekülttáborokba, nincs muszlim étkeztetés, nem megoldott a teljes vallásszabadságon alapuló hitgyakorlás. Ellenben bizonyos keresztény kötődésű segélyszervezetek munkatársainak állandó belépési engedélyük van.

A büntető-politikában érvényesül a legteljesebb vallásszabadság, az iszlám ünnepeket megtarthatják a fogvatartottak, számukra bevihető az iszlám vallási irodalom is. A börtönökben még soha nem tagadták meg a belépési engedélyeket. Az eltérő étkezés is mindenhol megoldott kisebb egyedi problémás esetektől eltekintve. Problémát jelent azonban, hogy eddig még nem sikerült át fogó szerződést kötnie az egyháznak a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságával minden börtönre vonatkozóan.

A sajtó vonatkozásában a jelentés kiemeli, hogy egy népszerű hazai internetes portál több esetben tanúsított az egyházra nézve sértő magatartást filmrészletek és interjúk leközlésével, de kifejezetten iszlámmellenes portálra is felhívta a figyelmemet, amelynek letiltása érdekében már tettek lépéseket.

A jelentés kiemeli, hogy a muszlimok Magyarországon a hétköznapi élet legkülönbözőbb területein szenvednek el hátrányos megkülönböztetést, például állásinterjúkon, már meglévő állásukban, fegyveres testületben való munkavállalási szándék esetén, a társadalmi közmegítélésben általában. A jelentés azonban pozitívnak ítéli az oktatás területét a muszlimokkal kapcsolatban tanúsított elfogadás szempontjából.

A *Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közösségének* irodavezetője arról tájékoztatott bennünket, hogy az egyház elítéli a hátrányos megkülönböztetés és a korunkban egyre aktívabban tapasztalható gyűlöletbeszéd minden formáját. Álláspontja szerint e jelenségek mögött két dolog áll, az egyik az ismeretek hiánya és az ebből fakadó előítéletes gondolkodásmód, az ismeretlennel vagy felületesen ismerttel szembeni félelem, a másik pedig az anyagi, gazdasági feszültségek folyamányaként létrejövő létbizonytalanság és az ebből fakadó aggodalmak. A Krisna-tudat több tízezer éves filozófiája és elvei megfelelő megoldást nyújtanak ezek kezelésére.

A gyűlöletbeszéd és a hátrányos megkülönböztetés mögött ugyanakkor gyakran valamilyen belső lelki feszültség, nehéz élethelyzet, hiba és ok-keresés is állhat. A Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közössége a gyűlöletbeszéd és a kirekesztés ellen igyekszik minden adandó alkalommal fellépni, cikkek, sajtóközlemények segítségével, vallásközi párbeszéd, kerekasztalok szervezésével, ahol az érdeklődők feltehetik kérdéseiket és bátran megfogalmazhatják esetleges kétségeiket, a nyílt, őszinte, tiszteletteljes párbeszéd jegyében. Néhány éve az egyház főiskolája által szervezett Létkérdés Konferencia is a vallások közötti békés együttélés lehetőségeit boncolgatta. Évek óta részt vesznek az Élet Menete felvonuláson, az Erőszakmentesség Világnapján, október 2-án pedig színes programokkal igyekeznek felhívni a figyelmet a téma fontosságára.

A *Tan Kapuja Buddhista Egyház* igazgatója válaszában kiemelte, hogy az egyház hét buddhista közösséget tömörít, és ökumenikus elképzelést valósít meg.

A Tan Kapuja Buddhista Egyház 1991-ben alapította meg a Tan Kapuja Buddhista Főiskolát, 2004-ben pedig megalapította a Kis Tigris Gimnázium és Szakiskolát egy szinte kizárólag romák lakta dél-baranyai településen, Alsószentmártonban. Az egyház egész szellemiségét gyökeresen áthatja a tolerancia évezredes hagyománya, a főiskola törzsanyagának szerves része a buddhista etika oktatása. Külön figyelmet érdemel a Kis Tigris létrehozásának célja, mely az, hogy a hagyományos iskolarendszerből kihulló cigány fiatalokat felzárkóztassa, érettségihez és piacképes szakmához, valamint a felsőoktatásban való továbbtanulási lehetőséghez juttassa. A cél tehát az, hogy második esélyt teremtsen ezeknek a fiataloknak, olyan konvertálható tudás átadásával, amely a társadalomba történő integrációjukhoz az esélyegyenlőséget megteremti.

A *Jézus Társaságát* – bár nem rendelkezik egyházi státusszal – azért kerestük meg, mert köztudottan sokat tesznek a hátrányos helyzetű csoportok segítése érdekében. A jezsuita rend saját hagyományai és missziója alapján különösen is feladatának érzi a befogadás és kiengesztelődés társadalmi szintű elősegítését.

A válaszok lehangsúlyosabb része az egyházak által fenntartott oktatási intézmények programjának ismertetése volt. A Jézus Társasága a középiskolai nevelés területén az önkéntesség tapasztalata által, szupervíziós keretben segíti elő, hogy a fiatalok tájékozottabbak legyenek, képesek legyenek reflektálni tapasztalataikra és elköteleződjenek egy igazságosabb társadalom építésében. Ennek programját sokfelé sikerült már megosztani és az iskolai hit- és erkölcsstan kötelező bevezetése által erre még több lehetőség lesz.

Az értelmiségi tudatformálás terén meg kell említeni a budapesti Párbeszéd Házát, mely kiemelt célnak tekinti, hogy valós, hiteles, gyümölcsöző dialógusok befogadó helye lehessen, ahol ezen párbeszédben a rend megjelenítheti a kereszténység evangéliumi nyitottságát is. A jezsuita rend havi lapja, a Szív tudatosan szólaltat meg olyan témákat, melyek képesek egy tágabb perspektívát nyitni a világ kérdéseire

A roma integrációt a rend tevékenységében az oktatás felől közelíti meg. Ennek keretében megosztják tapasztalataikat más, együttműködésre, hálózati közös cselekvésre nyitott partnerekkel. A Lehetőségek Iskolája felnőttek számára segíti az általános iskola befejezését, immár kilenc hazai helyszínen. A Roma Szakkollégiumok Hálózatán belül a *Jezsuita Roma Szakkollégium* kifejezetten a párbeszédre felkészült új roma értelmiség megerősítését kívánja előmozdítani, immár öt egyetemi városban.

A fentiek alapján tehát jól látható, hogy a vizsgálat során választ adó egyházi intézmények fontos szerepkörnek tekintik a rászorulókkal való foglalkozást. Elsődlegesen az oktatás keretében

koncentrálják a toleranciára nevelésre, mégpedig az egyes egyházak tanításaiból merítve, egyfajta erkölcsi nevelést alkalmazva.

Az egyes kirekesztett társadalmi csoportokat célzó befogadó programokról – a roma-missziók és a hajléktalan-ellátás kivételével – viszonylag kevés egyház nyilatkozott kifejezetten, pedig alapvetően mindegyikük foglalkozik étel- és ruhaosztással, bizonyos karitatív jellegű tevékenységekkel.

Néhány egyház működtet olyan példaértékű programot, amely a kirekesztett társadalmi csoportok tagjainak a társadalom általi elfogadását szorgalmazza. Jellemzően azonban inkább a rászorulókat segítő karitatív tevékenységet végeznek az egyházak annak érdekében, hogy segítsenek a sérülékeny csoportokhoz tartozó embereknek, közvetve szolgálva ezáltal az integrációt.

6. 4. 3. Nemzetiségi önkormányzatok, a nemzetiségeket érintő szemléletformáló programok

A magyarországi politikai rendszer átalakulása az 1990-es évek elején a gazdaság szerkezetének átstrukturálódásával járt együtt. Mintegy másfélmillió munkahely szűnt meg, és az államszocializmus éveiben biztosított teljes foglalkoztatást a munkanélküliség tömeges mértékű megjelenése váltotta fel. A képzetlen munkaerő iránti kereslet jelentősen csökkent, így sokan véglegesen kiszorultak a legális munkaerőpiacról. Rövid idő alatt hatalmas jövedelmi különbségek alakultak ki, és ez társadalmi feszültségekhez vezetett.

Az Európai Unióhoz való 2004. évi csatlakozás a jóléti államok szintjéhez való gyors felzárkózás reményét kínálta, a közhangulatot az általános bizakodás jellemezte. Ezt az illúziót a 2008-ban kezdődött gazdasági világválság alapjaiban rengette meg. A magyar társadalom jelentős része két évtizeden belül másodszor is megtapasztalta az életszínvonal meredek visszaesését.

Az életviszonyok nagy tömegeket érintő kedvezőtlen változása együtt járt az előítéletek növekedésével. Ezek elsődleges célpontjává a társadalom foglalkoztatási, iskolai végzettség szerinti és szociális jellemzői alapján leghátrányosabb helyzetű csoportjaként a roma közösség tagjai váltak.

A szociológiai felmérések nagy különbségeket mutatnak abban a tekintetben, hogy a társadalom hány százaléka előítéletes a romákkal szemben. Azt azonban minden mértékadó kutatás elismeri, hogy az előítéletek lényegesen nagyobbak, mint a rendszerváltozást megelőzően, 2007-ben és azt követő években pedig különösen sokat romlott a helyzet ebben a tekintetben.⁸²

Az előítéletek mérséklése, felszámolása fontos célkitűzése az Európai Unió Roma Stratégiájához kapcsolódó Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiának, valamint az annak végrehajtására a 2012–2014. évekre szólóan meghatározott kormányzati intézkedési tervnek is.

A *Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia* (a továbbiakban *Felzárkózási Stratégia*) megállapítja, hogy a romák társadalmi kirekesztése a kölcsönös bizalmatlanság, az agresszió, valamint az előítéletek állandósulását, továbbá a biztonságérzet csökkenését eredményezte. Ezt a helyzetet, amely a 21. századi együttélés és a fenntartható társadalmi és gazdasági növekedés

⁸² A Tárki 1994. évi felmérése szerint a válaszolók 67 százaléka egyetértett azzal, hogy a bűnözési hajlam a cigányok vérében van (Tárki, 1994). A Nézőpont Intézet 2008. augusztusi kutatása szerint a megkérdezettek 77 százaléka szerint a romák hajlamosabbak a bűnelkövetésre a nem romáknál (Nézőpont Intézet, 2008). A Progresszív Intézet 2009 februárjában végzett felmérése szerint a megkérdezettek 81 százalékának voltak cigányellenes attitűdjei (Progresszív Intézet, 2009)

korlátja, fel kell számolni. Az integráció a többség befogadó szándéka nélkül elképzelhetetlen, ezért – a diszkrimináció elleni jogi biztosítékok alkalmazásán túl – a leszakadó rétegekkel kapcsolatos szemlélet formálása is elengedhetetlen.

A Felzárkózási Stratégia a diszkrimináció elleni küzdelemben az alábbi prioritásokat jelöli meg:

- meg kell erősíteni a roma civil társadalom szerepét, ösztönözni kell a romák civil és politikai szerepvállalását, meg kell teremteni a roma közösségek képviselőivel folytatott intézményesített párbeszéd kereteit;
- a cigány kisebbségi önkormányzatok számára képzéseket kell biztosítani a felzárkózási programokban való sikeres és eredményes részvétel érdekében;
- a szociális, egészségügyi, közigazgatási, igazságszolgáltatási valamint rendfenntartási területeken dolgozók számára biztosítani kell olyan programokon, képzéseken való részvételt, melyek elősegítik a megkülönböztetéstől mentes gyakorlatok alkalmazását;
- a kampányokon túlmenően lépéseket kell tenni annak érdekében, hogy a hátrányos helyzetű emberek, különösen a romák médiában történő ábrázolása elősegítse az előítéletek leépítését, a társadalmi befogást;
- a roma kultúra művelésének támogatása mellett a meg kell teremteni annak feltételét, hogy a többségi társadalom is megismerhesse a roma hagyományok és kultúra értékeit, ennek érdekében az Országos Roma Önkormányzat és a Kormány közösen európai színvonalú Roma Kulturális Központot hoz létre;
- a városi és vidéki közösségek közbiztonsága és konfliktusmentes együttélése érdekében programokat kell indítani a rendőrség, a cigány kisebbségi önkormányzatok, civil szervezetek együttműködésével a polgárőrség, a közösségi és szomszédági bűnmegelőzés, a drogprevenció és a konfliktuskezelés területén a helyi sajátosságok figyelembevételével és a helyi nyilvánosság minél szélesebb körű bevonásával – különösen a konfliktusokkal terhelt településeken.

A Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiáról, valamint végrehajtásának a 2012-2014. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről szóló 1430/2011. (XII. 13.) Korm. határozat együttesen tartalmazza a bevonással, szemléletformálással és a közbiztonság javításával kapcsolatos feladatokat.

Az e beavatkozási területhez kapcsolódó tizenöt intézkedés közül hat intézkedés elsődlegesen a roma közösség esélyegyenlőségét kívánja elősegíteni, illetve jogérvényesítési lehetőségeit szélesíti. Mindössze két intézkedés célja kifejezetten a társadalomban meglévő előítéletek lebontása, illetve további kettő közvetlen módon járulhat ehhez hozzá. E körbe sorolható, hogy

- támogatni kell a hátrányos helyzetű emberek, különösen a mélyszegénységben élők és a romák médiában történő, sztereotípiákat mellőző ábrázolását;
- az etnikai konfliktusokkal nagymértékben terhelt településeken konfliktuskezelő, mediációs, közösségfejlesztő, valamint közösségi bűnmegelőzési és rehabilitációs programokat kell indítani a rend tartós helyreállítása és a közösségek konfliktusmentes együttélése érdekében;
- támogatni kell a már működő roma kulturális intézmények és szervezetek működését, fejlesztését, illetve létrehozását és biztosítani kell azok folyamatos működésének feltételeit;

- a roma kultúra széles körű, méltó bemutatása érdekében, befogadó-tér funkcióra alkalmas, oktatási, képzési feladatokat is felvállaló európai színvonalú roma multifunkcionális központot kell létrehozni.

A fentiekből is látható, hogy – amint azt a korábbi kisebbségi ombudsman is megállapította a Stratégia tervezetéről készült állásfoglalásában⁸³ – szükséges a Stratégia társadalmi szemléletformálás terén való megerősítése.

Amint az a 2012. márciusában több, mint 10 roma és nem roma civil szervezet által kiadott javaslatcsomag⁸⁴ is hangsúlyozza: „fontos, hogy a Stratégiában szerepeljenek konkrét diszkriminációellenes, előítéletek csökkentését célzó, a rasszista motivációjú bűncselekmények elleni fellépés javítására szolgáló intézkedések, eszközök, és legyenek erre a célra elkülönített források a dokumentumban és az Intézkedési tervben.”

A Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiáról, valamint végrehajtásának a 2012-2014. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről szóló 1430/2011. (XII. 13.) Korm. határozat együttesen tartalmazza a bevonással, szemléletformálással és a közbiztonság javításával kapcsolatos feladatokat.

A Felzárkózási Stratégiában meghatározott feladatok megkezdéséről, illetve 2012. évi időarányos végrehajtásáról jelentés készült, amelyet a Kormány 2012. augusztus 29-i ülésén elfogadott. A jelentés a szemléletformálással összefüggő intézkedések kapcsán 4 projektet említ, amelyek célja a diszkrimináció csökkentése a médián keresztül, ám ezek részleteiről semmit nem közöl. Az etnikai konfliktusokkal nagymértékben terhelt településeken tervezett konfliktusmegelőző, közösségfejlesztő és mediációs programokról is csak annyi olvasható, hogy azokhoz kapcsolódóan intézkedési tervet dolgoznak ki a konfliktuskezelésben jártas szakemberek bevonásával. Folytatódik továbbá a „Békefenntartás a helyi közösségekben” projekt, amelybe bevonják a helyi nemzetiségi önkormányzatok és civil szervezetek képviselőit is. Az intézkedési tervben meghatározott feladatok közé tartozik a Roma Kultúra Támogatása címet viselő pályázat, továbbá a KIM fejezetében meghatározott három előirányzat, amelyek a hazai nemzetiségek, köztük a romák önazonosságának erősítését, a nemzetiségi közfeladatok ellátását támogatják. A roma kultúra széles körű bemutatása érdekében oktatási és képzési feladatokat is ellátó multifunkcionális központot kívánnak létrehozni 1,7 milliárd forint keretösszegeből. A Vilgsátor létrehozásához kapcsolódó felhívásnak 2012. március 15-ig kellett volna megjelennie, azonban jelentés szerint erre nem került sor.

A Felzárkózási Stratégia intézkedési tervében foglalt feladatok megvalósulásának és hatásainak nyomon követésében az *Országos Roma Önkormányzat* is közreműködik.

Az ORÖ elnöke megkeresésemre arról tájékoztattott, hogy nem rendelkezik pontos kimutatással arról, hogyan változott az elmúlt években a többségi társadalom viszonyulása a roma közösséghez. Általánosságban elmondható, hogy az előítéletek fokozódtak azokon a településeken, ahol a megélhetés mindenki számára nehezen biztosítható. Az etnikai konfliktusokkal nagymértékben terhelt települések többsége a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben található, ahol nincsenek a megélhetést biztosító munkahelyek, a romák és nem romák egyaránt mélyszegénységben élnek. Az előítéleteket erősíti egyes szélsőséges politikai

⁸³ A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztósának állásfoglalása a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási és Roma Stratégia című tervezetről – <http://www.kisebbségiombudsman.hu/hir-702-nemzeti-es-etnikai-kisebbségi-jogok.html>

⁸⁴ Javaslatok a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiához – Egy civil együttműködés javaslatai. 2012. március 6. – http://tasz.hu/files/tasz/imce/civilekromastrat_magyar_vegleges_marc6.pdf

nézeteket valló csoportok kisebbségellenes kampánysorozata, amelynek következményeit a cigányság szenvedti el. Azokon a településeken, ahol ezek a politikai párt által is támogatott csoportok félelemkeltő felvonulásokat tartottak és gyűlöletbeszédet mondtak, a cigányellenesség erősödése tapasztalható a lakosság körében. *Az esélyegyenlőséget, a „felzárkózást” elősegíteni hivatott programoknak is lehet nemkívánatos, megőrző hatása, hiszen azokat egyesek úgy értékelik, hogy már megint „csak” a romákat segítik.* Különösen így van ez akkor, ha az esélyegyenlőségi programok tervezésébe nem vonják be a cigányság képviselőit, nem tekintik őket partnereknek, ami szintén előítéletességre, sztereotíp gondolkodásra utal.

Az elnök válaszában kifejtette, hogy az állami szervek igyekeznek az előítéletek felszámolása érdekében különböző programokat megvalósítani, azonban a szűkös anyagi keretek még mindig nem elegendők arra, hogy ezt a munkát hatékonyan tudják végezni. Pusztán kommunikációval, olvasmányokkal és verbalitáson alapuló érzékenyítő tréningekkel azonban nem lehet hathatós eredményeket elérni az elfogadás, befogadás terén, ehhez a közös cselekvést segítő programokat kell és érdemes támogatni.

Az ORÖ elnöke válaszlevelében hangsúlyozta, hogy a roma közösség országos szintű képviselőtét ellátó szervként céljuk az előítéletek megszüntetése, csökkentése, külön forrásokat azonban e feladat ellátására nem kaptak a költségvetésből. Tervezés fázisában vannak azonban olyan nagyszabású programok, amelyek országosan segítik az előítéletek csökkenését is.

Az elmúlt években több olyan állami program is indult, amelyek előkészítésébe, illetve néhány esetben a végrehajtásába bevonták az ORÖ-t is. A kialakult együttműködési rendszerben számítanak az ORÖ munkájára, és ezek eredményeképpen több olyan megállapodás is született, amelyeknek egyik célja az előítéletek felszámolása.

A Kormány és az ORÖ között 2011 májusában létrejött keretmegállapodás alapján az ORÖ részt vesz annak a megyei kormány megbízottak által koordinált konfliktusmegelőző és kezelő mechanizmusnak a működtetésében, mely a helyi, a közbiztonságot és a békés egymás mellett élést fenyegető jelenségek megelőzésére és kezelésére irányul.

Az ORO több állami szervvel is kötött együttműködési megállapodást – például 2012 novemberében a Honvédelmi Minisztériummal – amelyek elsődlegesen esélyegyenlőségi jellegűek.

Az előítéletektől mentes, nyitott társadalom létrehozását vagy megerősítését segítő programok közül kiemelte az EMMI Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkársága gondozásában Roma Kulturális Tevékenységek Támogatására kiírt pályázatot. A kultúra megőrzése, ápolása nélkül ugyanis nem lehet sikeres a társadalmi integráció, valamint a kulturális programok jó táptalajai lehetnek az előítéletesség mérséklésére is.

Felhívta továbbá a figyelmet két foglalkoztatási projektre, amelyek a cigányságról kialakult sztereotípiákat, negatív képet változtathatják kedvező irányban. A TÁMOP 5.3.1-B1 és TÁMOP 5.3.1-B2 projekt keretében a társadalmi előítélettel és munkaerő-piaci diszkriminációval küzdő munkanélküli roma emberek, elsősorban roma nők társadalmi befogadásának és foglalkoztatásának javítására nyílik lehetőség a szociális és gyermekjóléti ellátórendszer intézményeiben történő foglalkoztatásuk támogatásával.

Az ORÖ elnöke kiemelt jelentőségűnek tartja, hogy a Nemzeti Alaptantervben helyet kapott a cigány népismereti oktatás. A NAT nemzetiségekre vonatkozó elemei alkalmassá váltak arra, hogy a köznevelés rendszerében releváns és hiteles ismeretekkel alapozzák meg a romákról kialakított képet. Véleménye szerint a multikulturális elemekkel történő oktatással kiegészülve ez megfelelő eszköz lehet az előítéletek legyőzésében.

A roma közösség mellett más nemzetiségek esetében is megfigyelhető – bár lényegesen kisebb mértékben – az előítélet vagy akár a kifejezett gyűlölet megjelenése.

Az *Országos Szlovák Önkormányzat* (a továbbiakban: OSZÖ) elnöke arról tájékoztatót, hogy a hazai szlovákságot szinte kivétel nélkül akkor érik atrocitások, amikor Magyarország és Szlovákia viszonya – főként, de nem kizárólagosan nemzetiségi kérdések miatt – feszültté válik. Ilyen esemény volt korábban a Bős-Nagymarosi vízlépcső kapcsán kialakult vita, a szlovákiai nyelvtörvény ügye, a magyar igazolványok és a kettős állampolgárság kérdése, de több futball botrány is. Ezek kapcsán nemcsak a budapesti Szlovák Nagykövetség vagy a békéscsabai Szlovák Főkonzulátus előtt szerveztek tüntetéseket, hanem magyarországi szlovák közösség intézményeinél, így a békéscsabai Szlovák Kultúra Házánál is. Szlovákellenes falfirkákat festettek fel Pilisszentkereszten, valamint az oroszlanói művelődési ház falára. Több településen (Pilisszántó, Keszölc, Ecsér, Szeged) megrongálták, lefestették, leragasztották a szlovák nyelvű helységnevé- és utcanevtáblákat. Az OSZÖ egy alkalommal 120-nál is több fenyegető e-mailt kapott. Ezek a fellángolások általában néhány nap alatt elültek, de nem múltak el nyomtalanul az érintett magyarországi szlovákok emlékezetében. Az OSZÖ elnökének megítélése szerint a történetek ellenére sem tapasztalható akkut feszültség a többségi társadalom és a magyarországi szlovákság között, a mindennapi együttélés túlnyomórészt nyugodtnak, békésnek mondható.

Megítélése szerint ezért az előítéletek mérséklését célzó állami intézkedések a romák esetében tűnnek a legindokoltabbnak. A többségi társadalom és a nemzetiségek közötti nyitott kapcsolat létrehozását és megerősítését azok a rendezvények segíthetik, amelyek a különböző kultúrák megismerését, elfogadását szolgálják.

Az *Országos Örmény Önkormányzat* elnöke személyes ombudsmani találkozó keretében mondta el, hogy aggasztónak tartja a sajtóhíradásokban „baltás gyilkosként” emlegetett Ramil Safarov Azerbajdzsánba való kiadatása keltette indulatokat. Miután az örmény önkormányzat 2012-ben bírálta a Kormány e döntését, fenyegetéseket kapott ismeretlen személyektől, sőt egy löszert tartalmazó levélküldemény is érkezett a székházukba. Emiatt feljelentést is tettek, azonban a nyomozás eredménytelenül zárult. Feltehetőleg hackertámadás következménye az is, hogy az Országos Örmény Önkormányzat weboldalát hónapok óta vírusveszély miatt nem lehet megnyitni.

Az *Országos Szlovén Önkormányzat* elnöke arról tájékoztatót, hogy az elmúlt években egy-két civil szervezet kapott a szlovén nemzetiséget sértő levelet, de ez nem tekinthető általánosnak.

A szerb közösség tagjainak sérelmére elkövetett cselekmények is előfordultak az elmúlt években. 2004-ben az *Országos Szerb Önkormányzat* elnöke feljelentést is tett ismeretlen elkövetők ellen, miután több fenyegető röpiratot, postai küldeményt, továbbá sértegető telefonhívást kapott a testület.

2008-ban a *Magyarországi Németek Országos Önkormányzata* is tiltakozott a „svábbünözés” jelenségével foglalkozó weboldal működése miatt. A jogelőd nemzeti és etnikai kisebbségi jogok biztosá intézkedését követően az akciót szervező civil szerveződés nyilvánosságra hozta, hogy valójában az előítéletes, kirekesztő gondolkodásmód veszélyére, annak képtelen, abszurd voltára kívánta felhívni a figyelmet. Arra szerettek volna rámutatni, hogy egyszerűen, különösebb időráfordítás nélkül hogyan lehetséges bármilyen történelmi kontextusból kiemelt eseményeket leszűkítve, lebutítva, egyoldalúan tálalni, és történelmi tények sarkításával, ferdítésével, elhallgatásával milyen könnyen lehet az embereket manipulálni. E kezdeményezés tehát az előítéletek elleni sajátos médiakampányként indult, ám eredeti szándékával ellentétes hatást ért el. Ezt az is mutatja, hogy a weboldal 2010-ben más internetes elérhetőséggel „feléledt”, és azóta is a magyarországi német nemzetiséget sértő, sőt kifejezetten

gyűlölködő bejegyzéseket tartalmaz, ami legalábbis megkérdőjelezi, hogy ez esetben is a kirekesztéssel és az előítéletekkel szembeni akcióról lenne szó.

Az *Országos Ruszin Önkormányzata* elnöke arról tájékoztató, hogy ruszinok nem tapasztaltak előítéletet közösségükkel szemben.

Feltehetőleg a többi nemzetiség sem érzi érintettnek saját közösségét a gyűlöletbeszéd kapcsán. Erre utal, hogy az ombudsmani megkeresésre az országos nemzetiségi önkormányzatok mintegy fele nem válaszolt, miközben idáig minden más vizsgálatom során érdemi együttműködést tapasztaltam a részükről.

A vizsgálat során tájékozódni kívántam arról is, hogy Magyarország és a nemzetiségi anyaországok közötti regionális együttműködések kapcsán sor kerül-e a kölcsönös előítéletek lebontását segítő programokra. Ezek közé sorolható a *2005 februárjában a magyar és a szerb Parlament elnöke által kötött megállapodás* az oktatás, a kulturális és a gazdasági élet területére kiterjedő toleranciaprogram indításáról. A program keretében első alkalommal 2005-ben szerveztek tábort Palicson 2005 nyarán. A következő évben a tábort beillesztették a Szegedi Ifjúsági Napok (SZIN) Programjába, így a meghívott 25 magyarországi és 25 szerbiai diákon kívül a SZIN résztvevői is bekapcsolódhattak a programokba. Ez a kezdeményezés azonban ebben a formában, államközi szinten nem folytatódott. Igény azonban van a fiatalok részéről az ilyen jellegű társas összejövetelekre, hiszen a Szerb Köztársaság Vajdaság Autonóm Tartomány képviselőháza és kormánya azonban 2012-ben immár 6. alkalommal rendezte meg a Duna Menti Régiók és Városok Toleranciataborát, amelyen pályázat útján rendszeresen részt vesznek magyarországi diákok is.

Összegző jelleggel elmondható, hogy a roma-ellenesség napjainkban már nem csak attitűdöt jelent, hanem a szélsőséges ideológia mentén szerveződő különböző csoportosulások egyik fő összetartó ereje. Sőt, egyre inkább érzékelhető a legkülönbözőbb társadalmi rétegek gondolkodásában, beleértve a fiatalokat és a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezőket is. Ez annak a veszélyét hordozza, hogy fokozódik a társadalom peremén élő romák kirekesztése, és a szegregáció a lakhatási feltételek, a munkahely és az oktatási intézmények mellett a társas érintkezés szinte minden területén megjelenik. Egyes településeken a romák és nem romák már nem együtt, hanem csak egymás mellett élnek, a bizalmatlanság vagy akár a kölcsönös félelem nyomasztó légkörében.

Az ORÖ – illetve a jogelőd Országos Cigány Önkormányzat – évek óta közreműködik az esélyegyenlőségi programok véleményezésében, kidolgozásában, ám 2010 után sokkal hangsúlyosabbá vált a szerepvállalása e téren. A részvételével közreműködésével kidolgozott és megvalósított programok elsődlegesen a roma közösség életkörülményeit kívánják javítani, és kiemelt területként kezelik az oktatást, a felnőttképzést és a foglalkoztatást.

Ezt jól mutatja, hogy a Kormány és az ORÖ közötti keretmegállapodás 16 pontban megfogalmazott célkitűzései közül mindössze egy sorolható közvetlenül is az előítéletek elleni fellépés körébe. Eszerint az ORÖ részt vesz annak a megyei kormány megbízottak által koordinált konfliktusmegelőző és kezelő mechanizmusnak a működtetésében, mely a helyi, a közbiztonságot és a békés egymás mellett élést fenyegető jelenségek megelőzésére és kezelésére irányul. Vizsgálatom során azonban nem kaptam tájékoztatást arról, hogy e vállalat megvalósítása érdekében milyen intézkedésekre került sor, illetve abban hogyan vett részt az ORÖ. Az is csak az egyenruhás bűnözés folyamatát, hátterét és a gyöngyöspatai eseményeket feltáró, valamint az egyenruhás bűnözés felszámolását elősegítő eseti bizottság 2011. október 11-i ülésének jegyzőkönyvéből tűnik ki, hogy az ÖRO elnöke – még a keretmegállapodás megkötése előtt, 2011 áprilisában – megpróbált közvetíteni Gyöngyöspatán. A helyi cigány kisebbségi

önkormányzati elnökével való találkozó azonban nem vezetett eredményre, sőt az ORÖ elnökét – saját szavai szerint – „ordítózó, őrjöngő” csapat fogadta, akik nem is vettek részt az egyeztetésben.

Az előítéletek megszüntetésével, mérséklésével kapcsolatos feladatok a Felzárkózási Stratégia végrehajtása érdekében elfogadott kormányzati intézkedési tervben sem jelennek meg a jelentőségüknek megfelelő hangsúllyal. Konkrét intézkedéseket mindössze a romák médiaábrázolása, illetve a helyi konfliktuskezelés körében határozott meg a kormány. Amint azt a 2011. évi gyöngyöspatai események is mutatják, a helyi feszültségek kezelése nagyon fontos feladat, hiszen ha ez kellő időben nem történik meg, könnyen etnikai színezetet kaphat és magyar – roma ellentétként jelenhet meg. Nem tartom ezért kielégítőnek, hogy a konfliktuskezelés új, hatékonyabb alapokra helyezése helyett az intézkedési terv végrehajtását értékelő jelentés csak a már megkezdett „Kisvárosi kéksisakosok – Békefenntartás helyi közösségekben” program folytatásáról szól.

A Felzárkózási Stratégia alap gondolata, hogy a többségi társadalom és a roma közösség egymás felé történő nyitása érdekében kölcsönösen kell változtatni a szemléletmódon, ám az intézkedési tervben ez már jellemzően egyoldalú feladatként jelenik meg. Ezt jól példázza az a megfogalmazás, hogy támogatni kell az egyházakat „a roma közösségek körében végzett” missziós és pasztorációs tevékenységükben, különösen az erkölcsi értékrendet megalapozó és szemléletformáló programjaik beindításában és működtetésében.

Alkotmányossági szempontból nem kifogásolhatóak, sőt kívánatosak és szükségesek a nagyobb társadalmi igazságosság elérését szolgáló programok. A romák esetében azért is különösen fontosak a hatékony esélyegyenlőségi programok, mert – amint azt szociológiai kutatások bizonyítják – körükben nemcsak a foglalkoztatás esélyeit rontó tényezők (az iskolai végzettség és a szakmai képzettség alacsony foka) figyelhetők meg, hanem meg kell küzdeniük az előítéletek jelenségével is. Az esélykiegyenlítő intézkedéseket alkalmazó országok tapasztalatai azonban arra intenek, ügyelni kell arra, hogy a pozitív diszkrimináció ne kelthesse más – esetleg ugyancsak hátrányos helyzetben lévő – személyekben az igazságtalanság, méltánytalanság látszatát. Ekkor ugyanis fennállhat annak a veszélye, hogy – amint erre az ORÖ elnöke is felhívta a figyelmet – eredeti céljával ellentétben nem tompítani fogja a társadalmi különbségeket, hanem további feszültségek kialakulásához, adott esetben a programok célcsoportjával szembeni előítéletek fokozódásához vezet. E nemkívánatos folyamat elkerülése érdekében indokolt felvilágosító munkával tudatosítani, hogy a romák esélyegyenlőségének megteremtését elősegítő intézkedések nem kizárólag e nemzetiség helyzete szempontjából fontosak, hanem egybeesnek a „többségi társadalom” érdekeivel is.

Az Felzárkózási Stratégiában, illetve a végrehajtását szolgáló intézkedési tervben ezért szükségesnek tartom fokozottabban megjeleníteni a többségi társadalom nyitott, toleráns gondolkodását segítő, az előítéletek lebontását célzó feladatokat.

A társadalomban meglévő előítéleteknek semmilyen racionális alapja nincs, szinte bármelyik közösséggel szemben lehet parttalan indulatokat kelteni. Ez példázza, hogy a Magyarország és az anyaország közötti esetleges nézetkülönbségek hatására több esetben a magyarországi nemzetiségek önkormányzati vezetőit vagy akár magát a közösségeket is fenyegetések érték, miközben az adott konfliktushelyzet kialakulásában nyilvánvalóan semmilyen szerepük nem volt.

Az országos nemzetiségi önkormányzatok – az ORÖ kivételével – nem vesznek részt a társadalomban meglévő előítéletek lebontását közvetlenül célzó programok előkészítésében és megvalósításában. Közvetett módon azonban lehet ilyen kedvező hatása is a nemzetiségek

kulturális rendezvényeinek, azzal, hogy segítenek közelebb hozni egymáshoz a többségi társadalom és a kisebbségi közösségek tagjait.

6. 4. 4. Civil szervezetek jó gyakorlatai

A projekt keretében folytatott vizsgálataim során a gyűlöletkeltés elleni fellépésben tapasztalható példaértékű gyakorlatokat, kezdeményezéseket is törekedtem felkutatni, e körben számos figyelemre és elismerésre méltó civil szervezetek által végzett tevékenységről szereztem tudomást.⁸⁵ A jelentésben nyilvánvalóan nincs lehetőségem arra, hogy valamennyi, a témával foglalkozó civil kezdeményezést ismertessem; mindazonáltal az alábbiakban bemutatottakon túl is számos további program szolgálja a társadalmi beilleszkedést a roma lakáséletteremtől kezdve az integratív játszóházig.⁸⁶

A bemutatott szervezetek között kivételként említhető a *Magyar Máltai Szeretetszolgálat*, miután tevékenységi köre sokkal kiterjedtebb és több társadalmi csoportot fog át.

Ez az egyesületi formában működő szervezet 1989-es megalakulása óta kiemelt fontosságot tulajdonít a társadalmilag kiszolgáltatott, kirekesztett csoportok segítségének, működésének alapvető célja éppen e csoportok támogatása, a tolerancia és a társadalmi felelősségvállalás erősítése. A szervezet tevékenysége szinte valamennyi kirekesztett csoport segítségét magában foglalja: a folyamatos, helyszíni jelenlétén alapuló komplex rehabilitációs program a romák segítségét és integrációját tekinti elsődleges feladatnak.

A hajléktalan emberek a szervezet fenntartásában működő szinte valamennyi intézménytípus (nappali melegedő, éjjeli menedékhely, átmeneti szállás, utcai gondozó szolgálat, 24 órás egészségügyi szolgálat, mozgó tüdőszűrő állomás, mozgó orvosi rendelő, lábadozó, családok átmeneti otthona) szolgáltatásait igénybe vehetik. A fogyatékosokkal élők számára bentlakásos intézményt tartanak fenn, a szervezet idősotthonaiban szakszerű ellátást vehetnek igénybe a rászorulóknak, a szervezet mentőállomást is fenntart. A szervezet által működtetett játszóterek a közösségi tér biztosításával szintén a különböző társadalmi csoportok közötti toleranciát segítik, de széleskörű a szervezet karitatív tevékenysége a katasztrófavédelem, a természeti csapások következményeinek enyhítése terén is.

A tolerancia és a társadalmi felelősségvállalás megjelenését kitűnően példázza az „Aluljárók helyett emberibb körülmények” c. 2011-ben lebonyolított programjuk, amelynek megvalósítása során az aluljárókban élő hajléktalan emberek számára tudtak a szociális munka eszközeivel (a hatósági és rendészeti eszközök alkalmazását elkerülve és megelőzve) lakhatást és alternatívákat biztosítani.

A különböző intézményekben különböző módon, az ellátás formájától és jellegétől függően, de minden esetben megvalósul a tényszerű ismeretek átadása, a tolerancia alapelveinek biztosítása és alkalmazása, és a társadalmi felelősségvállalás. Ez magában foglalja elsősorban az ismereteknek az intézmények működéséről szóló, beszámolóknak, jelentésekben történő közreadását, a különböző társadalmi szervezetekkel, intézményekkel (önkormányzatok, civil szervezetek, egyházak, rendőrség, közterület-felügyelet) való kapcsolattartást és párbeszédet. Magában foglalja továbbá a kirekesztett csoportokhoz tartozókkal fenntartott párbeszédet és tájékoztatást, a médiában, a sajtóban a Szeretetszolgálatról és annak tevékenységéről szóló hírek

⁸⁵ A bemutatott civil szervezetek a projekt keretében 2012. április 29-én rendezett műhelybeszélgetésen mutatták be tevékenységüket.

⁸⁶ Piréz Gyermekműhely – <http://pirezmuhely.hu/hun/>; Romani Platni Lakáséletterem-
<http://romaniplatni.blogspot.hu/p/rolunk-irtak.html>; Tolerancia-séta – http://beyondbudapest.hu/index_hun.html

és tájékoztató anyagok közzétételét (pl. Máltai Hírek c. kiadvány, Egyesületi beszámolók stb.), a sajtótájékoztatokat, sajtóközleményeket és sajtónyilatkozatokat (melyek száma éves szinten több százra tehető), és nem utolsósorban az internetes felületeken való aktív részvételt és tájékoztatást (honlap, facebook-oldal stb).

A tolerancia és az előítélet-mentesség fejlesztése a szervezet jellegéből következően jelen van szinte valamennyi intézményük működésében, néhányban emellett célzottan, programszerűen, és kiemelten megtalálható a tolerancia elvének tiszteletben tartása és alkalmazása, valamint az előítélet-mentesség.

A cigánysággal szembeni előítéletek enyhítése, a különböző társadalmi csoportok közötti párbeszéd kialakítása kiemelt fontosságú része azoknak az ún. „telepes programoknak”, amelyeket többek között Monoron, vagy Pécsen folytat a Szeretetszolgálat. Ezen programok egészének legfontosabb üzenete éppen a tolerancia fontossága, valamint az előítélet mentes gondolkodás.

A Szeretetszolgálat hajléktalanokkal végzett munkája is a tolerancia és az előítélet-mentesség jegyében valósul meg. Ez célzottan és projektszerűen jelenik meg az intézményekben pályázati és saját forrásból megvalósuló kreatív-művészeti műhelyek, az utcai gondozószolgálatok által az önkormányzatokkal együttműködve megvalósított, a visszaintegrálódást segítő speciális projektek, az utcai gondozószolgálat által létrehozott hajléktalan rockzenekar esetében, melyeknek egyik hangsúlyos eleme éppen a hajléktalanokkal szembeni előítéletek csökkentése. Ide sorolható továbbá a téli időszakban feladatait ellátó krízisautó működtetése is, amely nagyrészt lakossági bejelentések alapján nyújt segítséget.

Hangsúlyosan jelenik meg a tolerancia és előítélet mentesség a szervezet több éve Tarnabodon és Erken működő programjaiban, hiszen ezekben a komplex programokban a különböző társadalmi csoportok közötti párbeszéd megteremtésén túl, közösségi szociális munka, a falu közösségének szervezése, iskola és óvoda működtetése, játszóház működtetése, foglalkoztatási programok is megtalálhatóak, és ezek fenntartása és működtetése elképzelhetetlen olyan programok nélkül, amelyek a tolerancia és az előítélet-mentesség fejlesztésével foglalkoznak.

Szintén a fenti értékek hangsúlyos megléte jellemzi a Veszprémben „Pokoli Torony” néven ismert programot, ahol eladósodott, szegregálódott, mélyszegénységben élő személyeken és családokon segít a szervezet, és a program megvalósítása szintén elképzelhetetlen a tolerancia és az előítélet-mentes gondolkodás és cselekvés hangsúlyozása és megvalósítása nélkül.

A Máltai Szeretetszolgálatnak a programokkal és intézményekkel kapcsolatos tapasztalatai pozitívak abban a tekintetben, hogy a tolerancia és az előítélet-mentes gondolkodás, és ezen elvek szerint történő cselekvés, türelemmel, alázattal, a szeretet erejével és a megfelelő szakmai működés biztosításával fejleszhető. Tarnabodon és Erken érezhetően javult a különböző társadalmi csoportok közötti kapcsolat, Veszprémben megnőtt a hátrányos helyzetű családok integrációjának esélye, csökkent a szegregáció mértéke, a hajléktalan rockzenekar léte és tevékenysége csökkenti a hajléktalanokkal szembeni előítéleteket, a pécsi program is sikeresnek mondható e tekintetben.

Az együttműködés szerteágazó, számos civil szervezettel, egyházzal, egyházi felekezettel a sérülékeny csoportok érdekképviselői szervezeteivel az érintett területen. Ezek az együttműködések részben az intézmények szintjén valósulnak meg, részben pedig a központi irányítás, és a kommunikációért felelős csoport részvételével.

A rendezvényünkre meghívott, és a jelentésben bemutatott további szervezetek kiválasztása során az általuk képviselt csoportok sokszínűsége, illetve tevékenységük innovatív jellege volt irányadó.

A *Szubjektív Értékek Alapítvány*⁸⁷ 10 éve, önálló szervezetként jött létre három egyetemista barát szervezésében. Célja a rasszizmus elleni fellépés. Projektszerűen működnek, iskolákban tartanak érzékenyítő tréningeket, és ők hozták létre a Zene a rasszizmus ellen című kezdeményezést 2009-ben a brit nagykövetség segítségével. A kezdeményezés keretében tartották meg például a Sziget Fesztivál 0. napját, valamint a Daniel Pearl World Music Dayt, mely események célja felhívni a figyelmet a rasszizmus elleni küzdelem fontosságára. A szervezet további programjai a Hajléktaland összművészeti előadás, a kínai bevándorlókkal szembeni tolerancia kialakítása érdekében szervezett Holdújév Fesztivál, a U-care (urban culture against racism in Europe) elnevezésű kezdeményezés, valamint a No Hate Speech Movement, melyet az Európa Tanács indított minden tagországban.

A *Haver Informális Zsidó Oktatási Közhasznú Alapítvány*⁸⁸ egy zsidó informális oktatási szervezet, középiskolásoknak és egyetemistáknak tartanak interaktív oktatást a zsidó kultúráról és identitásról. Az alapítvány tagjai úgy gondolják, hogy az a tény, hogy a zsidó gyerekek az iskolában a zsidóság témájával csak a Holokauszt kapcsán találkoznak, negatív identitást alakít ki. Az alapítvány által vezetett órák célja a zsidó-nem zsidó párbeszéd kialakítása, a sztereotípiák, tévhitek felszámolása, az attitűdváltozás, a vitakultúra és kritikus gondolkodás fejlesztése. A foglalkozásokon a tanár moderátori szerepben jelenik meg, a cél a résztvevők aktivitása, a kooperatív technikákkal elért csoportmunka. Az alapítvány munkájában zsidó és nem zsidó fiatalok önkéntesen vesznek részt, nemrégiben alakult meg a román és a szerb partnerszervezetük.

Az *UCCU Roma Informális Oktatási Alapítvány*⁸⁹ a Haver kezdeményezésére jött létre két és fél évvel ezelőtt, mivel a Haver tevékenysége során rengeteg visszajelzést kapott arról, hogy szükség lenne a cigány identitással való hasonló foglalkozásra is. A fő célcsoport a 14-18 éves korosztály, de újabban kisebb gyerekek (3-4. osztályos általános iskolások) számára is tartanak foglalkozásokat. Az elmúlt egy évben különösen sok programot szerveztek, a fő cél platform teremtése a beszélgetésre és egymás megismerésére. A szervezet tevékenysége az identitásbeli sokszínűsége hívja fel a figyelmet. Több másik projektet is visznek, három másik szervezettel együtt hoztak létre egy kampányt az integrációról, együttnevelésről.

A *Szimpozion Egyesület és a Labrisz Leszbikus Egyesület*⁹⁰ Melegség és Megismerés című érzékenyítő programját 2000-ben hozták létre a melegekkel szembeni előítéletekkel való küzdelem jegyében, mégpedig egy amerikai program magyarországi viszonyokra való adaptálásával. A célcsoportot a középiskolások és egyetemisták jelentik, de csak meghívásra mennek órákat tartani. A szervezet munkatársai önkéntesként dolgoznak. Az Amnesty Internationallel közös programjuk a Civil Kurázsik. Kezdetben elég nagy ellenállást tapasztaltak a programmal szemben, 2012-ben azonban már az oktatási tárca is pozitív véleményt fogalmazott meg róla.

⁸⁷ <http://www.szubjektiv.org/category/magyarul/>

⁸⁸ <http://haver.hu/>

⁸⁹ <http://uccualapitvany.hu/>

⁹⁰ <http://www.labrisz.hu/szimpozion-barati-tarsasag-egyesulete>

A *Szemétálmok Független Színház*⁹¹ működésének, tevékenységének célja a hátrányos helyzetű gyermekek ösztöndíjrendszerben való művészeti képzése, gondolkodó, aktív állampolgárokká nevelése. Cél továbbá, hogy „eladható terméket” hozzanak létre, vagyis pl. a színi előadást annak művészi értékéért hívják meg a színházakba, valamint a képzésben részt vevő gyerekek olyan tudást és motivációt kapjanak, amellyel utána az életben tovább tudnak lépni, tovább tudnak tanulni, meg tudnak élni. Fontos számukra, hogy lehetőleg a tágabb közösséget, a környezetet is bevonják: egyrészt a gyerekek családját, környezetét, mert valódi változást csak úgy lehet elérni, másrészt a társadalmat is megérintsék, pl. utcai megmozdulásokkal közelítsék a különböző társadalmi csoportokat.

Kiemelendő, hogy nem fogadnak el állami támogatást, rendkívül fontos számukra a függetlenség, nem civil szervezetként, hanem gazdasági társaságként működnek, ezzel is bizonyítván: képesek a nyereség-termelésre, és adófizetésre. Nagyobb programjaik, projektjeik: Tollfosztás színdarab, Tollfosztás film, Lomtalanításokon spontán színház Szemétálmok címen, Földevők performance.

A *Káva Kulturális Műhely*⁹² más civil és művészeti csoportokkal közösen⁹³, a drámapedagógiát és a társadalomkutatást ötvözve hozta létre az ún. *hiányzó padtárs* programot. Ez egy „résztvételi színház” vidéki elit középiskolák végzős diákjai (mint legerősebb előítéletekkel bíró legerintettebb réteg) számára az iskolai szelekcióról, szegregációról. A színházi nevelési foglalkozásokon minden esetben erkölcsi-morális, életkori, társadalmi és mikroközösségi problémákat járunk körül a hozzánk látogató gyerekekkel, fiatalokkal közösen. Cél, hogy a néző-résztvevő behelyezkedjen a felkínált helyzetbe és meghatározza ahhoz fűződő viszonyát. A módszer ily módon nagyban hozzájárul a társadalmi felelősség minél szélesebb körű tudatosulásához.

A „Szerintetek miért nincs roma osztálytársatok?” kérdést boncolgató színjátékkal nem érzékenyítenek, hanem újrakereteznek egy problémát és attitűdváltásra törekednek az ismeretátadáson keresztül (szelekciós pontok beazonosítása). A program keretében nyolc kelet-magyarországi város középiskolaiban, elit-gimnáziumokban tartottak színházi nevelési foglalkozásokat érettségi előtt álló diákok számára, tavasszal négy-öt budapesti gimnáziumban lépnek fel. Az előadások a szolidaritás, a versengés és az iskolai szelekció témaköreit dolgozzák fel városi-iskolai életképek résztvételi színházas megjelenítésével. A program előtt és után pedig kérdőív kitöltésével végeznek hatáskutatást.

Azzal, hogy jól láthatóan – a Magyar Máltai Szeretetszolgálat kivételével – bemutatott szervezetek tevékenysége a (közép)iskolás korcsoportra fókuszál, az ismertített civil gyakorlatok is igazolják az előítéletesség, kirekesztés mélyen gyökerezésével, komplex ösztársadalmi problematikájával kapcsolatos felvetéseinket: *a befogadó társadalom, az esélyegyenlőség elvárt, vágyott képei csak a megelőzés, a toleranciára nevelés eszközeivel érhetőek el.*

Az is látnivaló továbbá, hogy bármennyire is sikeresek, eredményesek, az elszigeteltségük, egyediségük okán, *átfogó állami támogatottság, hosszú távú, országos szintű, egységes megvalósítás nélkül a legjobb gyakorlatok is csak jó példák maradnak*, önmagukban nem lehetnek képesek igazán hatékonyak lenni. Lokális sikereik ellenére sem helyettesíthetik tehát a megfelelő állami intézkedéseket a szemléletformálás terén, ugyanakkor azok kidolgozásához és megvalósításához is követendő példaként szolgálhatnak.

⁹¹ <http://szemetalmok.blogspot.hu/>

⁹² <http://www.kavaszinhas.hu/index.php>

⁹³ A Káva Kulturális Műhely „*Hiányzó padtárs*” című programja az Open Society Institute, a Nemzeti Kulturális Alap, Ároktő Község Önkormányzata, az UCCU és a Roma Versitas Alapítványok támogatásával jött létre.

7. Összegzés

A „Kommunikációval az egyenlő méltóságért – Befogadó beszéd kontra gyűlöletbeszéd” projekt célja az volt, hogy feltérképezze: mit tesznek az egyes állami szervek és a tág értelemben vett civil szféra szereplői (civil és nemzetközi szervezetek, egyházak, nemzetiségi önkormányzatok) annak érdekében, hogy elősegítsék a toleráns, nyitott, előítéletektől mentes társadalmi környezet kialakulását, amelyben a gyűlöletkeltő szavakat és tetteket sem kifejezett, sem hallgatóságos egyetértés nem övezi. A gyűlöletkeltés elleni fellépésnek ugyanis szükséges, de önmagában nem elégséges eszköze a represszió. A gyűlölködő szavak születését megelőző gondolatok kialakulását nem tiltással, hanem csakis oktatással, felvilágosítással, képzéssel lehet és szabad gátolni. Ha pedig mégis sor kerül ilyen közlésre vagy cselekményre, arra egy kellően tudatos és képzett társadalomban mind a közvélemény, mind pedig a jogalkalmazók egyértelmű és határozott reakciót kell, hogy adjanak.

A gazdasági-társadalmi válság jelenségei nem kedveznek a nyílt és előítélet-mentes viszonyulás kialakulásának, éppen ellenkezőleg: a szűkösség, a fokozódó kiszolgáltatottság a bűnbakképzés, a diszkrimináció melegágya. Különösen fontos ezért az átgondolt, stratégia-szerű állami szerepvállalás és a rugalmas és hatékony civil munka e téren.

Eljárásom során áttekintettem mindazon kulcsterületeket, ahol e szerepvállalás vizsgálata szükséges, így került a projekt fókuszába a köznevelés-közoktatás témaköre, az igazságszolgáltatás, a média és az egyházak, nemzetiségi önkormányzatok, a nemzetközi és európai uniós támogatások és az azokat felhasználó nonprofit szervezetek tevékenysége.

Következtetéseim az egyes területek tekintetében az alábbiak szerint összegezhetőek:

Számos pozitív törekvés is látható a tolerancia és előítélet-mentesség fejlesztésével kapcsolatban *az óvodai nevelésben, a köznevelésben és a pedagógusképzésekben*. A 2013-ban hatályba lépő Alapprogram, Nemzeti alaptanterv és egyéb irányelvek, jogszabály-módosítások, valamint pályázatok hatékonysága, illetve eredményei a gyakorlatban azonban még nem mérhetőek vagy ítélelhetőek meg, így ezek megvalósulásának hatékonyságáról csak a következő években lehet érdemben állást foglalni.

A fentiekén túl azonban ellentétes tendenciák is megfigyelhetőek: a pedagógiai világgépet, a pedagógusok pedagógiai eszköztárát megújító koncepcióváltás nem mutatkozik meg az oktatás területén, miközben – részint éppen a jogi szabályozásból adódóan – egyre erősödő szegregációról és szeparációról beszélhetünk. A magyar köznevelésnek (közoktatásnak) ezért a szakértők szerint olyan széleskörű koncepcióváltásra van szüksége, amelyben a toleranciára nevelést elősegítő alternatív módszereket és technikákat központilag beépítik az állami oktatásba, a rendszer szerves részévé teszik és azok, ezáltal mindenki – minden gyermek, szülő és pedagógus – számára elérhetővé válnak. Problémát jelent továbbá, hogy míg a tantervekben – legalább koncepcionális szinten – megjelenik a roma kultúra megismertetésére, az integráció elősegítésére irányuló szándék, addig a többi kirekesztett társadalmi csoporttal kapcsolatban az elfogadó attitűd fejlesztése nem figyelhető meg. Például a szexuális kisebbségek, a hajléktalanok vagy a fogyatékkal élő személyek csak csekély mértékben vagy egyáltalán nem jelennek meg az irányelvekben, tantervekben, illetve programokban.

Az esélykülönbségek kiegyenlítésére, a jogegyenlőség érvényesítésére törekednek a pedagógusképző egyetemek és főiskolák is, az eredményekkel azonban – látva a hazai jelenségeket – jellemzően az intézmények maguk sem elégedettek. A felsőoktatási intézmények kiemelték, hogy az integratív és inkluzív nevelés, a hátrányos megkülönböztetést elszennvedő csoportok iránti megértő, segítő attitűd kialakítása nem lehet kizárólag egy-egy projekt tartamára szervezhető, speciális kurzusok feladata, hanem a pedagógusképzés egésze alapfeladatának része

kell(ene), hogy legyen. A felsőoktatás jelenlegi rendszerében hiánypótlónak számítana olyan – akár választható szinten felvehető – tantárgyblokk, illetve speciális képzés, amely a demokratikus állampolgári kompetenciák fejlesztésére irányul. Tekintettel arra, hogy a magyar társadalom értékrendjét európai és tágabb nemzetközi kontextusban vizsgáló kutatások egyértelműen jelzik a kisebbségekkel szembeni intolerancia viszonylag magas szintjét, e körben külön gondot kellene fordítani a különböző tréning jellegű képzési formák fejlesztésére és elterjesztésére, különös tekintettel a pedagógusképzésre.

A témában szervezett hatékony szakmai továbbképzések is nélkülözhetetlenek a pedagógusok attitűd- és szemléletváltásában. Egyetlen képzés sem alkalmas arra, hogy azonnali változást elérjen, de lépés lehet a változtatás felé.

Összességében fontos lenne, hogy az oktatáspolitikai kezdeményezések egymást erősítve és kiegészítve törekedjenek az oktatási egyenlőtlenségek csökkentésére, és arra, hogy előítéletmentes, nyitott felnőtté váljanak a felnövő generációk tagjai.

A *média* a szociálizáció, az „élethosszig tartó nevelés” kevéssé tudatosan alkalmazott, de annál inkább létező terepe, amely a legkülönbözőbb életkorú, világnézetű és társadalmi helyzetű személyekre egyaránt hatással van. Prevenációs hatása tehát kiemelkedő is lehet, ugyanakkor – amennyiben tévhiteket, sztereotípiákat közvetít az egyes sérülékeny csoportokkal kapcsolatosan – negatívan is befolyásolhatja a társadalom szemléletmódját.

A jelentésben részletesen bemutattam, hogy mit tesznek a közszolgálati és kereskedelmi médiumok, az önszabályozó testületek és a médiaszakemberek képzéséért felelős intézmények, továbbá a civil szervezetek annak érdekében, hogy a média az előítéletek újratermelése helyett a társadalmi integráció megteremtésének csatornájává váljék. Láthatóan számos magas színvonalú kezdeményezés van e téren, és a médiaszakemberek – az elvek szintjén legalábbis – készen állnak arra, hogy a sérülékeny csoportok és az egész társadalom érdekeit egyaránt szolgáló sajtótermékekkel, műsorszámokkal segítsék a közönség tájékoztatását és szórakoztatását. Az etikai elvek magas szintű képviselése és kifejtése a beérkezett válaszok értelmében nem a közszolgálatosság monopóliuma: a szakmaiság és a társadalom egészségének érdekeit szolgáló megközelítésmód nem áll feltétlen ellentétben a profitorientált működéssel sem. A médiaszakemberek képzése során az egyes intézmények – eltérő mértékben ugyan – de jellemzően hangsúlyt helyeznek arra, hogy a társadalmi sztereotípiákon túlmutató, árnyalt képet adjanak a kirekesztett csoportokról, és a velük szembeni előítéletek és rögzült beszédmodok mintáiról.

Okkal merül fel tehát kérdés: mi lehet az oka annak, hogy a média fent bemutatott törekvései ellenére is a sérülékeny csoportok részint „láthatatlanok” maradnak, részint pedig a róluk kialakított kevéssé kedvező, egyoldalú képpel találkozhatnak a médiafogyasztók a mindennapokban.

A Főszerkesztők Fórumának elnöke szerint e jelenségre a magyarázat abban keresendő, hogy „[...] bizonyos sztereotípiák – elsősorban a magyarországi cigánysághoz fűződők – olyan mélyen élnek a közgondolkodásban, hogy számos esetben tapasztaljuk, hogy még az egyébként minőségi és felelős sajtó munkatársai is öntudatlanul reprodukálják ezeket az öröklött előítéleteket, beszéd- és magatartásmintákat. Másrészt, az elmúlt években olyan, meglehetősen gyorsan lezajlott retorikai változás történt a politikai és médiatérben, amely komplett témák vagy szóhasználatok korábbi egyfajta tabusítására reakcióként már-már szalonképessé tett csoportként megbélyegző gondolatokat és közlésformákat [...]” Emellett megjegyezte, hogy a szakma periferiáin egyre több és egyre hangosabb az előítéletekre alapuló, megbélyegző közlés, amelynek érezhetően van erodáló hatása a közbeszédre és a sajtónyelvre is.

Azaz a média nem választható el a társadalom egészétől, és hatásmechanizmusuk kölcsönös: ahogyan a társadalom vélekedései többé-kevésbé megszűrve, de gyakran önkéntelenül visszatükröződnek a médiumokban, úgy a médiumok is visszasugározzák e vélekedéseket a fogyasztók felé. Ezáltal az előítéletek egyre stabilizálódnak.

Összességében azonban a mainstream intézmények jó úton járnak, és következetesen kell haladniuk ezek az úton: szakmai, etikai kódexeik tökéletesítésével, munkatársaik képzésével és továbbképzésével, érzékenyítésével, a sérülékeny csoportok szervezeteivel történő konzultációval, és folyamatos monitorozással.

Míg az oktatás és a média szerepe a prevencióhoz köthető, az igazságszolgáltatás a gyűlöletkeltés elleni jogszabályok hatékony érvényesítésében tölt be kulcsfontosságú szerepet. A jogalkalmazás folyamata köztudomásúlag nem választható el a mögöttes ismeretektől, attitűdöktől és értékválasztásoktól, ezért nagyon fontos, hogy milyen, a rendszerbe épített garanciák segítik az igazságszolgáltatás szereplői diszkriminációra érzékeny, a sérülékeny csoportokat ismerő és védelmező szemléletmódjának kialakítását.

Az igazságszolgáltatási rendszer személyi állományának túlnyomó részét a jogász pálya gyakorlói adják, így kiemelten fontos, hogy képzésükben miként jelenik meg e szempontrendszer.

A jogi kari dékánok válaszai alapján látható, hogy az alap- és mesterképzés keretein belül különböző súllyal tudják a karok megvalósítani az érzékenyítést. Az alapképzés során a tantárgyak tematikája inkább csak az adott jogág vonatkozó szabályozását tárja a hallgatók elé, illetve a kötelezően választható tantárgyak tudnak ennél összetettebb képzést adni a témában. A kis létszámú fakultációs csoportokkal alaposabban meg lehet ismertetni az érzékeny társadalmi csoportok helyzetét, a róluk való felelős gondolkodás alapjait, és az erre az alapra épülő jogász gondolkodás tudományosan igazolt kiinduló pontjait. Láthatóan azonban a legtöbb kar – a jogi oktatás profiljához illeszkedően – az érzékenyítés helyett a lexikális, jellemzően jogi ismeretek átadására helyezi a hangsúlyt e területen is.

Kiemelendő jó gyakorlatként jelennek meg mindazonáltal a különböző jogklinikák egyes egyetemeken. A jogklinikák, mint módszer alkalmasnak tűnik arra, hogy egyszerre szerezzon értelmes segítségadási élményt a jogáshallgatóknak, és egyszerre érzékenyítse, azaz segítse őt magát is ugyanez a tevékenység abban, hogy esetleges előítéletei az objektív valóságot érzékelve – legalább részben – feloldódjanak.

Ugyanakkor egy, a jogáshallgatókat érintő kutatásból igen kevésbé biztató kép rajzolódott ki a joghallgatók attitűdjeiről, és a jogi oktatás erre gyakorolt hatásáról. Az elsőéves és a negyedéves hallgatóknak a jog szerepével kapcsolatos – meglehetősen zavaros, elfogult és kirekesztő – álláspontja alig tér el egymástól, ami azt jelenti, hogy az egyetemi évek alatt a különböző kötelező és fakultatív képzések az esetleges legjobb szándék ellenére sem hoznak valódi pozitív változást. Ennek okai lehetnek részben az egyetem megkezdéséig bekövetkezett szocializációs hatások, részben pedig az, hogy az alapvető emberi jogok gyakorlati megvalósulását célzó érzékenyítés még mindig nem kap olyan súlyt ezekben a felsőoktatási intézményekben, hogy képes legyen a jövő döntéshozó jogász-értelmiségét kellően pozitív irányban befolyásolni.

Az igazságszolgáltatás résztvevőivel kapcsolatosan az alábbiak emelhetők ki:

A rendőrhatalom vezetőinek és az adott rendőri feladatokat közvetlenül ellátó rendőröknek elsőként kell dönteniük adott helyzetben arról, hogy miként értelmezzék az érzékeny társadalmi csoportokat érintő, hatáskörükbe tartozó cselekményeket. Éppen ezért a rendőri állomány ilyen irányú képzése, továbbképzése, érzékenyítése rendkívül fontos társadalmi elvárás a modern jogállamban. A kapott tájékoztatás szerint a közrendvédelemben a tiszthelyettesek kaptak már

ilyen jellegű képzést, azonban – a tréning eredményességét vizsgáló hatástanulmány hiányában is – kijelenthető, hogy ilyen súlyú társadalmi probléma esetén folyamatos továbbképzésekre lenne szükség.

Az ügyészség képviselői részben a Magyar Ügyészképző Központban történő képzések, továbbképzések során, részben pedig különböző szakmai konferenciák alkalmával találkoznak a problémakörrel.

A Magyar Ügyvédi Kamara válaszából kiolvashatóan az ügyvédjelöltek képzését nem tekintik az érzékenyítés ideális terepének. E képzés ugyanis a megyei kamarák hatáskörébe tartozik, és elsősorban az ügyvéd gyakorlati tevékenységének előkészítését és a sikeres szakvizsgázásra történő felkészítést szolgálja, korlátozott óraszámban.

Az Országos Bírósági Hivatal elnöke a bírák képzésével, továbbképzésével összefüggésben jelezte: a Magyar Igazságügyi Akadémia civil szervezetek segítségét is igénybe veszi annak érdekében, hogy a leendő és a már döntéshozó bírók minél jobban átlássák az emberi jogok problematikájának egy-egy szegmensét. Ugyanakkor e jelentés megírásának pillanatában sajnos rögzíthető, hogy tudomásom szerint a gyűlölet-bűncselekményre vonatkozó büntető törvénykönyvi tényállás alapján Magyarországon eddig kizárólag roma nemzetiségű magyar állampolgárokat ítélték el. Az a tény, hogy ezt a tényállást a büntető bírák a többségi társadalom tagjának sérelmére elkövetett bűncselekmény esetén is – érvekkel alátámasztva – használhatják, önmagában ellentmond minden általam ismert, a kisebbségvédelem terén kialakított szakmai és tudományos álláspontnak.

A büntetés-végrehajtás területén – az országos parancsnok tájékoztatása szerint – számos erőfeszítést tesznek az állomány emberi jogi képzése és érzékenyítése érdekében. E célból számos civil szervezettel működnek együtt országos és lokális szinten egyaránt. Ugyanakkor – különösen a hozzám illetve a korábbi kisebbségi ombudsmanokhoz érkezett e tárgyú panaszok alapján – állítható, hogy további képzésekre lenne szükség.

Álláspontom szerint nem lehet eléggé kiemelni azt a tevékenységet, amelyet a társadalmi érzékenyítés területén a civil szervezetek végeznek. Szerepüket az igazságszolgáltatás és a jogászképzés több résztvevője is kiemelte. Az alapvető jogok biztosaként csak támogatni tudom azt a törekvést, hogy a jövőben a jogvédő civil szervezetekkel még erősebb, mélyrehatóbb és folyamatos kapcsolatot alakítsanak ki az igazságszolgáltatásban résztvevő hatóságok, hivatalos szereplők.

A KSH 2011. évi népszámlálási adatai szerint a nagy történelmi *egyházakhoz* tartozó hívők száma ugyan csökkent, a kisebb egyházak, felekezetek híveinek aránya emelkedett, mindamellett a lakosságnak valamivel több mint a fele valamely egyházhoz, felekezethez tartozónak vallja magát. A toleráns beszéd, az előítélet-mentes gondolkodásmód kialakításában, a közvélemény alakításában tehát kiemelt szerephez jutnak az egyházak.

A vizsgálat során választ adó egyházak fontos szerepkörnek tekintik a rászorulókkal való foglalkozást. Elsődlegesen az oktatás keretében koncentrálnak a toleranciára nevelésre, mégpedig az egyes egyházak tanításaiból merítve, egyfajta erkölcsi nevelést alkalmazva. Az egyes kirekesztett társadalmi csoportokat célzó befogadó programokról – a roma-missziók és a hajléktalan-ellátás kivételével – viszonylag kevés egyház nyilatkozott kifejezetten, pedig alapvetően mindegyikük foglalkozik étel- és ruhaosztással, bizonyos karitatív jellegű tevékenységekkel.

Néhány egyház működtet olyan példaértékű programot, amely a kirekesztett csoportok tagjainak a társadalom általi elfogadását szorgalmazza. Jellemzően azonban inkább a rászorulókat segítő karitatív tevékenységet végeznek az egyházak annak érdekében, hogy segítsenek a sérülékeny csoportokhoz tartozó embereknek, közvetve szolgálva ezáltal az integrációt.

A *nemzetiségi önkormányzatok* alapvető feladata nem a társadalmi tolerancia érdekében végzett tevékenység, hanem közösségük képviselete, kultúrájának, hagyományainak ápolása. Ezáltal természetesen pozitív képet alakítanak ki az adott nemzetiségről, és a megismerést, ezen keresztül a pozitív viszonyulás kialakítását szolgálják. Mindazonáltal – a társadalomban tapasztalható előítéletekre tekintettel – esetenként belekényszerülhetnek abba a szerepkörbe is, amelyben közvetlenül is fel kell venniük a harcot az előítéletes megnyilvánulásokkal szemben.

A roma-ellenesség napjainkban már nem csak attitűdöt jelent, hanem a szélsőséges ideológia mentén szerveződő különböző csoportosulások egyik fő összetartó ereje. Sőt, egyre inkább érzékelhető a legkülönbözőbb társadalmi rétegek gondolkodásában, beleértve a fiatalokat és a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezőket is. Ez annak a veszélyét hordozza, hogy fokozódik a társadalom peremén élő romák kirekesztése, és a szegregáció a lakhatási feltételek, a munkahely és az oktatási intézmények mellett a társas érintkezés szinte minden területén megjelenik. Egyes településeken a romák és nem romák már nem együtt, hanem csak egymás mellett élnek, a bizalmatlanság vagy akár a kölcsönös félelem nyomasztó légkörében.

Az Országos Roma Önkormányzat (ORÖ) – illetve a jogelőd Országos Cigány Önkormányzat – évek óta közreműködik az esélyegyenlőségi programok véleményezésében, kidolgozásában, ám 2010 után sokkal hangsúlyosabbá vált a szerepvállalása e téren. A részvételével, közreműködésével kidolgozott és megvalósított programok elsődlegesen a roma közösség életkörülményeit kívánják javítani, és kiemelt területként kezelik az oktatást, a felnőttképzést és a foglalkoztatást.

A Kormány és az ORÖ közötti keret-megállapodás 16 pontban megfogalmazott célkitűzései közül azonban mindössze egy sorolható közvetlenül is az előítéletek elleni fellépés körébe. Az előítéletek megszüntetésével, mérséklésével kapcsolatos feladatok a Felzárkózási Stratégia végrehajtása érdekében elfogadott kormányzati intézkedési tervben sem jelennek meg a jelentőségüknek megfelelő hangsúllyal. Konkrét intézkedéseket mindössze a romák médiaábrázolása, illetve a helyi konfliktuskezelés körében határozott meg a kormány. Amint azt a 2011. évi gyöngyöspatai események is mutatják, a helyi feszültségek kezelése nagyon fontos feladat, hiszen ha ez kellő időben nem történik meg, könnyen etnikai színezetet kaphat, és magyar-roma ellentétként jelenhet meg.

A Felzárkózási Stratégia alap gondolata, hogy a többségi társadalom és a roma közösség egymás felé történő nyitása érdekében kölcsönösen kell változtatni a szemléletmódon, ám az intézkedési tervben ez már jellemzően egyoldalú feladatként jelenik meg.

Alkotmányossági szempontból nem kifogásolhatóak, sőt kívánatosak és szükségesek a nagyobb társadalmi igazságosság elérését szolgáló programok. A romák esetében azért is különösen fontosak a hatékony esélyegyenlőségi programok, mert – amint azt szociológiai kutatások bizonyítják – körükben nemcsak a foglalkoztatás esélyeit rontó tényezők (az iskolai végzettség és a szakmai képzettség alacsony foka) figyelhetők meg, hanem meg kell küzdeniük az előítéletek jelenségével is. A Felzárkózási Stratégiában, illetve a végrehajtását szolgáló intézkedési tervben ezért szükségesnek tartom fokozottabban megjeleníteni a többségi társadalom nyitott, toleráns gondolkodását segítő, az előítéletek lebontását célzó feladatokat.

A társadalomban meglévő előítéleteknek semmilyen racionális alapja nincs, szinte bármelyik közösséggel szemben lehet parttalan indulatokat kelteni. Ez példázza, hogy a Magyarország és az anyaország közötti esetleges nézetkülönbségek hatására több esetben a magyarországi nemzetiségek önkormányzati vezetőit vagy akár magát a közösségeket is fenyegetések érték, miközben az adott konfliktushelyzet kialakulásában nyilvánvalóan semmilyen szerepük nem volt. Az országos nemzetiségi önkormányzatok mindazonáltal

alapvetően – az ORÖ kivételével – nem vesznek részt a társadalomban meglévő előítéletek lebontását közvetlenül célzó programok előkészítésében és megvalósításában.

A tolerancia elleni erősítés direkt eszközszerét biztosíthatják az *európai uniós és nemzetközi programok és támogatások*. Jelenleg is számos olyan program és forrás érhető el, amelyek célja a tolerancia erősítése, a hátrányos megkülönböztetés leküzdése. Ezek azonban jórészt direkt, kifejezetten a szemléletformálást célzó eszközök, amelyekkel a célközönség csak kampányszerűen találkozhat, így elmélyült, hosszabb távú hatás kiváltására kevésbé alkalmasak, mint azon (például oktatási vagy egyházi) intézmények tevékenysége, amelyek a mindennapi élet részét képezhetik. Jelentőségük mindazonáltal nem lebecsülendő.

Gyakran európai uniós vagy nemzetközi forrásból történik a *civil szervezetek* előítéletesség elleni tevékenységének finanszírozása is. A jelentésben valamennyi területen bemutattam olyan civil kezdeményezéseket, amelyek megközelítésmódja, hatékonysága példaértékű lehet. Látni szükséges azonban, hogy bármennyire is sikeresek, eredményesek az egyes kezdeményezések, az elszigeteltségük, egyediségük okán, átfogó állami támogatottság, hosszú távú, országos szintű, egységes megvalósítás nélkül a legjobb gyakorlatok is csak jó példák maradnak, önmagukban csak szűk körben képesek igazán hatékonyak lenni. Lokális hatékonyságuk ellenére sem helyettesíthetik tehát a megfelelő állami intézkedéseket a szemléletformálás terén, ugyanakkor azok kidolgozásához és megvalósításához is követendő példaként szolgálhatnak.

Látható tehát: a befogadó társadalom, az esélyegyenlőség elvárt, vágyott képei csak a megelőzés, az „élethosszig tartó” toleranciára nevelés következetesen alkalmazott eszközeivel érhetőek el. Sok a jó törekvés, állami és civil szinten egyaránt. Mindazonáltal e törekvések nem azonos mértékben érintik az egyes sérülékeny csoportokat: míg számos intézkedés célozza valamilyen módon a romákkal szembeni előítéletek csökkentését, lényegesen kevesebb figyelem irányul a más sérülékeny csoportokkal – így a fogyatékossgal élő személyekkel, a szexuális kisebbségekkel, a hajléktalanokkal – szembeni tolerancia megteremtésére.

Fontos tehát, hogy a létező törekvéseket erősítve, a hiányosságokat és esetleges ellentmondásokat orvosolva, a civil kezdeményezések módszertanát példaként felhasználva még erőteljesebb és egységesebb képet mutassanak az állami intézmények annak érdekében, hogy a gyűlöletkeltő szavak és tettek a jövőben csak elszigetelt jelenségként létezzenek, és hogy a befogadás, a tolerancia, a nyitottság és a sokszínűség értéként való elfogadása váljon általános társadalmi szemléletté.

8. Intézkedéseim

8. 1.

A jelentésben feltárt, a 6.1. fejezetben kifejtett alapvető jogokkal összefüggő problémák és hiányosságok megszüntetése és jövőbeni megelőzése érdekében az Ajb. 37. §-a alapján felkérem az *emberi erőforrások miniszterét*, hogy fontolja meg az alábbi intézkedések megtételét, valamint azok elősegítését:

1. a köznevelés és az óvodai nevelés területén tegye meg a szükséges intézkedéseket a szegregáció teljes mértékű megszüntetésére és a szeparáció minden lehetséges eszközzel való csökkentésére; monitorozza a hatályos joganyag egészét, abból a szempontból, hogy az miként segíti elő illetve hátráltatja az integrált nevelést;
2. a köznevelés és az óvodai nevelés területén tegye meg a szükséges intézkedéseket a minden kirekesztett társadalmi csoportot és nemzetiséget érintő toleranciára nevelő,

előítélet-mentes erkölcsi értékeket fejlesztő alternatív pedagógiai módszerek és technikák beillesztésére és alkalmazására;

3. tegye meg a szükséges lépéseket annak érdekében, hogy a Nemzeti Alaptanterv és az oktatási irányelvek tegyék lehetővé a különböző vallások és kultúrák minél szélesebb körének megismerését, ezzel is elősegítve a megértést és az előítélet-mentes attitűdök kialakulását;
4. kezdeményezze a szükséges jogszabályok módosítását annak érdekében, hogy – akár erkölcsstan, akár hit- és erkölcsstan oktatásban vesznek részt – az emberi jogokra épülő különböző álláspontokat megfelelő formában a köznevelés rendszerében valamennyi diák megismerhesse;
5. a toleranciára nevelés eredményességét és hatékonyságát megfelelő minőségbiztosítási eszközökkel, felmérésekkel rendszeresen ellenőrizze a minisztérium;
6. az érintett felsőoktatási intézményekkel egyeztetve tegye meg a szükséges intézkedéseket a pedagógusképzések alapfeladatának kiterjesztése és e területen olyan speciális képzés bevezetése érdekében, amely a demokratikus állampolgári kompetenciák fejlesztésére irányul;
7. az érintett szakszervezetekkel egyeztetve alakítsa ki a tolerancianevelést elősegítő, a köznevelés koncepcionális átalakulásába illeszkedő, kötelező pedagógus-továbbképzés rendszerét és ennek megfelelő minőségellenőrzését.

8. 2.

A jelentésben feltárt, a 6.2. fejezetben kifejtett alapvető jogokkal összefüggő problémák és hiányosságok megszüntetése és jövőbeni megelőzése érdekében az Ajbt. 37. §-a alapján felkérem

1. *a közigazgatási és igazságügyi minisztert*, hogy az e jelentésben foglaltak, valamint az AJB-2448/2012. számú véleményben kifejtettek alapján – a bírói jogértelmezés figyelembe vételével, a Kúriával együttműködve – vizsgálja meg, az új Büntető Törvénykönyvről szóló 2002. évi C. törvény 216 §-a az eddigi Btk. 174/B szakaszánál alkalmasabb-e arra, hogy az ítélezési gyakorlat során a valóban veszélyeztetett, társadalmilag érzékeny csoportok tagjaival szemben elkövetett gyűlölet-bűncselekményeket szankcionálja.
2. *Magyarország Kormányát*, hogy a hatályon kívül helyezett, a romák társadalmi integrációját elősegítő kormányzati programról és az azzal összefüggő intézkedésekről szóló 1021/2004. (III. 18.) Korm. határozathoz hasonlóan, új határozatban rögzítse a megyei (fővárosi) rendőr-főkapitányságok vezetőinek azon kötelezettségét, hogy évente készítsenek jelentést az olyan panaszokról, feljelentésekről és bejelentésekről, amelyekben kifejezetten a cigány származás miatti diszkriminatív rendőri intézkedést, eljárást kifogásolták.

Az emberi méltósághoz és az egyenlő bánásmóddhoz fűződő alapvető jogok teljes körű érvényesítése és az e jogokkal kapcsolatos visszaállások megelőzése érdekében az Ajbt. 32.§ (1) bekezdése alapján felkérem

1. *a belügyminisztert*, hogy az AJB-1940/2011 számú jelentésben megfogalmazott felkérésemnek eleget téve gondoskodjon a büntetés-végrehajtásban az állomány számára

rendszeresített önálló pszichológusi ellátás biztosításáról, mivel ez az ellátás is elősegítheti az előítélet-mentes gondolkodásmód érvényesülését.

2. a *belügyminisztert*, hogy az AJB-2614/2012 számú jelentésben megfogalmazott felkérésemnek eleget téve gondoskodjon mind a büntetés-végrehajtási intézetek, mind a rendőrség személyi állománya antidiszkriminációs oktatási tervének elkészítéséről, végrehajtásáról, és az ott elsajátítottak napi munka során való alkalmazásának rendszeres ellenőrzéséről.
3. az *emberi erőforrások miniszterét*, hogy folytasson egyeztetést a jogi karok vezetőivel arról, hogy a képzési rendszer módosításával hogyan segíthető elő a hallgatók előítéletességtől mentes szemléletének minél hatékonyabb kialakítása.

8. 3.

A jelentés 6.3 fejezetében kifejtettek alapján, az emberi méltósághoz és az egyenlő bánásmódhoz fűződő alapvető jogok teljes körű érvényesítése és az e jogokkal kapcsolatos visszasságok megelőzése érdekében az Ajbt. 32.§ (1) bekezdése alapján felkérem

1. a *Médiatanácsot*, hogy – a Közszolgálati Közalapítvány Kuratóriumával egyeztetve – az Mttv. 83.§ (1) bekezdés c) és f) pontjában meghatározott közszolgálati célok kifejtése során egészítse ki a Közszolgálati Kódexet az abban jelenleg nem szereplő más sérülékeny illetve hátrányos helyzetű csoportok (így különösen az idősek, a migránsok, a szexuális kisebbségek) megjelenítésével.
2. a *Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alapot*, hogy
 - a közszolgálati média munkatársai számára az Mttv. 137.§ (4) bekezdése alapján szervezzen a sérülékeny csoportok ábrázolására fókuszáló, a lexikális ismeretek közvetítésén túlmutató antidiszkriminációs, érzékenyítő tréninget, valamint
 - vizsgálja meg, miként folytatható a jövőben a fiatal roma médiaszakemberek részére szervezett gyakornoki program.
3. a *Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóságot*, hogy a Műsorfigyelő- és Elemző Főosztály által folytatott, az egyes társadalmi, gazdasági, etnikai csoportok, a határon túli magyarok, a bevándorlók és a fogyatékossgal élő személyek médiamegjelenéséről szóló vizsgálatának fókuszcsoportjait egészítse ki további sérülékeny csoportokkal, így a vallási és a szexuális kisebbségekkel.

8. 4.

A jelentés 6.4. fejezetében foglaltakkal összefüggésben, az emberi méltósághoz és az egyenlő bánásmódhoz fűződő alapvető jogok teljes körű érvényesítése és az e jogokkal kapcsolatos visszasságok megelőzése érdekében

1. az Ajbt. 37.§ alapján felkérem az *emberi erőforrások miniszterét*, hogy készítse elő a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiáról, valamint végrehajtásának a 2012-2014. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről szóló 1430/2011. (XII. 13.) Korm. határozat olyan módosítását, amely hangsúlyosabb feladattá teszi a szemléletformálást az

előítéletek lebontása érdekében, és azt külön kezeli a közbiztonság javítását célzó intézkedésektől.

2. az Ajbt. 32.§ (1) bekezdése alapján felkérem *az emberi erőforrások miniszterét*, hogy
 - kezdjen egyeztetést a magyarországi egyházak vezetőivel arról, hogy az állam milyen módon tudja elősegíteni az általuk végzett, az előítéletek csökkentését célzó tevékenység eredményességét;
 - az érintett civil szervezetek képviselőivel együttműködve biztosítson rendszeres egyeztetési lehetőséget, amely elősegíti a szemléletformálást segítő, a befogadó társadalmi környezet kialakítását célzó jó gyakorlatok szélesebb körű megismerhetőségét, adaptálását, az állami programok kidolgozásában, megvalósításában való felhasználását.
3. az Ajbt. 32.§ (1) bekezdése alapján felkérem *a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség vezetőjét*, hogy fordítson fokozott figyelmet a toleranciára nevelést célzó uniós pályázati programok közvetítése, koordinálása során a megvalósító (civil) szervezetekkel való hatékony együttműködésre.

Budapest, 2013.

Prof. Dr. Szabó Máté